

M. TULLII
CICERONIS
OPERUM OMNIUM
VOL. XIII.
PHILOSOPHICORUM
VOL. III.

163 a 15

VOL. XIII.

QUAESTIONUM TUSCULANARUM

LIBRI V.

P R A E F A T I O E R A S M I.

QUUM Joannes Frobenius adornaret suis typis excudere Tusculanas quaestiones M. Tullii, meque rogasset, ut hic aliquid adderem opellae meae, quo liber exiret aliqua recentis utilitatis accessione commendatus: eo lubentius hanc suscepi provinciam, quod pluribus jam annis mihi nihil aut perpussillum commercii cum musis mansuetioribus fuisset. itaque conferendorum exemplarium negotio famulis delegato, judicandi partes mihi sumpsi: totoque opere non oscitanter perlecto, digessi versus carminum, quae ille quidem non sine exemplo Platonis et Aristotelis, ex Graecis Latinisque poetis, sed propemodum ad taedium usque congerit. ubi variabant exemplaria, vel, quod probabatur, amplexi sumus: vel, si videbatur anceps judicium, utramque lectionem servavimus, alteram

iv PRAEFATIO

in contextu, alteram in spatio marginis : nonnulla citra codicum suffragium restituumus, sed nec admodum multa, et ibi duntaxat, ubi res homini docto et exercitato non esset obscura : nonnihil etiam scholiorum adjecimus. dum haec ago, bi-
dui tridui dispendium facere necesse fuit in aliis studiis, quibus rem evangelicam utcunque promovemus. atque hujus dispendii adeo me non poenituit, ut in votis sit, si liceat, ad veteres illos amicos remigrare, ac menses aliquot cum illis familiariter vivere. tantum fructus me sensi percepisse ex his libris relictis, non tantum ob styli rubiginem abstergendam : quanquam hoc quoque nonnihil est, meo quidem judicio : verum multo magis ob animi cupiditates moderandas refrenandasque. quoties inter legendum expuebam in stolidos istos, qui in Cicerone nihil praeclarum esse dictitant, praeter verborum phaleras ? quam illic est varia lectio voluminum, quae doctissimi Graeci de recte beateque vivendo reliquerunt ?

quanta cognitio, quantaque memoria priscarum simul et recentium historiarum? tum autem, quam alte cogitationes de vera hominis felicitate? quae plane declarant illum hoc egisse, quod docebat. jam vero in explicandis rebus procul a communi sensu ac sermone populari semotis, quasque multi desperabant Romana lingua tractari posse: quae perspicuitas, qui candor, quae facilitas, quae copia, quae denique festivitas? philosophiam, quae primum in rerum naturalium contemplatione occupata, procul aberat a vita communi, Socrates primus in terras atque etiam in domos deduxisse legitur: Plato et Aristoteles conati sunt eam et in aulas regum, et in senatum, et in ipsa tribunalia producere. M. vero Tullius mihi videtur eam etiam in proscenium perduxisse, cujus opera sic loqui didicit, ut promiscuum etiam vulgus possit applaudere. atque hujus generis tam multos libros scripsit vir ille difficillimis temporibus, summoque Reipublicae tumultu, quosdam etiam

rebus in summam desperationem adductis. et non pudet nos nostrarum confabulationum atque conviviorum, cum videamus homines Ethnicos tam sanctis commentationibus et otium, quod dabat Reipublicae calamitas, transegisse: nec ab ineptis voluptatibus quaesivisse mentis avocamenta, sed a sanctissimis philosophiae praeceptis petiisse remedium? quid aliis accidat, nescio: me legentem sic afficere solet M. Tullius, praesertim ubi de bene vivendo disserit, ut dubitare non possim, quin illud pectus, unde ista prodierunt, aliqua divinitas occuparit. atque hoc meum iudicium mihi magis blanditur, quoties animo reputo, quam immensa sit, quamque inaeestimabilis aeterni numinis benignitas, quam quidam ex ingenio, opinor, suo nimis in angustum contrahere conantur. ubi nunc agat anima Ciceronis, fortasse non est humani iudicii pronuntiare. me certe non admodum aversum habituri sint in ferendis calculis, qui sperant illum apud superos quietam vitam

agere. nulli dubium esse potest, quin crediderit aliquod esse numen, quo nihil esse posset neque majus, neque melius. porro quid senserit de animorum immortalitate, quid de diversa sorte praemiisque vitae futurae, tum quanta fuerit sincerae conscientiae fiducia: si non satis declarant tot ejus libri, certe vel una illa epistola satis arguit, quam ad Octavium scribit, jam, ut apparet, destinata morte. si Judaeis ante proditum evangelium sufficiebat ad salutem rudis quaedam et confusa de rebus divinis credulitas, quid vetat quo minus Ethnico, cui ne Mosi quidem lex erat cognita, rudior etiam cognitio profuerit ad salutem, praesertim cum vita fuerit integra, nec integra solum, verum etiam sancta? perpauci Judaei ante lucem exortam evangelii noverant exacte Filium ac Spiritum sanctum: multi non credebant resurrectionem corporum: nec tamen ideo de illorum salute desperatum est a majoribus. quid si Ethnicus tantum hoc credat, Deum, quem persuasum ha-

viii P R A E F A T I O

bet esse omnipotentem, sapientissimum, et optimum, aliqua ratione subventurum bonis, et ulturum malos, quae ipsi videatur quam maxime accommoda? quod si quis objiciat vitae maculas, equidem arbitror nec Job, nec Melchisedec omnibus omnino vitiis caruisse per omnem vitam. sed excusandum non est, quod immolavit idolis. id fortasse fecit, sed non ex suo iudicio, verum ex consuetudine publica: quae quoniam legibus etiam erat confirmata, non poterat convelli. nam esse conficta quae de diis ferebantur, vel ex Ennii sacra historia poterat cognoscere. sed oportebat vel vitae iactura populi stultitiam coarguere. tantum roboris nec ipsis aderat Apostolis, priusquam hauserant coelestem Spiritum, ut impudens sit hoc exigere a M. Tullio. verum hac de re liberum esto suum cuique iudicium. ad illos crassos redeo, qui praeter inanem verborum tinnitum, nihil magni credunt esse in libris Ciceronis. qui fieri potest, ut tot re a eruditas, tam dilucide, tam copiose,

tanto cum affectu explicet, nisi penitus intelligat quod scribit? quis autem sumpsit hujusmodi libros in manum, quin surrexerit animo sedatiore? quis tam accessit moerens, qui non abierit hilarior? geri videtur quod legis, nec secus afflat animum tuum quidam orationis ἐνθουσιασμός, quam si ex vivo ipsius pectore, ac felicissimo illo ore manantem audires. quamobrem mihi saepe videri solet, inter omnia quae in usum vitae mortalium industria reperit, nihil esse utilius quam usum literarum, nec ullam artem praestantior em opificio typographorum. quid enim felicius, quam cum eloquentissimis simul ac sanctissimis viris, quoties lubitum est, confabulari: neque minus habere perspectum illorum qui ante tot annos vixerunt, ingenium, mores, cogitationes, studia, facta, quam si multis annis egisses cum illis consuetudinem? nunquam mihi magis probatum est illud Quintiliani, ‘Ille sciat se profecisse, cui Cicero valde placere coeperit.’ mihi puero minus arridebat

x P R A E F A T I O.

Cicero, quam Seneca; jamque natus eram annos viginti, priusquam ferrem diuinam ejus lectionem, cum caeteri pene omnes placerent. an aetatis progressu profecerim, nescio: certe nunquam mihi magis placuit Cicero, tum cum adamarem illa studia, quam nunc placuit seni; non tantum ob diuinam quandam orationis felicitatem, verum etiam ob pectoris eruditi sanctimoniam. profecto meum afflavit animum, meque mihi reddidit meliorem. itaque non dubitem hortari juventutem, ut in hujus libris evolvendis atque etiam ediscendis bonas horas collocent potius, quam in rixosis ac pugnacibus libellis, quibus nunc undique sca- tent omnia. me vero, tametsi jam vergente aetate, nec pudebit, nec pigebit, simulatque extricare me ab his quae sunt in manibus, cum meo Cicerone redire in gratiam, pristinamque familiaritatem, nimium multis annis intermissam, renovare menses aliquot.

M. T.

CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

LIBRI QUINQUE.

EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUA E,

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDERANT ROB. ET AND. FOULIS
MDCCXLVIII.

ni
re
I
a
p
qu
re
m
ca
ri
co
di
qu
co
ar
qu
ea
po
au
ni
m
nu
m
ex
I
ne
ca
an
au
oc
m
de

LIBRI PRIMI ARGUMENTUM.

Praefatus de instituto philosophiae Graecae Latinis literis illustrandae, ut, in quo uno a Graecis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, cap. 1-4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: an mors malum sit? quod deinde studiose convellit. primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia quae de inferis apud poetas narrentur; et, si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nihil sentiant, neque adeo mors malum: cap. 5-7. deinde non esse malum mortem morituris, cap. 8. demonstrare suscipit. mors quid sit, non constare inter Philosophos, qui de natura animi valde dissentiant, cap. 9. 10. qua non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. qui animum cum corpore confundant, interitum mentis et corporis etiam conjungere, reliquos spem immortalitatis asserere. quidquid sit, mortem non esse malum; nam si intereat animus, non esse miserum; sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse, cap. 11. immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, cap. 12. 13. curâ, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, cap. 14. consensu nationum omnium, cap. 16. naturâ animorum, vel animalium, hoc est, spirabili, vel ignea, qua, cum e corpore excesserint, propter agilitatem sublimè ferantur, cap. 17. divinis denique rebus, quae animo insint, quae nec a corpore oriri, nec in terra natae esse possint, cap. 24-27. quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve; quod nec oculus se videat, et animus, quanquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat: cap. 28. 29. deinde quod negent animum va-

cantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, et quomodo possit vacare corpore, non intelligunt; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficilisque esse comprehendere, quomodo in alieno et diversae naturae corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit: cap. 22. Stoicos autem esse perabundos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper: quod dent id, quod difficilimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem; quod facile sit, tollant, semper manere: cap. 32. neque Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo quod quidquid nascatur, intereat; deinde, quod animus saepe aeger sit; quod autem aegrum esse et in morbum cadere possit, id etiam interire possit. nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus aegritudines versentur: cap. 32. 33. quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerat, cap. 11. tum propter multas alias. mortem non propter se (fieri enim in puncto, saepe etiam sine sensu) timeri, sed propter discessum ab omnibus vitae bonis; sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca et parva, ut a malorum et magnitudine et multitudine obruantur, et morte omnia mala et pericula effugi: cap. 34—36. nullius bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret: cap. 36. neque sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatum sit, cap. 37. ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum maturè mori, et, ut aiunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitae usuram: cap. 39--41. de humatione autem et sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat, cap. 42--45. operam potius dandam esse,

ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus; eam esse optimam aequo animo oppetendae mortis rationem : cap. 46. 47. epilogi loco afferuntur ipsorum Deorum de morte testimonia et hominum de morte pro patria appetita opiniones. ERNESTUS.

Quomodo inscribendi sunt hi Tusculanarum libri, docet Turnebus in Fragmentum de Fato, cap. 2. dialogi formâ scripti sunt interrogante uno, altero respondente. personas colloquentes designant in libris hactenus excusis literae M. A. in quibus quid sit, utrum in priore Marcus, an Magister; in posteriore Atticus, Adolefcens, Auditor, certant curiosi; modico, ut videtur, operae pretio; neque firmis admodum argumentis. qui Marcum, hoc est, Cicero- nem cum Attico videre colloquentem volunt, ii pug- nare possunt auctoritate Lactantii, lib. I. Divin. Instit. cap. 15, itemque Eliensium duorum codi- cum, quos vidit Davisius. verum hic ipse et suorum codicum, et Lactantii auctoritatem elevans, Atticum ab his dialogis excludit. Atticus enim, inquit, tum temporis senex erat; juvenis autem ille, qui cum Cicerone disputavit, ut patet ex lib. II. cap. 12. hac igitur litera, quod etiam Lambi- nus vidit, Adolefcentem denotari puto. ita Da- visius. huc facit quod is, quicum disputat Cicero, mortem ait esse malum. secus Epicurei sentiebant, quos Atticus sequebatur. alii, quibus placet Audi- tor, praesidio habent haec e lib. I. cap. 4. ponere jubebam, de quo quis audire vellet— fiebat autem ita, ut cum is, qui audire vellet, dixif- set, quid sibi videretur, tum ego contrâ di- cerem. quid si autem illas Cicero literas non appo- suerat? earum sane nullum extare in libris manu- scriptis vestigium testis est Lambinus; neque, dissen- tiens a Lambino, Davisius ullum vidisse se affir- mat, nisi in illis, quibus fidem ipse non habet, Elien-

ssus. est hic Lutetiae in bibliotheca Regia vetustus, a Salmasio, in Prolegomenis ad Solinum, laudatus codex Tusculanarum Quaestionum: in quo nec literas M. A. neque ullam videre est notam loquentium personarum. unde ergo in libris sunt vulgatis? omnino ex eorum, qui olim ediderunt, diligentia, lectoribus eas cavente tenebras, quae oriri ex ignorata personarum mutatione possunt. proinde ego, in re tam incerta, neque tanti porro, integrum mihi esse existimavi, id malle, quod opportunius ad intelligendi facilitatem videretur. cujusmodi visa sunt vocabula, Marcus Auditor. si quis litem movet, erit certe de vocibus tota. OLYETUS.

LIBRI SECUNDI ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad philosophiam diligenter colendam, Latinisque illustrandam literis, cap. 1--3, sermo in Tusculano de dolore institutus exponitur. is inducitur ab exordio de philosophiae laudibus, cap. 4--5. et duobus tanquam capitibus continetur; quorum primum est, sitne summum malum dolor? alterum, si non summum, annon malum certe? et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus et turpitudine majus profecto sit dolore malum, cap. 5. in altero autem reliqua consumitur oratio. et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit. Hieronymum autem Rhodium, summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. caeteros praeter Zenonem, Aristonem, et Pyrrhonem, malum putasse. poetas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes: cap. 6-10. jam

rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur
Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium,
aut optantium, quam docentium: verbi causa, nihil
esse malum, quod non sit turpe, atque vitiosum: ne-
que enim id ignorare quemquam; sed doceamus, nec-
ne, nihil interesse, hoc docendum esse: cap. 11. 12.
melius et verius hoc esse: omnia, quae natura asper-
nctur, in malis esse; quae adseiscat, in bonis: quo
posito, tamen honestum et rectum ita excellere, ut
omnia corporis et fortunae bona ad id minuta vide-
antur, nec ullum malum cum turpitudinis mala com-
parandum. quare cum turpe sit vino, gaudere, ejula-
re, flere; aut nullam virtutem esse, aut contemnen-
dum dolorem. prudentis porro esse nihil facere, quo
nihil proficiat, sed gemitu et lamentationibus non mi-
nui dolorem. temperantiam denique, fortitudinem,
justitiam, magnitudinemque animi, doloris patienti-
am desiderare: cap. 12. non autem negare se, dolo-
rem esse dolorem; quorsum enim opus esset fortitu-
dine? sed eum opprimendum esse patientia. eam
autem duobus modis comparari: primo exercitatione
et consuetudine, id quod exempla multorum confir-
ment, tanquam Spartanorum, Marii, gladiatorum,
veteranorum militum: cap. 13--16. deinde ratio-
ne. et illud Epicuri quidem: negligere dolorem; si
longus, levis; si gravis, brevis, cum non re-
spondere ei decreta, quo dolorem summum malum pu-
tet, tum et obscurum et falsum esse, quod de doloris
diuturni levitate, et gravis brevitate dicatur: cap.
18. itaque primum oportere hoc sibi quemque per-
suadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque
etiam optabilius, quam ferre dolorem: deinde sibi
ipsum imperare. nam cum animus sit in partes tri-
butus duas, alteram rationis participem, alteram ex-
pertem; illam huic imperare, tanquam dominum
servo, hoc est, rationem coercere temeritatem oportet.

tere. si se turpiter gerat, et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse. si autem firmior sit, tanquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem: cap. 19. 20. sermone intimo ac tacito esse animum confirmandum; species honestas, tanquam Zenonis Eleatae, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas: cap. 20. intentionem etiam adhibendam esse, cujus, ut in corpore, sic in animo magna vis sit: cap. 22---23. contemnendo adeò levare omnem laborem doloremque: cap. 24. illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam: cap. 25. adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi aequabilitatem, quae a ratione et consilio proficiatur. eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse. ERNESTUS.

LIBRI TERTII ARGUMENTUM.

Praefatio hujus libri in laudibus philosophiae versatur: quae cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum et honoris haberi, et temporis tribui medicinae corporis, illam autem contemni et negligi: cap. 1--3. ipse autem liber in eo versatur, ut, aegritudinem non cadere in sapientem, demonstretur. praemittit cap. 1--5. argumenta leviora, et a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant. sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta: cap. 6--10. quibus expositis,

suo more et diffusius aliquanto ista et latius dicit.
ostendit ergo cap. 11. omnis aegritudinis non modo,
verum caeterarum etiam perturbationum, causam esse
ab opinione repetendam, et aegritudinis quidem ab
opinionem magni mali, cuius hanc definitionem facit :
esse opinionem magni mali praesentis, et quidem re-
centem opinionem talis mali, ut in eo rectum videat-
ur esse, angi. ex hac definitione in tres partes abit
disputatio, quarum prima docet aegritudinem esse ex
opinionem mali: cap. 13. in qua Epicurum refellit,
qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit, et
Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegri-
tudinem valere putant, quod, quanquam insperata
sint graviora, et ipsa praemeditatio aegritudinem
minuat: cap. 13. med. 14. 15. ut merito repre-
hendantur Epicurei, qui istam reprehendant cap.
16. et cogitationes potius ad voluptates traducant
corporis, aut quae propter corpus vel recordatione,
vel spe cogitentur: cap. 17--21, tamen in isto non
sint omnia, cum et non opinatorum natura considera-
ta intelligatur, propterea tantum magna videri,
quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et
quasi culpa contractum omne non provisum malum
videatur: cap. 22. altera pars dolorem voluntari-
um esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo de-
monstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali
altera illa opinio, ad officium pertinere, aegre fer-
re, quod acciderit, vehementer augeatur aegritudinis
perturbatio: cap. 26. &c. tertia denique hoc argu-
mento a natura rerum aegritudinem removet, quod
aegritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione,
quaeque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut
ipse dies vel maximae aegritudini medeatur: cap.
31. reliqua disputatio versatur in remediis aegritu-
dinis tractandis. ERNESTUS.

LIBRI QUARTI ARGUMENTUM.

Praefatio huius libri ad asserendum priscis Romanis philosophiae studium comparata est. ipsa autem libri huius disputatio in hoc versatur, ut, omni perturbatione posse sapientem vacare, demonstretur. primo assertur perturbationis Stoica definitio, et in quatuor genera distributio: quarum duae ex bonis opinatis sunt, ut laetitia et libido; duae ex malorum errore, ut aegritudo et metus; hisque singulis perturbationibus suae partes subjiciuntur, cap. 4--9. deinde quomodo ipsa perturbatio ab aegrotatione seu morbo differat, et quae sit in hoc genere animi cum corpore similitudo ostenditur: cap. 10--14. sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod quaerebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse. longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas et extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt: cap. 15--26. subjicitur tandem de perturbationum curatione. ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. est praeterea in quatuor perturbationibus illis ea distinctio, primum utrum ad universam perturbationem, tanquam aegritudinem, laetitiam, an ad singulas, hoc est, generibus subiectas formas adhibeatur; deinde utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. sed certa et propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium. altera autem ratio, quae simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. est etiam ubi adhiberi plane non potest, quod res, quae perturbat animum, vere

est bona aut mala, tanquam, si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: cap. 27: 28. reliqua disputatio, quo modo quatuor ista genera tollenda sint, docet. ERNESTUS.

LIBRI QUINTI ARGUMENTUM.

Hic liber in difficili, sed gravi, et dignissima philosopho, quaestione versatur, sitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta. Cicero primò ex iis, quae superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quaeritur. deinde vero ita de hac quaestione disputat, tanquam superioribus diebus nihil esset disputando confectum. nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario. quare, cum virtus a perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere: cap. 5. 6. in quo reprehendit veterem Academicorum et Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicunt sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam: cap. 7. 13. deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum et vitiosorum, et virtutis laude illustrium, demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum; quod est Stoicis cum Academiae veteris philosophis et Peripateticis commune: sed etiam vel in cruciatu et tormentis beatissimum; quod contra dicunt Platonici et Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis et fortunae fieri beatissimam: cap. 14--28. subjicitur tandem longa disputatio, qua initio a Platonici et Peripateticis facta, ostenditur, quomodo cuique, in primisque Epicureae, de fine bonorum, sententiae consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere. ERNESTUS.

of the same kind, and the same kind of
is to be found in the same kind of
and the same kind of, and the same kind of
and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

and the same kind of, and the same kind of

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

LIBER PRIMUS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

CUM defensionum laboribus, fena,
toriisque muneribus, aut omnino,
aut magna ex parte essem aliquan-
do liberatus, retuli me, Brute, te hortan-
te maxime, ad ea studia, quae retenta a-
nimo, remissa temporibus, longo inter-
vallo intermissa revocavi: et, cum om-
nium artium, quae ad rectam vivendi
viam pertinerent, ratio et disciplina,
studio sapientiae, quae Philosophia di-
citur, contineretur; hoc mihi Latinis
litteris illustrandum putavi. non quia
philosophia Graecis et litteris et doctori-
bus percipi non posset: sed meum sem-

per iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Graecos; aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. nam mores et instituta vitae, resque domesticas ac familiares, nos profecto et melius tuemur et lautius. rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. jam illa, quæ natura, non literis assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? doctrinâ Graecia nos et omni literarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. nam cum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus. annis enim fere cccc post

Romam conditam Livius fabulam dedit,
C. Claudio, Caeci filio, M. Tutidano, con-
sulibus, anno ante natum Ennium, qui
fuit major natu quam Plautus et Naevius.

2 Sero igitur a nostris poëtae vel cogniti, vel
recepti. quanquam est in Originibus, soli-
tos esse in epulis canere convivas ad tibi-
cinem de clarorum hominum virtutibus.
honorem tamen huic generi non fuisse
declarat oratio Catonis, in qua objecit,
ut probrum, M. Nobiliori, quod is in
provinciam poëtas duxisset. duxerat au-
tem consul ille in Aetoliam, ut scimus,
Ennium. quo minus igitur honoris erat
poëtis, eo minora studia fuerunt. nec
tamen, si qui magnis ingeniis in eo ge-
nere exstiterunt, non satis Graecorum
gloriae responderunt. an censemus, si
Fabio, nobilissimo homini, laudi datum
esset, quod pingeret, non multos etiam
apud nos futuros Polycletos et Parrhasi-
os fuisse? honos alit artes, omnesque in-
cenduntur ad studia gloriâ: jacentque ea
semper, quae apud quosque improban-
tur. summam eruditionem Graeci sitam
censebant in nervorum vocumque canti-
bus. igitur et Epaminondas, princeps,

meo iudicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annos, cum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrinâ putabatur. in summo apud illos honore geometria fuit. itaque nihil mathematicis illustrius. at nos metiendi, ratiocinandique utilitate hujus artis terminavimus modum. At contrâ; oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur. philosophia jacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum: quae illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, profuimus etiam, si possumus, otiosi. in quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi

jam esse Latini libri dicuntur scripti in-
 considerate ab optimis illis quidem viris,
 sed non satis eruditis. fieri autem potest,
 ut recte quis sentiat, et id quod sentit,
 politè eloqui non possit. sed mandare
 quemquam literis cogitationes suas, qui
 eas nec disponere, nec illustrare possit,
 nec delectatione aliqua allicere lectorem,
 hominis est intemperanter abutentis et
 otio, et literis. itaque suos libros ipsi le-
 gunt cum suis, nec quisquam attingit,
 praeter eos, qui eandem licentiam scri-
 bendi sibi permitti volunt. quare si ali-
 quid oratoriae laudi nostra attulimus in-
 dustria, multo studiosius philosophiae
 fontes aperiemus, e quibus etiam illa ma-
 nabant. Sed, ut Aristoteles, vir sum-
 mo ingenio, scientia, copia, cum motus
 esset Isocratis rhetoris gloria, dicere eti-
 am coepit adolescentes docere, et pru-
 dentiam cum eloquentia jungere: sic no-
 bis placet nec pristinum dicendi studium
 deponere, et in hac maiore et uberiore
 arte versari. hanc enim perfectam philo-
 sophiam semper judicavi, quae de maxi-
 mis quaestionibus copiose posset ornatè
 que dicere. in quam exercitationem ita

nos studiose operam dedimus, ut jam etiam scholas Graecorum more habere auderemus: ut nuper tuum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic haec nunc mihi senilis est declamatio. ponere jubebam, de quo quis audire vellet: et id aut sedens, aut ambulans disputabam. itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. ergo ita nascetur exordium. AUDITOR. malum mihi videtur esse mors. MARCUS. iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? AUDITOR. utrisque. MARCUS. est miserum igitur, quoniam malum. AUDITOR. certe. MAR-

CUS. ergo et ii, quibus evenit jam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. AUDITOR. mihi ita videtur. MARCUS. nemo ergo non miser? AUDITOR. prorsus nemo. MARCUS. et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus, esset tamen miseriae finis in morte. quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. AUDITOR. ita prorsus existimo. MARCUS. dic, quaeso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? num illud, quod Sisyphu' versat

Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?
 fortasse etiam inexorabiles iudices, Mi-

nos, et Rhadamanthus; apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. haec fortasse metuis, et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

AUDITOR. adeone me delirare censes, 6 ut ista esse credam? MARCUS. an tu haec non credis? AUDITOR. minime vero.

MARCUS. male hercule narras. AUDI-

TOR. cur? quaeso. MARCUS. quia disertus esse possem, si contra ista dicerem.

AUDITOR. quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, haec poëtarum et pictorum portenta convincere?

MARCUS. atqui pleni sunt libri philosophorum contra ista ipsa differentium.

AUDITOR. inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? MAR-

CUS. si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli.

AUDITOR. ita prorsus existimo. MARCUS. ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis?

aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. AUDI-

TOR. ego vero nusquam esse illos puto.

MARCUS. igitur ne esse quidem. AUDITOR. prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.

MARCUS. jam mallem Cerberum metueres quam ista tam inconsiderate diceres.

AUDITOR. quî tandem? MARCUS. quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse.

AUDITOR. non sum ita hebes, ut istuc dicam. MARCUS. quid dicis igitur?

AUDITOR. miserum esse, verbi causâ, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria, dignitate tanta sit orbatûs: omnes denique miseros, qui hac luce careant. MARCUS. revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modò negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse: ita ne miseri quidem sunt. AUDITOR. non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istud ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. MARCUS. quid miserius, quam omnino nunquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem mi-

feri futuri sumus, miseri fuimus antequam nati. ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. AUDITOR. ita jocularis, 7 quasi ego dicam, eos esse miseros, qui nati non sunt, et non eos miseros, qui mortui sunt. MARCUS. esse ergo eos dicis. AUDITOR. immo, quia non sunt, cum fuerint, eos miseros esse. MARCUS. pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus portâ Capenâ, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? AUDITOR. quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, 'miseros esse,' sed tantum, miseros ob id ipsum, quia non sunt. MARCUS. non dicis igitur, 'miser est M. Crassus,' sed tantum, 'miser M. Crassus.' AUDITOR. ita plane. MARCUS. quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia oc-

currit, ut appellarem ἀζήτωμα: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. cum dicis igitur, 'miser M. Crassus:' aut hoc dicis, 'miser est M. Crassus,' ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino. AUDITOR. agè, jam concedo non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse jucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit, jam jam-
 8 que esse moriendum? MARCUS. ecquì ergo intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? AUDITOR. quonam modo? MARCUS. quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita. nunc video calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. AUDITOR. quam? non enim novi. MARCUS. dicam, si potero, Latine, scis enim me Grae-

ce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. AUDITOR. et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? MARCUS.

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

AUDITOR. jam agnosco Graecum. sed quoniam coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. MARCUS. jam istud quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. AUDITOR. quo modo hoc

nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista majora? MARCUS. quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur.

AUDITOR. uberius ista quaeso. haec enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quae sunt ea, quae dicis te majora moliri? MARCUS. ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse

mortem. AUDITOR. non postulo id quidem; aveo tamen audire. ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil te interpellabo. continentem orationem audire malo.

MARCUS. quid? si te rogavero aliquid, non respondebis? AUDITOR. superbi id quidem esset: sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. MARCUS. geram tibi morem, et ea, quae vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quae dixerō: sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens. ultra enim quò progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. AUDITOR. tu, ut videtur. nos ad audiendum parati sumus. MARCUS. mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed unà animum et corpus occidere, animumque in corpore exstingui. qui discedere animum censeant, alii statim dissipari, alii diu perma-

nere, alii semper. quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum animus videtur: ex quo 'excordes, vecordes, concordisque' dicuntur: et Nasica ille prudens, bis consul, Corculum, et

Egregie 'cordatus' homo Catus Aelii Sextus.

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. animum autem alii animam, ut fere nostri declarant, nominari: nam et agere animam, et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia: ipse autem Animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur. Sed haec quidem, quae di-¹⁰ xi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgò: reliqua fere singuli, ut multi antè veteres. proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intensionem quandam, velut in cantu et fidibus, quae harmonia dicitur; sic

ex corporis totius natura et figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est, rationem, in capite, sicut in arce, posuit: et duas partes separare voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, differentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustra que animalia et animantes appellari: neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel

sentiamus, in omnibus corporibus vivis
 aequabiliter esse fusam, nec separabilem
 a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec
 sit quidquam, nisi corpus unum et sim-
 plex, ita figuratum, ut temperatione na-
 turae vigeat et sentiat. Aristoteles longe
 omnibus (Platonem semper excipio)
 praestans et ingenio et diligentia, cum
 quatuor nota illa genera principiorum es-
 set complexus, e quibus omnia orirentur,
 quintam quandam naturam censet
 esse, e qua sit mens. cogitare enim, et
 providere, et discere, et docere, et inve-
 nire aliquid, et tam multa alia, meminisse,
 amare, odisse, cupere, timere, an-
 gi, laetari: haec et similia eorum in ho-
 rum quatuor generum nullo inesse putat.
 quintum genus adhibet, vacans nomine:
 et sic ipsum animum, *ἐντελέχεια* appel-
 lat novo nomine, quasi quandam con-
 tinuatam motionem et perennem. nisi
 quae me forte fugiunt, hae sunt fere om-
 nium de animo sententiae. Democritum
 enim magnum quidem illum virum, sed
 levibus et rotundis corpusculis efficien-
 tem animum concursu quodam fortuito,
 omittamus. nihil est enim apud istos, quod

non atomorum turba conficiat. harum
sententiarum quae vera sit, deus aliquis
viderit: quae verisimillima, magna quae-
stio est. utrum igitur inter has sententi-
as dijudicare malumus, an ad propositum
11 redire? AUDITOR. cuperem equi-
dem utrumque, si posset: sed est difficile
confundere. quare si, ut ista non differan-
tur, liberari mortis metu possumus, id a-
gamus. sin id non potest, nisi hac quae-
stione animorum explicata, nunc, si vi-
detur, hoc: illud, alias. MARCUS. quod
malle te intelligo, id puto esse commodi-
us. efficiet enim ratio, ut quaecumque
vera sit earum sententiarum, quas expo-
sui, mors aut malum non sit, aut sit bo-
num potius. nam si cor, aut sanguis, aut
cerebrum est animus, certe, quoniam est
corpus, interibit cum reliquo corpore:
si anima est fortasse, dissipabitur: si ignis,
extinguetur: si est Aristoxeni harmonia,
dissolvetur. quid de Dicaearcho dicam,
qui nihil omnino animum dicat esse? his
sententiis omnibus nihil post mortem
pertinere ad quemquam potest. pariter e-
nim cum vita sensus amittitur. non sen-
tientis autem, nihil est, ullam in partem

quod intersit. reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excefferint, in caelum, quasi in domicilium suum, pervenire. AUDITOR. me vero delectat, idque, primum ita esse; deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. MARCUS. quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. AUDITOR. feci mehercule, et quidem saepius: sed nescio quo modo, dum lego, assentior; cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur. MARCUS. quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? AUDITOR. do verò. MARCUS. quid, si maneant? AUDITOR. beatos esse concedo. MARCUS. si intereant? AUDITOR. non esse miseros, quoniam ne sint quidem. jam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. MARCUS. quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis, quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sen-

12 fu
tu
fi
m
de
en
ne
M
se
m
d
m
p
n
r
f
h
c
t
l
f

12 si carentes? AUDITOR. expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. MARCUS. auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum: et primum quidem omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. itaque unum illud erat infitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure et caeremoniis sepulcrorum intelligi licet: quas maximis ingeniis praediti nec tantâ curâ coluissent, nec violatas tam inexpressibili religione sanxissent, nisi haesisset in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationem-

que vitae, quae in claris viris et foeminis dux in caelum soleret esse, in caeteris humi retineretur, et permaneret tamen. ex hoc et nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum diis agit aevum, ut famae assentiens dixit Ennius: et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum Hercules tantus et tam praesens habetur deus. hinc Liber deus, Semele natus: eademque famae celebritate Tyndaridae fratres, qui non modo adjutores in praeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? quid? totum prope caelum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est? Si vero scruta¹³ri vetera, et ex his ea, quae scriptores Graeciae prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. quaere, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia: reminiscere, quoniam es initiatus, quae tradantur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. sed qui nondum ea, quae multis

post annis tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaferant, quantum natura admonente cognoverant: rationes et causas rerum non tenebant: visis quibusdam saepe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vitâ excefferant, vivere. ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. multi de diis prava sentiunt: id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur. nec vero id collocutio hominum aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. omni autem in re consensus omnium gentium, lex naturae putanda est. quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. nemo enim moeret suo incommodo. dolent fortasse, et anguntur: sed illa lugubris lamentatio fletusque moerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur, idque

sentire. atque haec ita sentimus natura
duce, nulla ratione nullaque doctrina.
Maximum vero argumentum est, natu-¹⁴
ram ipsam de immortalitate animorum
tacitam judicare, quod omnibus curae
sunt, et maxime quidem, quae post mor-
tem futura sint. 'ferit arbores, quae al-
'teri seculo profint,' ut ait Statius in Sy-
nephebis: quid spectans, nisi etiam pos-
tera secula ad se pertinere? ergo arbores
feret diligens agricola, quarum adspiciet
baccam ipse nunquam: vir magnus leges,
instituta, rempublicam non feret? quid
procreatio liberorum, quid propagatio
nominis, quid adoptiones filiorum, quid
testamentorum diligentia, quid ipsa se-
pulcrorum monumenta, quid elogia sig-
nificant, nisi nos futura etiam cogitare?
quid illud? num dubitas, quin specimen
naturae capi deceat ex optima quaque
natura? quae est igitur melior in homi-
num genere natura, quam eorum, qui se
natos ad homines juvandos, tutandos,
conservandos arbitrantur? abiit ad deos
Hercules. nunquam abiisset, nisi, cum
inter homines esset, eam sibi viam muni-
visset. vetera jam ista et religione omni-

um consecrata. Quid in hac republica tot
 15 tantosque viros ob rempublicam inter-
 fectos cogitasse arbitramur? iisdemne ut
 finibus nomen suum, quibus vita, termi-
 naretur? nemo unquam sine magna spe
 immortalitatis se pro patria offerret ad
 mortem. licuit esse otioso Themistocli,
 licuit Epaminondae, licuit, ne et vetera
 et externa quaeram, mihi: sed nescio quo
 modo inhaeret in mentibus quasi seculo-
 rum quoddam augurium futurorum; id-
 que in maximis ingeniis altissimisque a-
 nimis et existit maxime, et apparet facil-
 lime. quo quidem dempto, quis tam ef-
 fet amens, qui semper in laboribus et
 periculis viveret? loquor de principibus:
 quid poëtae? nonne post mortem nobili-
 tari volunt? unde ergo illud?

Aspicite, ô cives, senis Ennii imagini
 formam:

Hic vestrum panxit maxima facta pa-
 trum.

mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum
 patres affecerat gloriâ. idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera
 fletu

Faxit. cur? voluto vivu' per ora vi-
râm.

sed quid poëtas? opifices post mortem
nobilitari volunt. quid enim Phidias sui
similem speciem inclusit in clypeo Miner-
vae, cum inscribere non liceret? quid no-
stri philosophi? nonne in his ipsis libris,
quos scribunt de contemnenda gloria, sua
nomina inscribunt? quod si omnium con-
sensus, naturae vox est: omnesque, qui
ubique sunt, consentiunt esse aliquid,
quod ad eos pertineat, qui e vita cesse-
rint: nobis quoque idem existimandum
est. et, si, quorum aut ingenio aut vir-
tute animus excellit, eos arbitramur, quia
natura optima sunt, cernere naturae vim
maxime: verisimile est, cum optimus
quisque maxime posteritati serviat, esse
aliquid, cuius is post mortem sensum sit
habiturus. Sed ut deos esse natura opi- 16
namur, qualesque sint ratione cognosci-
mus: sic permanere animos arbitramur
consensu nationum omnium: qua in se-
de maneant, qualesque sint, ratione dis-
cendum est. cuius ignoratio finxit infe-
ros, easque formidines, quas tu contem-
nere non sine causa videbare. in terram

enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est 'humari,' sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poëtae. frequens enim confessus theatri, in quo sunt mulierculae et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenio Acheronte, vix,
via alta atque ardua,

Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,

Maximis: ubi rigida constat crassa caligo inferum.

tantumque valuit error, qui mihi quidem jam sublatus videtur, ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quaerebant. inde Homeri tota *κεκλυία*: inde ea, quae meus amicus Appius *κεχρομαλῆϊα* faciebat: inde in vicinia nostra Averni lacus,

Unde animae excitantur obscura umbra, aperto ostio

Alti Acherontis, falso sanguine, imagines mortuorum.

has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum, pulmonum vi et figura potest. nihil enim animo videre poterant: ad oculos omnia referebant. magni autem est ingenii, revocare mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere. itaque credo equidem etiam alios tot seculis disputasse de animis: sed, quod literis exstet, Pherecydes Syrius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquos fane: fuit enim meo regnante gentili. hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras confirmavit: qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam cum honore et disciplina, tum etiam auctoritate: multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur. Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et in ea cum aliis

multos, tum Archytam Timaeumque cognovisse, et didicisse Pythagorea omnia: primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoras, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus.

AUDITOR. an tu, cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire.

MARCUS. macte virtute. ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. num igitur dubitamus, an, sicut pleraque, sic et hoc? (quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici) terram in medio mundi sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod *κέντρον* illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et divisa momenta: terrena et humida suo pte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis: ut illae superiores in me-

dium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae sursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsae natura superiora appetentes, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. quae cum constent, perspicuum debet esse, animos, cum e corpore excefferint, sive illi sint animales, id est, spirabiles, sive ignei, sublimè ferri. si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quam non intellecta natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. horum igitur aliquid animus est, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa jaceat. Dicaearchum vero cum Aristoxeno aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures:

membrorum vero situs et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere non video. sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Graecorum praecipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum levium et rotundorum concursiōem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, id est, animale, esse voluit. is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panaetio, superiora capeſſat necesse est. nihil enim habent haec duo genera proni, et supera semper petunt. ita, siue dissipantur, procul a terris id evenit: siue permanent et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad coelum, et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus. calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam

est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum. quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt. Accedit, ut eo facilius animus¹⁹ evadat ex hoc aëre, quem saepe jam appello crassum, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere. qui si permanet incorruptus, sui que similis: necesse est ita feratur, ut penetret et dividat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod et humidum et caliginosum est, propter exhalationes terrae. quam regionem cum superavit animus, naturamque sui similem contigit et agnovit: iunctus ex anima tenui, et ex ardore solis temperato, ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. cum enim sui similem et levitatem et calorem adeptus est, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. cumque

corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quòd iis aemulemur, qui ea habent, quae nos habere cupiamus: profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius: totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea quod et naturâ inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas verî videndi: et orae ipsae locorum illorum, quò pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. haec enim pulchritudo etiam in terris patriam illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. praecipuè vero fruentur ea, qui tum etiam, cum, has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

²⁰ Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt, et eas angus-

tias, per quas penetravit ea, quae est nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, formam, circumscripti-
onem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes? nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus. neque enim est ullus sensus in corpore, sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares, a sede animi perforatae. itaque saepe aut cogitatione aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi: quibus tamen sentire nihil queat

mens, nisi id agat, et adsit. quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is omnium iudex solus esset. atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. nam nunc quidem, quanquam foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersepta quodam modo. cum autem nihil erit praeter animum; nulla res obiecta impediet, quo minus
 21 percipiat, quale quidque sit. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quàm multa, quàm varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. quae quidem cogitans, soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, ejusque inventori et principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum. liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore

sempiterno, et diurno ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quae est animus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherontia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.

non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod falsa esse cognoverit: ex quo intelligi potest, quam acuti naturâ sint, qui haec sine doctrina credituri fuerint. praeclarum autem nescio quid adepti sunt, qui didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut sit, (nihil enim pugno) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut vel le caeteris, sibi certe persuasisse videatur. Sed plurimi contra nituntur, animosque, ²² quasi capite damnatos, morte multant: neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur aeternitas, nisi

quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: ut, si jam possent in homine uno cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur: an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse. videbunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis, cum exierit, et in liberum caelum, quasi in domum suam, venerit. si enim, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus: certe, et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complexi non possumus. Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nulum omnino animum esse dixerunt. est illud quidem maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim

praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego tibi haec dicens, corpori tuo dico. cum igitur, 'nosce te,' dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cujusdam animi praeceptum, sic, ut tributum deo sit: hoc est, se ipsum posse cognoscere. sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de Republica. 'Quod semper movetur, id aeternum est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, vendi habeat necesse est. solum igitur, quod se ipsum movet, quia nunquam deferitur a se, nunquam ne moveri quidem desinit. quin etiam caeteris, quae

‘moventur, hic fons, hoc principium est
 ‘movendi. principii autem nulla est ori-
 ‘go. nam ex principio oriuntur omnia:
 ‘ipsum autem nulla ex re alia nasci po-
 ‘test: nec enim esset id principium, quod
 ‘gigneretur aliunde. quod si nunquam
 ‘oritur, ne occidit quidem unquam. nam
 ‘principium extinctum, nec ipsum ab
 ‘alio renascetur, nec a se aliud creabit:
 ‘si quidem necesse est a principio oriri
 ‘omnia. ita fit, ut motus principium ex
 ‘eo sit, quod ipsum a se movetur. id au-
 ‘tem nec nasci potest, nec mori: vel con-
 ‘cidat omne caelum, omnisque natura
 ‘consistat necesse est, nec vim ullam nan-
 ‘ciscatur, qua, ut primò, impulsa move-
 ‘atur. cum pateat igitur, aeternum id
 ‘esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui
 ‘hanc naturam animis esse tributam ne-
 ‘get? inanimum est enim omne, quod
 ‘pulsu agitur externo. quod autem est
 ‘animal, id motu cietur interiore et suo.
 ‘nam haec est propria natura animi, at-
 ‘que vis. quae si est una ex omnibus,
 ‘quae se ipsam semper moveat; neque
 ‘nata certe est, et aeterna est.’ licet con-
 currant plebei omnes philosophi, (sic e-

nim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab
 ea familia dissident, appellandi videntur)
 non modo nihil unquam tam eleganter
 explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum,
 quàm subtiliter conclusum sit, intelli-
 gent. sentit igitur animus se moveri: quod
 cum sentit, illud unà sentit, se vi sua, non
 aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse
 unquam a se deferatur. ex quo efficitur
 aeternitas: nisi quid habes ad haec. AU-
 DITOR. ego vero facile sum passus, ne
 in mentem quidem mihi aliquid contra
 venire: ita isti faveo sententiae. MAR- 24
 CUS. quid illa tandem, num leviora cen-
 ses? quae declarant inesse in animis ho-
 minum divina quaedam: quae si cerne-
 rem quemadmodum nasci possent, etiam,
 quemadmodum interirent, viderem. nam
 sanguinem, bilem, pituitam, ossa, ner-
 vos, venas, omnem denique membrorum
 et totius corporis figuram videor posse
 dicere, unde concreta et quo modo facta
 sint. per animum ipsum, si nihil esset in
 eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam
 naturâ putarem hominis vitam sustenta-
 ri, quam vitis, quam arboris: haec enim
 etiam dicimus vivere. item si nihil habe-

ret animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id quoque-esset ei commune cum bestiis. habet primùm memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium. quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. nam in illo libro, qui inscribitur Menon, pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quò si geometrica didicisset. ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. cumque nihil esset, ut

omnibus locis a Platone differitur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qualem Ideam appellat ille, nos Speciem) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit; ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, cum repente in tam insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. ita nihil aliud est discere, nisi recordari. ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde naturam? non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi omnium memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare, ita multa meminerunt. Quor- 25

sus igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignisve, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire quod nesciam. illud si ulla alia de re obscura affirmare possem, siue anima, siue ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. quid enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso et caliginoso caelo, aut fata aut concreta videntur tanta vis memoriae? si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. si ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tanquam in aliquod vas ea, quae meminimus, infundantur? absurdum id quidem: qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? an imprimi quasi ceram animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere? quid illa vis, quae tandem

est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena mortali quae natura et caduca concreta ea videtur? aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, progressiones, institutiones notavit? omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate et natura sonorum: et astra suspeximus, tum ea, quae sunt in fixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. quorum conversiones, omnesque motus, qui animo vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in caelo. nam cum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit

idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine di-
 26 vino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur: ut ego aut poëtam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum: ut ego, inventum deorum? haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit: eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat et tantas. quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio?

profecto id, quo nec in deo quidquam
 majus intelligi potest. non enim ambro-
 sia deos, aut nectare, aut Juventate po-
 cula ministrante, laetari arbitror : nec
 Homerum audio, qui Ganymedem a diis
 raptum ait propter formam, ut Jovi bi-
 bere ministraret. non justa causa, cur
 Laomedonti tanta fieret injuria. finge-
 bat haec Homerus, et humana ad deos
 transferebat. divina mallet ad nos. quae
 autem divina ? vigere, sapere, invenire,
 meminisse. ergo animus, ut ego dico, di-
 vinus est; ut Euripides audet dicere, de-
 us : et quidem si deus aut anima, aut ig-
 nis est, idem est animus hominis. nam
 ut illa natura caelestis et terrâ vacat et hu-
 more: sic utriusque harum rerum huma-
 nus animus est expers. sin autem est
 quinta quaedam natura ab Aristotele in-
 ducta: primum haec et deorum est, et a-
 nimorum. Hanc nos sententiam secu- 27
 ti, his ipsis verbis in Consolatione haec
 expressimus : ‘ animorum nulla in terris
 ‘ origo inveniri potest. nihil enim est in
 ‘ animis mixtum atque concretum, aut
 ‘ quod ex terra natum atque fictum esse
 ‘ videatur : nihil ne aut humidum qui-

‘ dem, aut flabile, aut igneum. his enim
 ‘ in naturis nihil inest, quod vim memo-
 ‘ riae, mentis, cogitationis habeat, quod
 ‘ et praeterita teneat, et futura provide-
 ‘ at, et complecti possit praesentia : quae
 ‘ sola divina sunt. nec invenietur un-
 ‘ quam, unde ad hominem venire possint,
 ‘ nisi a Deo. singularis est igitur quae-
 ‘ dam natura atque vis animi, sejuncta ab
 ‘ his usitatis notisque naturis. ita quid-
 ‘ quid est illud, quod sentit, quod sapit,
 ‘ quod vult, quod viget, caeleste et divi-
 ‘ num est : ob eamque rem aeternum sit
 ‘ necesse est. nec vero Deus ipse, qui in-
 ‘ telligitur a nobis, alio modo intelli-
 ‘ potest, nisi mens soluta quaedam et li-
 ‘ bera, segregata ab omni concretionem
 ‘ mortali, omnia sentiens et movens, ip-
 ‘ saque praedita motu sempiterno.’ hoc
 e genere atque eadem e natura est huma-
 28 na mens. Ubi igitur, aut qualis est ista
 mens? ubi tua, aut qualis? potestne dice-
 re? an, si omnia ad intelligendum non ha-
 beo, quae habere vellem, ne iis quidem,
 quae habeo, mihi per te uti licebit? non
 valet tantum animus, ut se ipsum ipse vi-
 deat: at, ut oculus, sic animus sese non vi-

dens alia cernit. non videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse : quanquam id quoque : sed relinquamus : vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est. ut, cum videmus speciem primum candoremque caeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque accretione et diminutione luminis, quasi fastorum notantem et significantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus; nocturnamque caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem et cultum: quarum altera, quam

nos incolimus, sub axe posita ad stellas
septem, unde

Horriſer

Aquilonis ſtridor gelidas molitur nives:
altera Auſtralis, ignota nobis, quam vo-
cant Graeci ἀντίχθονα: caeteras partes
incultas, quod aut frigore rigeant, aut
urantur calore: hîc autem, ubi habita-
mus, non intermittit ſuo tempore

Caelum nitescere, arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,
Rami baccarum ubertate incurvescere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes ſcatere, herbis prata conveſti-
rier:

tum multitudinem pecudum, partim ad
veſcendum, partim ad cultus agrorum,
partim ad vehendum, partim ad corpora
veſtienda; hominemque ipſum, quaſi con-
templatorem caeli, ac deorum, ipſorum-
que cultorem; atque hominis utilitati a-
29 gros omnes et maria parentia. Haec
igitur et alia innumerabilia cum cerni-
mus, poſſumusne dubitare, quin his prae-
ſit aliquis vel effector, ſi haec nata ſunt,
ut Platoni videtur: vel, ſi ſemper fuerint,
ut Ariſtoteli placet, moderator tanti ope-

ris et muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides, tamen ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. in quo igitur loco est? credo equidem in capite: et, cur credam, afferre possum: sed aliàs: nunc ubi ubi sit animus, certe quidem in te est. quae est ei natura? propria, puto, et sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. illud modò videto, ut deum noris, etsi ejus ignores et locum et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores et locum et formam. in animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animus admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. est enim interitus quasi discessus, et secretio, ac diremptus earum partium, quae ante interitum junctione aliqua tenebantur. his et talibus rationibus ad-

ductus Socrates, nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplicium fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit: et cum paene in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur adscendere. Ita enim
 30 censebat, itaque disseruit, duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedissent, quibus caecati velut domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel in republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum: his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. itaque commemorat, ut cygnis

(qui non sine causa Apollini dicati sunt, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur) sic omnibus et bonis et doctis esse faciendum. nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit, qui acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies seipsam intuens nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa revertens, tanquam ratis in mari immenso nostra vehitur oratio. sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare. cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis; nae ille, mediùs fidiùs, vir sapiens, laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit. nec tamen illa vincula carceris ruperit. leges enim vetant. sed tanquam a

magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. 'tota enim philosophorum vita,' ut ait idem, 'commentatio mortis est.'

31 Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quae est ministra et famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud est quam emori discere. quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile: et, cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. quo cum venerimus, tum denique vivemus. nam haec quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet. AUDITOR. satis tu quidem in Consolatione

es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero auditis, multo magis. MARCUS. veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis, sive properabis. volat enim aetas. tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius: si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. AUDITOR. quid refert? adsunt enim, qui haec non probent. MARCUS. ego autem nunquam ita te ex hoc sermone dimittam, ulla ut ratione mors tibi videri malum possit. AUDITOR. quâ potest; cum ista cognoverim? MARCUS. quâ possit, rogas? catervae veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciae meae Dicaearchus contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbii vocantur, quod Mytilenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu

mansuros aiunt animos, semper negant.

³² Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? AUDITOR. ut videtur: sed me nemo de immortalitate depellet. MARCUS. laudo id quidem: etsi nihil nimis oportet confidere. movemur enim saepe aliquo acute concluso: labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus: in his est enim aliqua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati. AUDITOR. sane quidem: sed, ne accidat, providebo. MARCUS. num quid igitur est causae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum excefferint, sed non semper? istos verò: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanferit, ne intereat. AUDITOR. bene reprehendis: et se isto modo res habet. MARCUS. credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sa-

pientissimum, quem sanctissimum, quem
 Homerum philosophorum appellat, hujus
 hanc unam sententiam de immortalitate
 animorum non probat. vult enim, quod
 nemo negat, quidquid natum sit interire:
 nasci autem animos, quod declarat eo-
 rum similitudo qui procreantur: quae e-
 tiam in ingeniis, non solum in corpori-
 bus appareat. alteram autem affert rati-
 onem: nihil esse, quod doleat, quin id
 aegrum esse quoque possit: quod autem in
 morbum cadat, id etiam interiturum: do-
 lere autem animos: ergo etiam interire.
 Haec refelli possunt. sunt enim ignoran-³³
 tis, cum de aeternitate animorum dica-
 tur, de mente dici, quae omni turbido
 motu semper vacet, non de partibus iis,
 in quibus aegritudines, irae, libidinesque
 versentur: quas is, contra quem haec
 dicantur, semotas a mente et disclusas
 putat. jam similitudo magis apparet in
 bestiis: quarum animi sunt rationis ex-
 pertes. hominum autem similitudo in
 corporum figura magis exstat: et ipsi ani-
 mi, magni refert, quali in corpore locati
 sint. multa enim e corpore existunt,
 quae acuant mentem: multa, quae obtun-

dant. Aristoteles quidem ait, ‘ omnes
 ‘ ingeniosos melancholicos esse:’ ut ego
 me tardiozem esse non moleste feram. e-
 numerat multos: idque quasi constet, ra-
 tionem, cur ita fiat, affert. quod si tanta
 vis est ad habitum mentis in iis, quae gig-
 nuntur in corpore: (ea sunt autem, quae-
 cumque sunt, quae similitudinem faci-
 ant) nihil necessitatis affert, cur nascan-
 tur animi, *similitudo*. omitto similitudi-
 nes. vellem adesse posset Panaetius. vi-
 xit cum Africano. quaererem ex eo, cu-
 jus suorum similis fuisset Africani fratris
 nepos: facie, patris: vitâ, omnium per-
 ditorum ita similis, ut esset facile deterri-
 mus. cujus etiam similis, P. Crassi, et sa-
 pientis, et eloquentis, et primi hominis,
 nepos, multorumque aliorum virorum
 clarorum, quos nihil attinet nominare,
 nepotes et filii? sed quid agimus? obli-
 tine sumus: hoc nunc nobis esse proposi-
 tum, cum satis de aeternitate dixissemus,
 ne si interirent quidem animi, quidquam
 mali esse in morte? AUDITOR. ego ve-
 ro memineram: sed te de aeternitate di-
 centem aberrare a proposito facile patie-
 34 bar. MARCUS. video te altè spectare,

et velle in caelum migrare. AUDITOR. spero fore, ut contingat id nobis. sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem. video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. MARCUS. mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus. num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus: Democritici negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita esse, quàm est id exiguum! et falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu: nonnunquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est. fit enim ad punctum temporis. AUDITOR. illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. MARCUS. vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? verè et jure possum. sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros

nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quòd multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro. ejus autem, quem dixi, Hegesiae liber est, *Αποκαρτερῶν*, quod a vita quidam per inediam discedens revocatur ab amicis: quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda. possem id facere; etsi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. mitto alios. etiamne nobis expedit, qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullam a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille honora-

tus quatuor filiis : at quinquaginta Priamus; quibus septem et decem, iusta uxore natis. in utroque eandem habuit fortuna potestatem : sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogi imponerunt: Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. hic si vivis filiis incolumi regno occidisset,

Adstante ope barbarica,

Tectis caelatis, laqueatis,

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis, at certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Jovis aram sanguine turpari.

quasi vero ista vi quidquam tum potuerit ei melius accidere. quod si ante occidisset, tamen eventum omnino amisisset; hoc autem tempore sensum malorum amisit. Pompeio nostro familiari, cum graviter aegrotaret Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt : nimirum etiam Puteolani vulgo ex oppidis publice gratulabantur. ineptum sane negotium,

et Graeculum: sed tamen fortunatum. utrum igitur, si tum esset extinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? certe a miseris. non enim cum socero bellum gessisset: non imparatus arma sumpisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manus incidisset: non liberi defleti: non fortunae omnes a victoribus possiderentur. qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset; is propagatione vitae quot, quantas, quam³⁶ incredibiles hausit calamitates? Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: proinde quasi aut plures fortunati sint quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius quam timere. sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum? certe ita dicant necesse est. an potest is, qui non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi, quia subjicitur haec vis:

habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. opinor, haec incommoda sunt carentis. caret oculis, odiosa caecitas; liberis, orbitas. valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num aut si cornibus caremus, aut pennis, sit qui id dixerit? certe nemo. quid ita? quia cum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere. hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensûs relinquatur. hoc igitur probè stabilito et fixo illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. inest enim velle in carendo; nisi cum sic, tanquam in febris, dicitur, alia quadam notione verbi. dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si

id facile patiare. carere autem malo, id non dicitur: nec enim esset dolendum. dicitur illud, bono carere: quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget. sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere: dici autem hoc in te satis subtiliter non potest: posset in Tarquinio, cum regno esset expulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim sentientis est: nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. quanquam quid opus est in hoc philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quae quidem si timeretur, non L. Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in praelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paulum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. num quis horum miser hodie? ne tum quidem post.

spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu perempto. at id ipsum odiosum est, sine sensu esse. odiosum, si id esset carere. cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quanquam hoc quidem nimis saepe. sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio, ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleta, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem, nihil interesset: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego illo vivo fecerim Romam captam. cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos evenitura putaret, et ego cur doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbem nostram potituram putem? quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Ita-³⁸ que non deterret sapientem mors, quae

propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicae suisque consulat, et posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. quare licet etiam mortalem esse animum judicantem, aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit. quam qui leviolem faciunt, somni simillimam volunt esse. quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne fues quidem id velint. Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae. nondum, opinor, est experrectus. num igitur eum curare censes, cum

Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum? Pellan-³⁹ tur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? naturaene? at ea quidem dedit usuram vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die. quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? eâ enim conditione acceperas. iidem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. nondum gustaverat, inquiunt, vitae suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui coeperat. ad id quidem ipsum in caeteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita secus? quanquam non male ait Callimachus, ‘multo saepius lacrymasse Priamum, quam Troilum.’ eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. cur? nam, reor,

nullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior. nihil est enim profecto homini prudentia dulcius : quam, ut caetera auferat, affert certe senectus. quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros, modo adollescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes affecuta est senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte aut longa aut brevia dicuntur. apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. ex his igitur, hora octava quae mortua est, provec-ta aetate mortua est: quae vero occidente sole, decrepita : eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate, in eadem prope-modum brevitae, qua illae bestiolae, re-
 40 periemur. Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia, et in omni

virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effoeminamur, ut, si ante mors adventet quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destituti-que videamur. quod si exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: prò dii immortales! quàm iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! quàm me delectat Theramenes! quàm elato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. qui cum conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, 'propino, inquit, hoc 'pulchro Critiae,' qui in eum fuerat terribissimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. luffit vir egregius extremo spiritu, cum jam praecordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, qui venenum prae-buerat, mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est. quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mor-

tem malum judicaret? vadit in eundem
 carcerem, atque in eundem paucis post
 annis scyphum Socrates, eodem scelere
 judicum, quo tyrannorum, Therame-
 nes. quae est igitur ejus oratio, qua facit
 eum Plato usum apud judices, jam mor-
 41 te multatum? ‘ Magna me, in-
 ‘ quit, spes tenet, judices, bene mihi eve-
 ‘ nire, quod mittar ad mortem. necesse
 ‘ est enim, sit alterum de duobus: ut aut
 ‘ sensus omnino omnes mors auferat, aut
 ‘ in alium quendam locum ex his locis
 ‘ morte migretur. quamobrem, sive sen-
 ‘ sus exstinguitur, morsque ei somno si-
 ‘ milis est, qui nonnunquam, etiam sine
 ‘ visis somniorum, placatissimam quietem
 ‘ affert: dii boni! quid lucri est emori?
 ‘ aut quàm multi dies reperiri possunt,
 ‘ qui tali nocti anteponantur, cui similis
 ‘ futura est perpetuitas omnis consequen-
 ‘ tis temporis? quis me beator? sin vera
 ‘ sunt, quae dicuntur, migrationem esse
 ‘ mortem in eas oras, quas, qui e vita ex-
 ‘ cesserunt, incolunt: id multo jam bea-
 ‘ tius est, te, cum ab iis, qui se judicum
 ‘ numero haberi volunt, evaseris, ad eos
 ‘ venire, qui vere judices appellantur,

‘ Minoëm, Rhadamanthum, Aeacum,
‘ Triptoleum: convenireque eos, qui
‘ iuste et cum fide vixerint. haec pere-
‘ grinatio mediocris vobis videri potest?
‘ ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo,
‘ Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem
‘ aestimatis? equidem saepe emori, si fieri
‘ posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi
‘ liceret invenire. quanta delectatione
‘ autem afficerer, cum Palamedem, cum
‘ Ajacem, cum alios, iudicio iniquorum
‘ circumventos, convenirem? tentarem
‘ etiam summi regis, qui maximas copi-
‘ as duxit ad Trojam, et Ulyssis, Sisy-
‘ phique prudentiam: nec ob eam rem,
‘ cum haec exquirerem, sicut hîc facie-
‘ bam, capite damnarer. ne vos quidem,
‘ Iudices, ii, qui me absolvistis, mortem
‘ timueritis. nec enim cuiquam bono
‘ mali quidquam evenire potest, nec vi-
‘ vo, nec mortuo; nec unquam ejus res a
‘ diis immortalibus negligentur. nec mi-
‘ hi ipsi hoc accidit fortuitò. nec vero
‘ ego iis, a quibus accusatus, aut a quibus
‘ condemnatus sum, habeo quod succen-
‘ seam, nisi quod mihi nocere se credide-
‘ runt.’ et haec quidem hoc modo: nihil

autem melius extremo. ‘sed tempus est,
 ‘inquit, jam hinc abire me, ut moriar;
 ‘vos, ut vitam agatis. utrum autem sit
 ‘melius, dii immortales sciunt: hominem
 42 ‘quidem scire arbitror neminem.’ Nae
 ego haud paulo hunc animum malim,
 quam eorum omnium fortunas, qui de
 hoc judicaverunt. etsi, quod praeter de-
 os negat scire quemquam, id scit ipse, u-
 trum melius sit. nam dixit ante. sed su-
 um illud, nihil ut affirmet, tenet ad extre-
 mum. nos autem teneamus, ut nihil cen-
 seamus esse malum, quod sit a natura da-
 tum omnibus: intelligamusque, si mors
 malum sit, esse sempiternum malum. nam
 vitae miserae mors finis esse videtur: mor-
 tis, si est misera, finis esse nullus potest.
 sed quid ego Socratem, aut Theramenem,
 praestantes viros virtutis et sapientiae
 gloria, commemoro, cum Lacedaemoni-
 us quidam, cujus ne nomen quidem pro-
 ditum est, mortem tantopere contempse-
 rit, ut, cum ad eam duceretur, damna-
 tus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque
 laeto, dixissetque ei quidam inimicus,
 ‘contemniste ne leges Lycurgi?’ respon-
 derit, ‘ego vero illi maximam gratiam

‘habeo, qui me ea poena multaverit,
‘quam sine mutuatione et sine versura
‘possem dissolvere.’ ô virum Sparta dig-
num! ut mihi quidem, qui tam magno
animo fuerit, innocens damnatus esse vi-
deatur. tales innumerabiles nostra civi-
tas tulit. sed quid duces et principes no-
minem, cum legiones scribat Cato saepe
alacres in eum locum profectas, unde re-
dituras se non arbitrarentur? pari animo
Lacedaemonii in Thermopylis occide-
runt, in quos Simonides :

Dic hospes Spartaee, nos te hîc vidisse ja-
centes,

Dum sanctis patriae legibus obsequi-
mur.

quid ille dux Leonidas dicit? ‘pergite a-
‘nimo forti, Lacedaemonii: hodie apud
‘inferos fortasse coenabimus.’ fuit haec
gens fortis, dum Lycurgi leges vigeant.
e quibus unus, cum Perses hostis in col-
loquio dixisset glorians, solem prae ja-
culorum multitudine et sagittarum non
videbitis: ‘in umbra, inquit, igitur pug-
‘nabimus.’ viros commemoro. qualis
tandem Lacaena? quae cum filium in prae-
lium misisset, et interfectum audisset, ‘id-

‘circo, inquit, genueram, ut esset qui pro
 ‘patria mortem non dubitaret occumbe-
 43 ‘re.’ Esto: fortes et duri Spartiatae:
 magnam habet vim reipublicae disciplina.
 quid? Cyrenaeum Theodorum, philoso-
 phum non ignobilem, nonne miramur?
 cui cum Lyfimachus rex crucem minaretur,
 ‘istis, quaeso, inquit, ista horribilia
 ‘minitare purpuratis tuis: Theodori qui-
 ‘dem nihil interest, humine, an sublimē
 ‘putrescat.’ cujus hoc dicto admoneor,
 ut aliquid etiam de humatione et sepul-
 tura dicendum existimem: rem non diffi-
 cilem, iis praesertim cognitis, quae de ni-
 hil sentiendo paulo ante dicta sunt. de
 qua Socrates quidem quid senserit, ap-
 paret in eo libro, in quo moritur: de quo
 jam tam multa diximus. cum enim de
 immortalitate animorum disputavisset, et
 jam moriendi tempus urgeret, rogatus a
 Critone, quemadmodum sepeliri vellet,
 ‘multam vero, inquit, operam, amici,
 ‘frustra consumpsi. Critoni enim nos-
 ‘tro non persuasi me hinc avolaturum,
 ‘neque quidquam mei relicturum. ve-
 ‘rum tamen, Crito, si me assequi potue-
 ‘ris, aut sicubi nactus eris, ut tibi vide-

‘bitur, sepelito. sed, mihi crede, ne-
 ‘mo me vestrū, cum hinc excessero,
 ‘consequetur.’ praeclare id quidem, qui
 et amico permiserit, et se ostenderit de
 hoc toto genere nihil laborare. durior
 Diogenes, et id quidem sentiens, sed, ut
 Cynicus, asperius, projici se iussit inhu-
 matum. tum amici, ‘volucribusne et fe-
 ‘ris?’ minime vero, inquit: sed bacil-
 lum propter me, quo abigam, ponitote.
 ‘quī poteris?’ illi: ‘non enim senties.’
 quid igitur mihi ferarum laniatus oberit,
 nihil sentienti? praeclare Anaxagoras:
 qui cum Lampfaci moreretur, quaerenti-
 bus amicis, velletne Clazomenas in pa-
 triam, si quid ei accidisset, auferri: ‘ni-
 ‘hil necesse est, inquit, undique enim ad
 ‘inferos tantundem viae est.’ totaque
 de ratione humationis unum tenendum
 est: ad corpus illam pertinere, sive occi-
 derit animus, sive vigeat. in corpore au-
 tem perspicuum est, vel extincto animo,
 vel elapso, nullum residere sensum. Sed
 plena errorum sunt omnia. trahit Hec-
 torem, ad currum religatum, Achilles:
 lacerari eum et sentire, credo, putat. er-
 go hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur.

at illa sicut acerbissimam rem moeret :
 Vidi, videre quod me passa aegerrime,
 Hectorem quadrijugo curru raptarier.
 quem Hectorem? aut quamdiu ille erit
 Hector? melius Accius, et aliquando sa-
 piens Achilles,

Immo enimvero corpus Priamo reddi-
 di, Hectorem abstuli.

non igitur Hectora traxisti, sed corpus,
 quod fuerat Hectoris. ecce alius exori-
 tur e terra, qui matrem dormire non si-
 nat.

Mater, te appello, quae curam somno
 suspensam levas,

Neque te mei miseret: surge, et sepeli
 natum.

haec cum pressis et flebilibus modis, qui
 totis theatris moestitiam inferant, con-
 cinuntur difficile est, non eos, qui in-
 humati sunt, miseros judicare.

Prius quam ferae, volucresque----
 metuit, ne laceratis membris minus be-
 ne utatur: ne combustis, non extimescit.

Heu reliquias semiaffi regis, denudatis
 ossibus,

Per terram sanie delibutas foede dive-
 xarier.

non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam mortuos poeniantur. execratur luculentis fane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. illa inania,

Ipse summis faxis fixus asperis, evisceratus,

Latere pendens, saxa spargens tabo, fanie et sanguine atro.

non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. quam essent dura, si sentiret? nulla sine sensu sunt. illud vero perquam inane.

Neque sepulcrum, quo recipiat, habeat, portum corporis:

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat malis.

vides quanto haec in errore versentur. portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec doerit, quatenus esset quidque curandum.

45 Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat? condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant. Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora fuororum, nisi a feris sint ante laniata. in Hyrcania plebs publicos alit canes: optimates, domesticos. nobile autem genus canum illud scimus esse. sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam illi esse censent sepulturam. permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus. sed ita tetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet oratio. totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire vivi sentiamus. quantum autem consuetudini famaeque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere. sed profecto mors tum aequissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto func-

tus est munere. multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt: quae utinam potuissem obire! nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitae: cum fortuna bella restabant. quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. quanquam enim sensus abierit, tamen summis et propriis bonis et laudis, et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. verum multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum au-⁴⁶tem dicere, quoquo modo hoc accipiat, Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam: priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duos Scipiones, duos Africanos, Maximum, Marcellum, Pau-

lum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios. quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem; in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. secundis vero suis rebus volet etiam mori: non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio. hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duos suos filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, 'morere, Diagora, inquit, non enim in caelum adscensurus es.' magna haec et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae obiectum, inutile putabat ipsi. ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse: sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et

luctu haec est consolatio maxima. nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne et nosmetipsos amare videamur. illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbatum sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. hanc excutere opinionem mihi met volui radicitus; eoque fui fortasse longior. AUDITOR. tu longior? non mihi ⁴⁷ quidem. prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem: posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis. MARCUS. num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an jam hanc artem plane relinquimus? AUDITOR. tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: et quidem jure. illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. MARCUS. deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. primum Argiae sacerdotis Cleobis

et Biton filii praedicantur. nota fabula est. cum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru vehi jus esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta: tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt: ad jugum accesserunt. ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, manè inventos esse mortuos. simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur: qui, cum Apollini Delphis templum exaedificavissent; venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. quibus Apollo se id daturum ostendit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. judicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter caeteros

⁴⁸ divinaret. Affertur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione de-

disse scribitur; docuisse regem ' non nas-
 ' ci homini longe optimum esse; proxi-
 ' mum autem, quamprimum mori.' qua
 est sententia in Cresphonte usus Euripi-
 des:

Nam nos decebat coetu celebrantes do-
 mum

Lugere, ubi esset aliquis in lucem edi-
 tus,

Humanae vitae varia reputantes mala:

At, qui labores morte finisset graves,

Hunc omnes amicos laude et laetitia ex-
 sequi.

simile quiddam est in consolatione Cran-
 toris: ait enim Terinaeum quendam Ely-
 sium, cum graviter filii mortem moere-
 ret, venisse in Psychomantium, quaeren-
 tem quae fuisset tantae calamitatis causa:
 huic in tabellis tres hujusmodi versiculos
 datos.

Ignaris homines in vita mentibus er-
 rant:

Euthynous potitur factorum munere,
 leto.

Sic fuit utilius finiri ipsique, tibi que.
 his et talibus auctoribus usi confirmant,
 causam rebus a diis immortalibus judica-

tam. Alcidas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum: cui rationes eae, quae exquisitiùs a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. clarae vero mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. repetunt ab Erechtheo, cujus etiam filiae cupidè mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio, quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus non praetermittitur: qui oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam jubet, ut hosti-
 49 um sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton, Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. nostros vero non norunt: quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria. quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est

utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii quam Solonis oratio. hic enim noster,

Nemo me lachrymis decoret, 'inquit,'
nec funera fletu

Faxit.

at vero sapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: linquamus
amicis

Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatur videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levare vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus. sin autem nihil denuntiabitur, eo ta-

men sumus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum. portum potius paratum nobis et perfugium putemus: quò utinam velis passis pervahi liceat! sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? habes epilogum, ne quid praetermissum aut relictum putes. AUDITOR. ego vero. et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. MARCUS. optime, inquam. sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid. cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

LIBER SECUNDUS.

DE TOLERANDO DOLORE.

Neoptolemus quidem apud Ennium
 ‘philosophari sibi ait necesse esse,
 ‘sed paucis: nam omnino haud placere.’ e-
 go autem, Brute, necesse mihi quidem esse
 arbitror philosophari: nam quid possum,
 praesertim nihil agens, agere melius? sed
 non paucis, ut ille. difficile est enim, in
 philosophia pauca esse ei nota, cui non
 sint aut pleraque, aut omnia. nam nec
 pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec,
 qui pauca perceperit, non idem reliqua
 eodem studio persequetur. sed in vita ta-
 men occupata, atque, ut Neoptolemi tum
 erat, militari, pauca ipsa multum saepe

profunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur. velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest. sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat. quanquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos: quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. etenim si orationes quas nos multitudinis iudicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio) sed si reperiabantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem et bene dicendi finem proponerent, et cum obruerentur copia

sententiarum atque verborum, jejunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent, (unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum: qui jam conticuere, paene ab ipso foro irrisi) quid futurum putamus, cum, adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? est enim philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consultò ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit: vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio. Pro Academia² autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur. sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolumus, ut id etiam maxime optemus: in ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset. quamob-

rem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Graeciae eripiant, et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adjuvemus: nosque ipsos redargui refellique patiamur. quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae causa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec ultra quam id quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus. quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum est propter eorum multitudinem,

qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referferunt. quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam differendi elegantia, ratione et via philosophantur. Est enim ³ quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distinctè, neque distributè, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. quid enim dicant et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant, cur legendi sint, nisi ipsi inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. nam, ut Platonem reliquosque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consecretantur: Epicurum autem et Metrodorum non fere praeter suos

quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt, qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. nec, si ipsi minus consequi possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus. itaque mihi semper Peripateticorum, Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes differendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum. ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut ac-

tum disputatumque est. est igitur ambulans ad hunc modum sermo ille nobis institutus, et a tali quodam inductus exordio. AUDITOR. dici non potest, quam sim hesternae disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. etsi enim mihi sum conscius; nunquam me nimis cupidum fuisse vitae, tamen objiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. hoc genere molestiae sic; mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. MARCUS. minime mirum id quidem. nam efficit hoc philosophia, medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. sed haec ejus vis non idem potest apud omnes: tum valet multum, cum est idoneam complexa naturam. fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit. itaque facile in animo forti contra mor-

tem habita infedit oratio. sed haec eadem
 num censes apud eos ipsos valere, nisi ad-
 modum paucos, a quibus inventa, dispu-
 tata, conscripta sunt? quotus enim quisque
 philosophorum invenitur, qui sit ita mo-
 ratus, ita animo ac vita constitutus, ut ra-
 tio postulat? qui disciplinam suam, non
 ostentationem scientiae, sed legem vitae
 putet? qui obtemperet ipse sibi, et decretis
 suis pareat? videre licet alios tanta levi-
 tate et jactatione, iis ut fuerit non didi-
 cisse melius: alios pecuniae cupidos, glo-
 riae nonnullos, multos libidinum servos:
 ut cum eorum vita mirabiliter pugnet o-
 ratio. quod quidem mihi videtur esse tur-
 pissimum. ut enim, si grammaticum se
 professus quisquam, barbarè loquatur, aut
 si absurde canat is, qui se haberi velit mu-
 sicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso
 peccet, cujus profitetur scientiam: sic phi-
 losophus in ratione vitae peccans, hoc
 turpior est, quod in officio, cujus magi-
 ster esse vult, labitur, artemque vitae pro-
 fessus, delinquit in vita. AUDITOR.

nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis,
 ne philosophiam falsa gloria exornes?
 quod est enim majus argumentum, nihil

eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere? MARCUS. nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud ac improbe,

Et si in segetem sunt deteriores datae Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut in eodem simili verfer, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. ita est utraque res sine altera debilis. cultura autem animi philosophia est: haec extrahit vitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, ferit, quae adulta fructus uberrimos ferant. agamus igitur, ut coepimus. dic, si vis, de quo disputari velis. AUDITOR. dolorem existimo maximum malorum omnium. MARCUS. etiamne majus, quam dedecus? AUDITOR. non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse dejectum. MARCUS. magis esset pudendum, si in sententia per-

maneres. quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? AUDITOR. ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. MARCUS. videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? AUDITOR. video plane: sed plus desidero. MARCUS. experiar equidem: sed magna res est, animoque mihi opus est non repugnante. AUDITOR. habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo
 6 ea me cumque ducet, sequar. MARCUS. primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis disciplinis philosophorum loquar. quorum princeps et auctoritate et antiquitate Socraticus Aristippus non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. caeteri, praeter Zenonem, A-

ristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod
 modo tu : malum illud quidem, sed alia
 pejora. ergo id quod natura ipsa et quae-
 dam generosa virtus statim respuit, ne
 dolorem summum malum diceres, oppo-
 sitoque dedecore sententia depellerere,
 in eo magistra vitae philosophia tot secu-
 la permanet. quod huic officium, quae
 laus, quod decus erit tanti, quod adipisci
 cum dolore corporis velit, qui dolo-
 rem summum malum sibi esse persuaserit?
 quam porro quis ignominiam, quam tur-
 pitudinem non pertulerit, ut effugiat do-
 lorem, si id summum malum esse decre-
 verit? quis autem non miser non modo
 tunc, cum premetur summis doloribus, si
 in his est summum malum, sed etiam cum
 sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui
 non possit? ita sit, ut omnino nemo esse
 possit beatus. Metrodorus quidem eum
 perfecte putat beatum, ' cui corpus bene
 ' constitutum sit, et exploratum ita sem-
 ' per fore : ' quis autem est iste, cui id ex-
 ploratum possit esse? Epicurus vero ea⁷
 dicit, ut mihi quidem risus captare vide-
 atur. affirmat enim quodam loco, ' si u-
 ' ratur sapiens, si crucietur ; ' exspectas

fortasse dum dicat: patietur, perferet, non succumbet. magna mehercule laus, et eo ipso, per quem juravi, Hercule digna: sed Epicuro homini aspero et duro non est hoc satis. in Phalaridis tauro si erit, dicet, 'quàm suave est hoc! quàm hoc non 'curo!' suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. hic, qui solum hoc malum dicit et malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. sit fortis in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis. adspice Philoëtetam: cui concedendum est gementi: ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine

dolorum ejulantem. nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolabantur,

Cum e viperino morfu venae viscerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cie-
rent.

itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis falsis fluctibu' mandet

Me ex sublimi vertice faxi !

Jam jam absumor: conficit animam

Vis vulneris, ulceris aestus.

difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, qui ita clamare cogatur. Sed videamus Herculem ip-⁸

sum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quaerebat. quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit! cui cum Dejanira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille,

O multa dictu gravia, perpeffu aspera,

Quae corpore exantlavi, atque animo
pertuli!

Nec mihi Junonis terror implacabilis,

Nec tantum invexit tristis Eurystheus
mali,

LIBER SECUNDUS. 109

Quantum una vecors Oenei partu edita.
Haec me irretivit veste furiali inscium,
Quae lateri inhaerens morfu lacerat viscera,

Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus.

Jam decolorem sanguinem omnem exforbuit:

Sic corpus clade horribili absumptum extabuit.

Ipse illigatus peste interimor textili.

Hos non hostilis dextra, non terra edita

Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori inflixit meo,
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,

Non saeva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:

Sed foeminea vi, foeminea interimor manu.

O nate, verè hoc nomen usurpa patri,
Nec me occidentem matris superet caritas.

Huc arripe ad me manibus abstractam piis.

Jam cernam, mene an illam potioremputes.

Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:

Miserere. gentes nostras flebunt miseriae.

Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo!

Sic foeminata virtus afflicta occidit. 9

Accede, nate, assiste, miserandum aspice
Evisceratum corpus lacerati patris.

Videte cuncti: tuque caelestium fator,
Jace, obsecro, in me vim coruscant fulminis.

Nunc, nunc dolorem anxiferi torquent
vertices:

Nunc serpit ardor. O ante victrices manus,

O pectora, O terga, O lacertorum tori!
Vestronem pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum
halitum?

Haec dextra Lernam tetram, mactata
excetra,

Placavit: haec bicorpore afflixit manum:

LIBER SECUNDUS. III

Erymanthiam haec vastificam abjecit
belluam:

Haec a Tartarea tenebrica abstractum
plaga

Tricipitem eduxit Hydra generatum ca-
nem:

Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observan-
tem arborem.

Multa alia victrix nostra lustravit ma-
nus,

Nec quisquam e nostris spolia cepit lau-
dibus.

possumusne nos contemnere dolorem,
cum ipsum Herculem tam intoleranter
10 dolere videamus? Veniat Aeschylus,
non poëta solum, sed etiam Pythagoreus:
sic enim accepimus. quo modo fert apud
eum Prometheus dolorem, quem excipit
ob furtum Lemnium,

Unde ignem cluet mortalibus

Clam divis doctu' Prometheus

Clepfisse dolo, poenasque Jovi

Fato expendisse supremo.

has igitur poenas pendens, affixus ad Cau-
casum haec dicit,

112 TUSCULANARUM

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,

Generata coelo, adspicite religatum asperis

Vinctumque saxi, navem ut horrifono freto

Noctem paventes timidi adnectunt navitae.

Saturnius me sic infixit Jupiter,

Jovisque numen Mulcibri adscivit manus.

Hos ille cuneos fabrica crudeli inferens,

Perrupit artus: qua miser solertia

Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.

Jam tertio me quoque funesto die,

Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus

Jovis satelles pastu dilaniat fero.

Tum jecore opimo farta et satiata affatim

Clangorem fundit vastum, et sublime advolans

Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.

LIBER SECUNDUS. 113

Cum vero adefum inflatu renovatum est
jecur,

Tum rursus tetros avida se ad pastus re-
fert.

Sic hunc custodem moesti cruciatûs alo:

Qui me perenni vivum foedat miseria.

Namque, ut videtis, vinclis constrictus
Jovis,

Arcere nequeo diram volucrem a pec-
tore.

Sic me ipse viduus pestes excipio an-
xias,

Amore mortis terminum anquirens
mali.

Sed longe a leto numine aspellor Jo-
vis.

Atque haec vetusta seclis glomerata hor-
ridis,

Luctifica clades nostro infixâ est cor-
pori:

E quo liquatae solis ardore excidunt

Guttae, quae saxa assidue instillant Cau-
casi.

- ¹¹ Vix igitur posse videmur ita affectum
non miserum dicere: et, si hunc miserum,
certe dolorem malum. AUDITOR. tu
quidem adhuc meam causam agis. sed

hoc mox videro. interea unde isti versus? non enim agnosco. MARCUS. dicam hercle. etenim recte requiris. videsne abundare me otio? AUDITOR. quid tum? MARCUS. fuisti saepe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. AUDITOR. vero, ac libenter quidem. MARCUS. animadvertebas igitur, et si tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. AUDITOR. ac multos quidem a Dionysio Stoico. MARCUS. probe dicis. sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster et proprium numerum, et lecta poemata, et loco adiebat. itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis. sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. sed videsne, poetae quid mali afferant? lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum

accesserunt etiam poëtae, nervos omnis virtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reipublicae statum exquireret. at vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus: hanc eruditionem liberal¹²em et doctrinam putamus. Sed quid poëtis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. at tu adolescens, cum id tibi paulo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus quam dedecus, verbo de sententia destitisti. rogo hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obfistendum dolori. nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus

animus ad dolorem ferendum. concludunt ratiunculis Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. ad ineptias redis. illud enim, quod me angebat, non eximis. scio dolorem non esse nequitiam: define id me docere: hoc doce, doleam, necne doleam, nihil interesse. nunquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum. cur? asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum. Haec ¹³ est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe. optare hoc quidem

est, non docere. illud et melius, et verius: omnia, quae natura adspernatur, in malis esse; quae adsciscat, in bonis. hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata sunt omnia, cum turpitudinis malo comparanda. quare, si, ut initio concessisti, turpitudine pejus est quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari, dolere, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: tuque in ea intueberis, te continebis: cedit profectò virtuti dolor, et animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo ea? patietur ne te quidquam facere nihil proficientem et laborantem? an tem-

perantia sinet te immoderate facere quidquam? an coli iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? quid? fortitudini comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? afflictusne, et jacens, et lamentabili voce deplorans, audies, ô virum fortem! te vero ita affectum, ne virum quidem dixerit quisquam. amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor. Ecquid scis igitur, si quid de Co¹⁴ rinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus: sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere Prometheum, aut Philoctetam: illos enim malo, quam te. sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto humido,

Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,

Resonando, mutum flebiles voces refert.

non ego dolorem, dolorem esse nego. cur enim fortitudo desideratur? sed eum opprimi dico sapientiâ, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? pungit dolor. vel fodiat fane. si nudus es, da jugulum. si tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deferet. Cretum quidem leges, (quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poëtae ferunt) itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur; ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?¹⁵ Interest aliquid inter laborem et dolorem. sunt finitima omnino, sed ta-

men differt aliquid. labor est functio quaedam vel animi, vel corporis, gravi-
 oris operis et muneris: dolor autem mo-
 tus asper in corpore, alienus a sensibus.
 haec duo Graeci illi, quorum copiosior
 est lingua quam nostra, uno nomine ap-
 pellant *πόνον*. itaque industrios homi-
 nes, illi studiosos, vel potius amantes
 doloris appellant: nos commodius labo-
 riosos. aliud est enim laborare: aliud do-
 lere. ô verborum inops interdum, qui-
 bus abundare te semper putas, Graecia!
 aliud, inquam, est dolere, aliud labora-
 re. cum varices secabantur C. Mario,
 dolebat. cum aestu magno ducebat ag-
 men, laborabat. est inter haec tamen
 quaedam similitudo. consuetudo enim la-
 borum, perpeffionem dolorum efficiet fa-
 ciliorem. itaque illi, qui Graeciae for-
 mam rerumpublicarum dederunt, corpo-
 ra juvenum firmari labore voluerunt.
 quod Spartiatae etiam in foeminas trans-
 tulerunt: quae caeteris in urbibus, mol-
 lissimo cultu, parietum umbris occulun-
 tur. illi autem voluerunt

Nihil horum simile esse apud Lacenas
 virgines:

LIBER SECUNDUS. 121

Quibu' magi' palaeſtra, Eurotas, ſol,
pulvis, labos,
Militia ſtudio eſt, quam fertilitas bar-
bara.

ergo his laborioſis exercitationibus et do-
lor intercurrit nonnunquam. impellun-
tur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: et ip-
ſe labor quaſi callum quoddam obducit
¹⁶dolori. Militiam vero noſtram dico,
non Spartiatarum, quorum procedit ad
modum ad tibiam, nec adhibetur ulla ſine
anapaeſtis pedibus hortatio. noſtri exer-
citus primum unde nomen habeant vi-
des: deinde qui labor et quantus agmi-
nis, ferre plus dimidiati menſis cibaria:
ferre, ſi quid ad uſum velint: ferre val-
lum. nam ſcutum, gladium, galeam, in
onere noſtri milites non plus numerant
quam humeros, lacertos, manus. arma e-
nim membra militis eſſe dicunt. quae qui-
dem ita geruntur apte, ut, ſi uſus ferat, ab-
jectis oneribus, expeditis armis, ut mem-
bris, pugnare poſſint. quid exercitatio
legionum? quid? ille curſus, concuſus,
clamor, quanti laboris eſt? ex hoc ille a-
nimus in praeliis paratus ad vulnera. ad-
duc pari animo inexercitatum militem:

mulier videbitur. cur? tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus. aetas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. quin etiam videmus ex acie efferri saepe faucios, et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. at vero ille exercitatus et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

O Patrocle, (inquit) ad vos adveniens
auxilium et vestras manus peto,

Priusquam oppeto malam pestem, mandata
hostili manu:

Neque sanguis ullo potis est pacto profluens
consistere,

Si qua sapientia magis vestra devitari
mors potest.

Nam Aescclapii liberorum faucii opplent
porticus:

Non potest accedi.

Certe Eurypylus hic quidem est. homi- 17
nem exercitatum! ubi tantum luctus continuatur? vide, quàm non flebiliter respondeat: rationem etiam afferat, cur aequo animo sibi ferendum sit:

Qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratam pestem
ut participet parem.

abducet Patrocles, credo, ut collocet in
cubili, ut vulnus obliget, si quidem homo
esset. sed nihil vidi minus. quaerit enim,
quid actum sit:

Eloquere: res Argivum praelio ut se su-
stinet.

non potest effari tantum dictis, quantum
factis suppetit laboris.

Quiesce igitur, et vulnus alliga.
etiam si Eurypylus posset, non posset Ae-
sopos.

Ubi fortuna Hectoris

Nostram acrem aciem inclinatam----
et caetera explicat in dolore. sic est enim
intemperans militaris in forti viro glo-
ria. ergo haec veteranus miles facere po-
terit: doctus vir sapiensque non poterit?
ille vero melius, ac non paulo quidem.
sed de consuetudine adhuc exercitationis
loquor: nondum de ratione et sapientia.
aniculae saepe in ediam biduum aut tri-
duum ferunt. subduc cibum unum diem
athletae: Jovem Olympium, eum ipsum,
cui se exercebit, implorabit: ferre non

posse clamabit. consuetudinis magna vis est. pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. inde pugiles caestibus confusi ne ingemiscunt quidem. sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditii homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quàm saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant, quid velint: si satisfactum iis non sit, se velle decumbere. quis medicis gladiator ingemuit? quis vultum mutavit unquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, cum decubisset, ferrum recipere iussus, colulum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignum locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? crudele gladi-

atorū spectāculum et inhumanum non-
 nullis videri solet : et haud scio an ita sit,
 ut nunc sit. cum vero fontes ferro depug-
 nabant, auribus fortasse multae, oculis
 quidem nulla poterat esse fortior contra
 12 dolorem et mortem disciplina. De ex-
 ercitatione, et consuetudine, et commen-
 tatione dixi. age sis, nunc de ratione vi-
 deamus: nisi quid vis ad haec. AUDI-
 TOR. egone ut te interpellem? ne hoc
 quidem vellem: ita me ad credendum tua
 ducit oratio. MARCUS. sitne igitur ma-
 lum dolere, necne, Stoici viderint, qui
 contortulis quibusdam ac minutis con-
 clusiunculis, nec ad sensus permanenti-
 bus, effici volunt, non esse malum dolo-
 rem. ego illud, quidquid sit, tantum esse,
 quantum videatur, non puto: falsa quae e-
 jus visione et specie moveri homines di-
 co vehementius, doloremque ejus om-
 nem esse tolerabilem. unde igitur ordi-
 ar? an eadem breviter attingam, quae
 modo dixi, quo facilius oratio progredi
 possit longius? inter omnes igitur hoc
 constat, nec doctos homines solum, sed
 etiam indoctos, virorum esse fortium, et
 magnanimorum, et patientium, et huma-

na vincentium, toleranter dolorem pati. nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, cum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? atqui vide, ne, cum omnes rectae animi affectiones Virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium: sed ab ea, quae una caeteris excellebat, omnes nominatae sint. appellata est enim a Viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. cuius munera duo sunt maxima: mortis, dolorisque contemptio. utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse, quomodo: et recte. ta-¹⁹lem enim medicinam philosophia proficitur. venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit. ‘neglige, inquit, dolorem.’ quis hoc dicit? idem, qui dolorem summum malum. vix satis constanter. audiamus. ‘si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse.’ iterandum eadem ista mihi: non enim fa-

tis intelligo, quid summum dicas esse,
 quid breve. ' summum, quo nihil sit su-
 perius: breve, quo nihil brevius. con-
 temno magnitudinem doloris, a qua me
 brevitatis temporis vindicabit ante pae-
 ne quam venerit.' sed si est tantus do-
 lor, quantus Philoctetae, bene plane mag-
 nus mihi quidem videtur, sed tamen non
 summus: nihil enim dolet, nisi pes. pos-
 sunt oculi: potest caput, latera, pulmo-
 nes: possunt omnia. longe igitur abest a
 summo dolore. ' ergo, inquit, dolor diu-
 turnus habet laetitiae plus, quam mo-
 lestiae.' nunc ego non possum tantum
 hominem nihil sapere dicere: sed nos ab
 eo derideri puto. ego summum dolo-
 rem (summum autem dico, etiam si de-
 cem atomis est major alius) non conti-
 nuò dico esse brevem: multosque pos-
 sum bonos viros nominare, qui complu-
 res annos doloribus podagrae crucientur
 maximis. sed homo cautus nunquam ter-
 minat nec magnitudinis, nec diuturnita-
 tis modum, ut sciam quid summum dicat
 in dolore, quid breve in tempore. omit-
 tamus hunc igitur, nihil prorsus dicen-
 tem: cogamusque confiteri, non esse ab

eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit. quamvis idem forficulum se in torminibus et in stranguria sua praebeat. aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. his tu praesentibus gemere, et te jactare non audebis profecto. loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum. Tune, cum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non constanter et sedate feres? fieri non potest: natura non patitur. audio. pueri ferunt, gloriâ ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. hisce ego pluribus no-

minibus unam rem declarari volo ; sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. atque, ut haec de honesto, sic de turpi contraria. nihil tam tetrum, nihil tam adspernandum, nihil homine indignius. quod si tibi persuasum est: (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum est, ut tute tibi imperes. quanquam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non in scitè tamen dicitur. ²¹ Est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. cum igitur praecipitur, ut nobismetipsis imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. est in animis omnium fere naturâ molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum, senile. si nihil aliud: nihil esset homine deformius. sed praestò est domina omnium et:

regina ratio, quae connixa per se et progressa longius fit perfecta virtus: haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. quonam modo? inquires. velut dominus servo, velut imperator militi, velut parens filio. si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet, vinciat et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. saepe enim videmus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia arceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae faucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (inquit) et sedato nisu,
 Ne succussu arripiat major
 Dolor.

Pacuvius haec melius, quam Sophocles. apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt fauci-

um, personae gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter cernimus ictum,

Nimis paene animo es molli, qui consuetus in armis aevum agere.

intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite,

Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior.

incipit labi: deinde illico desinit,

Operite, abscedite, jamjam mittite.

Nam attrectatu et quassu saevum amplificatis dolorem.

videſne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.

Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.

hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pu-

dens. In quo viro erit perfecta sapien-
tia, (quem adhuc nos quidem vidimus
neminem: sed philosophorum sententiis,
qualis futurus sit, si modo aliquando fue-
rit, exponitur) is igitur, siue ea ratio,
quae erit in eo perfecta atque absoluta,
sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus
parens probis filiis: nutu, quod volet,
conficiet, nullo labore, nulla molestia:
eriget ipse se, fuscitabit, instruet, arma-
bit, ut, tanquam hosti, sic obsistat dolori.
quae sunt ista arma? contentio, confir-
matio, sermoque intimus, cum ipse se-
cum, Cave turpe quidquam, languidum,
non virile. obversentur species honestae
animo. Zeno proponatur Eleates, qui
perpeffus est omnia potius quam consci-
os delendae tyrannidis indicaret. de A-
naxarcho Democritio cogitetur, qui cum
Cypri in manus Nicocreontis regis inci-
disset, nullum genus supplicii depreca-
tus est, neque recusavit. Calanus Indus,
indoctus ac barbarus, in radicibus Cau-
casi natus, sua voluntate vivus combus-
tus est. nos, si pes condoluit, si dens,
sed fac totum dolere corpus, ferre non
possumus. opinio est enim quaedam ef-

foeminata ac levis, nec in dolore magis quam eadem in voluptate: qua cum liquefcimus, fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. at vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. cur ergo postea alii? valuit auctoritas. videsne igitur opinionis esse, non naturae malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris idem Marius ostendit: crus enim alterum non praeuit. ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, maiorem ferre sine causa necessaria noluit. totum igitur in eo est, ut tibi imperes. ostendi autem, quod esset imperandi genus. atque haec cogitatio, quid patientiâ, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem nescio quo pacto mitiorem facit. Ut enim sit in praelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abjecto scuto fugiat, quantum possit, obeamque causam pereat nonnunquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui

doloris speciem ferre non possunt, abjiciunt se, atque ita afflicti et exanimati jacent: qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. et, si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officii tanquam custodia. sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter muliebriterve faciamus: in primisque refutetur ac rejiciatur Philoctetaeus ille clamor. ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur

athletae: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in iactandis caestibus ingemiscunt: non quod doleant animo, vel succumbant, sed quia in profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

24 Quid? qui volunt exclamare majus, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus elici vocem et fundi videmus? toto corpore atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. genu mehercule M. Antonium vidi, cum contentè pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistae lapidum et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. cujus contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri. cum vero nihil imminuat dolo-

ris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri, viro turpius? atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit? libido concitatur? in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. sed quoniam de dolore loquimur, illa omit-
tamus. ad ferendum igitur dolorem placide et sedate, plurimum proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quàm id honestum sit. sumus enim naturâ, ut ante dixi, (dicendum est enim saepius) studiosissimi appetentissimique honestatis. cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adeuntur in praeliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera; vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantillum modo de dignitatis gradu dimoveri. fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et

gloria. num tum ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. haec sunt solatia,
 25 haec fomenta summorum dolorum. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. e quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est. nam cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. quem cum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, quia, cum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem: satis esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec Amphiarae, sub terram abdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat. at non noster Posidonius: quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, cum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum audivisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset et salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse: cumque quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse, 'nihil agis dolor: quamvis sis molestus, nunquam te esse confitebor malum.' omninoque omnes clari et nobilitati labores contemnendo fiunt etiam tolerabiles. videmusne, apud quos eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolo-

rem? apud quos autem venandi et equitandi laus vigeat, qui hanc petessunt, nulum fugiunt dolorem. quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cujus in primis laudabat illud, quod diceret, 'eosdem labores non esse aequae graves imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviolem faceret imperatorium.' sed tamen hoc venit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non possint. itaque fama et multitudinis iudicio moventur, cum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. tuo tibi iudicio est utendum. tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu te viceris, quod paulo ante praecipiebam, sed omnes et omnia. hoc igitur tibi propone, amplitudinem et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, quae

maxime eminent contemnendis et despiciendis doloribus: unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque plaustum captans, se tantum ipsa delectet. quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit, (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est. atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe jam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriae, aut etiam ut jus suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter et tulerunt, iidem ommissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt: aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines non satis animosi, sed prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non

possunt: eidem morbos toleranter atque humane ferunt. at Cimbri et Celtiberi in praeliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. sed cum videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi: debeas existimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque a natura sit, id appellari placeat malum, tantillum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. quae meditare, quaeso, dies et noctes. latius enim manabit haec ratio, et aliquanto majorem locum quam de uno dolore occupabit. nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiscendaeque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praesertim cum paratum sit illud ex hesternae disputatione perfugium. ut enim si cui naviganti, quem praedones insequantur, deus quis dixerit: 'ejice te de navi, praestò est qui excipiat;' vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per

undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et, quò velis, perferent: omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quò sit confugiendum vides. haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. sed tu fortasse in sententia permanes. AUDITOR. minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. MARCUS. cras ergo ad clepsydram. sic enim duximus. et tibi hoc video non posse deberi. AUDITOR. ita prorsus. et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. MARCUS. sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

TUSCULANARUM

QUAESTIONUM

LIBER TERTIUS.

DE AEGRITUDINE LENIENDA.

Quidnam esse, Brute, causae putem, cur, cum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars, ejusque utilitas deorum immortalium inventioni consecrata: animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? an quod corporis gravitatem et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, cum id ipsum, quo judicatur, aegrotet. quod si ta-

les nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere, eademque optima ducere cursum vitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis sic restringimus, ut nusquam naturae lumen appareat. sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum: quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur: ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. cum vero parentibus redditi, demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt etiam poëtae: qui cum magnam² speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhaerescunt penitus in mentibus. cum vero accedit eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo,

tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquit, in summa inanitate versatur, consecraturque nullam eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriae. est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de eccellente virtute. ea virtuti resonat, tanquam imago. quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. illa autem, quae se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. qua caecitate homines, cum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi nec qualia essent, funditus alii everterunt sus-

as civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate quam cursûs errore falluntur. quid, qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur: quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab infania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum, quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit? At et morbi pernicio-³ siores, pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: animusque aeger, ut ait Ennius, ‘semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere nunquam desinit.’ quibus duobus morbis, (ut omittam alios) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit: cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeant: nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant; animi au-

tem, qui sanari voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? est profecto animi medicina philosophia : cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, viribusque, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. quanquam de universa philosophia, quantopere expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. sed quoniam duobus superioribus de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato jam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam differendi. tum res acta sic est.

⁴ AUDITOR. videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. MARCUS. num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae? haec enim fere sunt ejusmodi, quae Graeci πάθη.

appellant: ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. nam miseri, invidere, gestire, laetari, haec omnia Morbos Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, Perturbationes dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. AUDITOR. mihi vero isto modo. MARCUS. haecine igitur cadere in sapientem putas? AUDITOR. prorsus existimo. MARCUS. nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, si quidem non multum differt ab insania. AUDITOR. quid? tibi omnine animi commotio videtur insania? MARCUS. non mihi quidem soli: sed, id quod admirari saepe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis seculis ante Socratem: a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. AUDITOR. quonam tandem modo? MARCUS. quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum, id est, insanitatem, et aegritudinem animi, quam appellarunt

insaniam. omnes autem perturbationes
 animi morbos philosophi appellant; ne-
 gantque, stultum quemquam his morbis
 vacare: qui autem in morbo sunt, sani
 non sunt: et omnium insipientium animi
 in morbo sunt: omnes insipientes igitur
 insaniunt. sanitatem enim animorum po-
 sitam in tranquillitate quadam constan-
 tiaque censebant: his rebus mentem
 vacuam appellarunt Insaniam, propterea
 quod in perturbato animo, sicut in cor-
 5 pore, sanitas esse non possit. Nec mi-
 nus illud acute, quod animi affectionem,
 lumine mentis carentem, nominaverunt
 Amentiam, eandemque Dementiam. ex
 quo intelligendum est, eos, qui haec re-
 bus nomina posuerunt, sensisse hoc idem,
 quod a Socrate acceptum diligenter Stoi-
 ci retinuerunt, Omnes insipientes esse
 non sanos. qui enim animus est in ali-
 quo morbo, (morbos autem hos pertur-
 batos motus, ut modo dixi, philosophi
 appellant) non magis est sanus, quam id
 corpus, quod in morbo est. ita fit, ut sa-
 pientia sanitas sit animi: insipientia au-
 tem quasi insanitas quaedam, quae est in-
 sania, eademque dementia. multoque

melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis: quod aliis quoque multis locis reperietur. sed id aliàs: nunc, quod instat. totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. eos enim fanos intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum 'exisse ex potestate' dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. quanquam ipsa iracundia libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, 'ulciscendi libido.' qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem *μανίαν* unde appellant, non facile dixerim. eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. hanc enim insaniam, quae juncta stultitiae patet latius, a furore disjungimus. Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furem, *μελαγχολίαν* illi vocant. quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia gravio-

re, vel timore, vel dolore moveatur. quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Ajaxem, Orestem furere dicimus. qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. insaniam enim censuerunt (id est, inconstantiam sanitate vacantem) posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitae communem cultum atque usitatum. furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. quod cum majus esse videatur quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor insipientem cadere possit, non possit insania. sed haec alia quaestio est. nos ad propositum revertamur. Cadere, opinor, insipientem aegritudinem tibi dixisti videri. AUDITOR. et vero ita existimo. MARCUS. humanum id quidem, quod ita existimas. non enim filice nati sumus. sed est naturale in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, ‘minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indo-

'lentiam magnopere laudant: quae nec
 'potest ulla esse, nec debet. ne aegrotus
 'sim, inquit: sed si fuerim, sensus adsit,
 'sive secetur quid, sive avellatur a cor-
 'pore. nam istuc nihil dolere non sine
 'magna mercede contingit, immanitatis
 'in animo, stuporis in corpore.' sed vi-
 deamus, ne haec oratio sit hominum as-
 sentantium nostrae imbecillitati, et indul-
 gentium mollitudini: nos autem audea-
 mus non solum ramos amputare miseria-
 rum, sed omnes radicum fibras evellere.
 tamen aliquid relinquetur fortasse: ita sunt
 altae stirpes stultitiae: sed relinquetur id
 solum, quod erat necessarium. illud qui-
 dem sic habeto, nisi sanatus animus sit,
 quod sine philosophia fieri non potest, fi-
 nem miseriorum nullum fore. quamob-
 rem, quoniam coepimus, tradamus nos ei
 curandos. sanabimur, si volemus. et pro-
 grediar quidem longius: non enim de ae-
 gritudine solum, quanquam id quidem pri-
 mum, sed de omni animi, ut ego posui, per-
 turbatione (morbo, ut Graeci volunt) ex-
 plicabo. et primo, si placet, Stoicorum mo-
 re agamus, qui breviter adstringere solent
 argumenta: deinde nostro instituto va-

7 gabimur. Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto non extimescit. discrepat enim a timendo confidere. atque in quem cadit aegritudo, in eundem timor. quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes et venientes timemus. ita fit, ut fortitudine aegritudo repugnet. verisimile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem, et in fractionem quandam animi, et demissionem. quae in quem cadunt, in eundem cadit ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. non cadunt autem haec in virum fortem. igitur ne aegritudo quidem. at nemo sapiens, nisi fortis. non cadet ergo in sapientem aegritudo. praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despiciere, atque infra se positas arbitrari. despiciere autem nemo potest eas res, propter

quas aegritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum aegritudine nunquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non cadit igitur in sapientem aegritudo. et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum: et reliquae partes totumve corpus statu cum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti: et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. nunquam igitur est perturbatus. at aegritudo, perturbatio est animi. semper igitur ea sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans, quem Graeci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit: quod angustius apud Graecos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles: at illud latius. est enim omnis abstinencia, omnis innocentia,

quae apud Graecos usitatum nomen nul-
 lum habet, sed habere potest ἀλάρεια:
 nam est innocentia, affectio talis animi,
 quae noceat nemini. reliquas etiam virtu-
 tes frugalitas continet. quae nisi tanta ef-
 set, et si iis angustiis, quibus plerique pu-
 tant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis
 cognomen tantopere laudatum. sed quia
 nec qui, propter metum, praesidium reli-
 quit, quod est ignaviae: nec qui, propter
 avaritiam, clam depositum non reddidit,
 quod est iniustitiae: nec qui, propter te-
 meritatem, male rem gessit, quod est stul-
 titiae, frugi appellari solet; eo tres vir-
 tutes, fortitudinem, iustitiam, prudenti-
 am, frugalitas est complexa: etsi hoc qui-
 dem commune est virtutum. omnes enim
 inter se nexae et jugatae sunt. reliqua i-
 gitur et quarta virtus ut sit ipsa frugali-
 tas, necesse est. ejus enim videtur pro-
 prium, motus animi appetentis regere et
 sedare, semperque adversantem libidini,
 moderatam in omni re servare constan-
 tiam. cui contrarium vitium nequitia
 dicitur. Frugalitas, ut opinor, a Fruge:
 qua nihil melius e terra. Nequitia ab eo
 (etsi hoc erit fortasse durius: sed tente-

mus, et luisse putemur, si nil sit) ab eo, quod nequidquam est in tali homine: ex quo idem, nihili dicitur. qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam aegritudine. et sunt illa sapientis. aberit igitur a sapiente aegritudo. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,

Cum decore, atque omni me orbatum laude recordor.

num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet. at iratus animus ejusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem

inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat: quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. si autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. non dixi in invidiam, quae tum est, cum invidetur; ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae: quod verbum dictum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippo:

Quisnam florem liberum invidit meum? male Latine videtur: sed praeclare Accius: ut enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori, dicitur. nos consuetudine prohibemur: poeta jus suum ¹⁰tenuit, et dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere. nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundus dolet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur:

itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. atqui quemadmodum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. in quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. quod si hoc aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo a sapiente aegritudo. haec sic dicuntur a Stoicis, concludunturque contortius. sed latius aliquanto dicenda sunt et diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocriter aegrum est, sanum non est: sic, in animo, si est ista me-

diocritas, caret sanitate. itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim *ἄθος*, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. nos melius: aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tanquam aegrotationem in corpore. nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbatio-

num: quae sunt genere quatuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus vel rationis expers, vel rationem adspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur: bifariam quatuor perturbationes aequaliter distributae sunt. nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, praeter modum elata laetitia opinione praesentis magni alicujus boni: altera, vel cupiditas recte, vel libido dici potest, quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. ergo haec duo genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. nam et metus opinio est magni mali impendentis: et aegritudo est opinio magni mali praesentis: et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angere: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas in vita hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc,

quod datum est vitae, tranquille placide-
que traducere. sed caetera alias : nunc
aegritudinem, si possumus, depellamus.
id enim sit propositum : quandoquidem
eam tu videri tibi in sapientem cadere di-
xisti. quod ego nullo modo existimo. te-
tra enim res est, misera, detestabilis, om-
ni contentione, velis, ut ita dicam, re-
misque fugienda. ¹² Qualis enim tibi ille
videtur Tantalo prognatus, Pelope na-
tus, qui quondam a socero Oenomao re-
ge Hippodamiam ‘ raptis nactus est nup-
tiis?’ Jovis iste quidem pronepos. tam-
ne ergo abjectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) hospites ad me adire il-
lico istic;

Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.

Tanta vis sceleris in corpore haeret.

tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque lu-
ce propter vim sceleris alieni? quid? illum
filium Solis nonne patris ipsius luce in-
dignum putas?

Refugere oculi : corpus macie exta-
buit:

Lacrymae peredere humore exsanguis
genas :

Situ nidoris barba paedore horrida

Atque intonsa infuscat pectus illuvie
scabrum.

haec mala, ô stultissime Aeeta, ipse tibi
addidisti. non inerant in his, quae tibi
casus invexerat, et quidem inveterato
malo, cum tumor animi resedisset. est
autem aegritudo, ut docebo, in opinione
mali recentis. sed moeres videlicet regni
desiderio, non filiae. illam enim oderas,
et jure fortasse. regno non aequo animo
carebas. est autem impudens luctus moe-
rore se conficientis, quod imperare non
liceat liberis. Dionysius quidem tyran-
nus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros
docebat. usque eò imperio carere non
poterat. Tarquinio verò quid impuden-
tius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus
non tulerant superbiam? is, cum restitui
in regnum nec Veientium nec Latino-
rum armis potuisset, Cumas se contulisse
dicitur, inque ea urbe senio et aegritudi-
ne esse confectus. Hoc tu igitur censes ¹³
sapienti accidere posse, ut aegritudine op-
primatur, id est, miseriâ? nam cum om-
nis perturbatio miseria est, tum carnifi-
cina est aegritudo. habet ardorem libido,
levitatem laetitia gestiens, humilitatem

metus : sed aegritudo majora quaedam, tabem, cruciatum, afflictionem, foeditatem : lacerat, ex est animum, planeque conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus. atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem exsistere, cum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali aegritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et necopinato malo. est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam. videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et illa jure laudantur:

Ego cum genui, tum moriturum scivi,
et ei rei fustuli.

Praeterea ad Trojam cum misi ob defendendam Graeciam,

Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

14 Haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quae ve-

nientia longe ante videris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui haec audita a docto meminif-
sem viro,

Futuras mecum commentabar miseras:
Aut mortem acerbam, aut exilii moes-
tam fugam,

Aut semper aliquam molem meditabar
mali:

Ut, si qua inuenta diritas casu foret,
Ne me imparatum cura laceraret re-
pens.

quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte filii dixisse, 'sciebam me genuisse mortalem.' quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. ergo id quidem non est dubium, quin omnia, quae mala putantur, sint improvisa graviora. itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia

homini humana meditata. et nimirum
haec est illa praestans et divina sapientia,
perceptas penitus et pertractatas huma-
nas res habere; nihil admirari, cum ac-
ciderit; nihil, antequam evenerit, non e-
venire posse arbitrari.

Quamobrem omnes, cum secundae res
sunt maxime, tum maxime

Meditari secum oportet, quo pacto ad-
versam aerumnam ferant,

Pericla, damna, exilia. peregre rediens
semper cogitet,

Aut filii peccatum, aut uxoris mortem,
aut morbum filiae:

Communia esse haec; fieri posse; ut ne
quid animo sit novum:

Quidquid praeter spem eveniat, omne
id deputare esse in lucro.

- ¹⁵ Ergo hoc Terentius a philosophia sump-
tum cum tam commode dixerit, nos, e
quorum fontibus id haustum est, non et
dicemus hoc melius, et constantius sen-
tiemus? hinc est enim ille vultus semper
idem, quem dicitur Xanthippe praedica-
re solita in viro suo fuisse Socrate; eo-
dem semper se vidisse exeuntem illum do-
mo, et revertentem. nec vero ea frons e-

rat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius: sed tranquilla et serena: sic enim accepimus. jure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur: simulque judico, malum illud opinionis esse, non naturae. si enim in re esset, cur fierent provisa leviora? sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus, qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora: stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: fatis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angere, aut accipiendo, aut

cogitando malo. levationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione, ad contemplandas voluptates. parere enim censet animum rationi posse, et, quò illa ducat, sequi. vetat igitur ratio intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miseras contemplandas: a quibus cum cecinit receptui, impellit rursus et incitat ad conspiciendas totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et praeteritarum memoria et spe consequentium sapientis vitam refertam putat. haec nostro more nos diximus. Epicurei dicunt suo. sed, quae dicant, videamus: quo modo
¹⁶ negligamus. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. nihil est enim, quod tam obtundat enervetque aegritudinem, quàm perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: quàm meditatio conditionis humanae: quàm vitae lex, commentatioque parendi: quae non hoc affert, ut semper moereamus, sed ut nunquam. neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem

generis humani cogitat, moeret, cum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitaverit, quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humane ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenierit. nam revocatio illa, quam affert, cum a contuendis nos malis avocat, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est? quod a natura datum est, auxilium extorques inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. diceres aliquid, et

magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae essent homine
 17 dignissima. Pythagoras mihi si diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid moeres? aut cur succumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere: non poterit certe vires frangere. magna vis est in virtutibus. eas excita, si forte dormiunt. jam tibi aderit princeps fortitudo, quae te animo tanto esse coget, ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. aderit temperantia, quae est eadem moderatio; a me quidem paulo ante appellata frugalitas: quae te turpiter et nequiter facere nihil patiat. quid est autem nequius aut turpius effoeminato viro? ne justitia quidem sinet te ista facere: cui minimum esse videtur in hac causa loci: quae tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, cum et alienum appetas, qui mortalis natus, conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. prudentiae vero quid respondebis, dicenti virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic et ad beate? quae

si extrinsecus religata pendeat, et non oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde, non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente Athenis, senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, consideretque se fruiturum aut in omni aut in magna parte vitae, dolore non interveniente: aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem: si productior, plus habiturum jucundi quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis

bonis contentus esset, nec mortem, nec
 18 deos extimesceret. . Habes formam E-
 picuri vitae beatae, verbis Zenonis ex-
 pressam, nihil ut possit negari. quid er-
 go? hujusne vitae propositio et cogitatio
 aut Thyestem levare poterit, aut Aeetam,
 de quo paulo ante dixi, aut Telamonem,
 pulsum patria, exulantem atque egen-
 tem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine est Telamo ille, modò quem
 gloria ad coelum extulit?

Quem adspectabant? cujus ob os Graii
 ora obvertebant sua?

quod si cui, ut ait idem, ' simul animus
 ' cum re concidit,' a gravibus illis anti-
 quis philosophis petenda medicina est,
 non ab his voluptariis. quam enim isti
 bonorum copiam dicunt? fac sane esse
 summum bonum, non dolere. quanquam
 id non vocatur voluptas: sed non necesse
 est nunc omnia. idne est, quo traducti
 luctum levemus? sit sane summum malum
 dolere. in eo igitur qui non est, si malo
 careat, continuone fruitur summo bono?
 quid tergiversamur, Epicure, nec fate-
 mur eam nos dicere voluptatem, quam
 tu idem, cum os perfricuiisti, soles dicere?

sunt haec tua verba, necne? in eo quidem
 libro, qui continet omnem disciplinam
 tuam (fungar enim jam interpretis mu-
 nere, ne quis me putet fingere) dicis haec:
 ‘ ne equidem habeo quid intelligam bo-
 ‘ num illud, detrahens eas voluptates,
 ‘ quae sapore percipiuntur; detrahens e-
 ‘ as, quae auditu et cantibus; detrahens
 ‘ eas etiam, quae ex formis percipiuntur
 ‘ oculis, suaves motiones, sive quae aliae
 ‘ voluptates in toto homine gignuntur
 ‘ quolibet sensu. nec vero ita dici potest,
 ‘ mentis laetitiam solam esse in bonis.
 ‘ laetantem enim mentem ita novi, spe e-
 ‘ orum omnium, quae supra dixi, fore ut
 ‘ natura iis potiens dolore careat.’ atque
 haec quidem his verbis: quivis ut intelli-
 gat, quam voluptatem norit Epicurus.
 deinde paulo infra, ‘ saepe quaesivi, in-
 ‘ quit, ex iis, qui appellantur sapientes,
 ‘ quid haberent, quod in bonis relinque-
 ‘ rent, si illa detraxissent, nisi si vellent
 ‘ voces inanes fundere. nihil ab his po-
 ‘ tui cognoscere: qui si virtutes ebullire
 ‘ volent et sapientias, nihil aliud dicent,
 ‘ nisi eam viam, qua afficiantur eae vo-
 ‘ luptates, quas supra dixi.’ quae sequun-

tur in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. ad hancine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et si quem tuorum afflictum moerore videris, huic accipenserem, potius quam aliquem Socrati, cum libellum, dabis? ὁδραύλεως hortabere ut audiat voces, potius quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad nares admovebis? incenses odores? et fertis redimiri jubebis, et rosa? si vero aliquid etiam: tum
 19 plane luctum omnem absterferis? Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abjiciendus: est enim confertus voluptatibus. quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat:

---- pol mihi fortuna magis nunc desit,
 quam genus.

Namque regnum suppetebat mihi: ut
 scias quanto e loco,
 Quantis opibus, quibus de rebus lapsa
 fortuna occidat.

quid ! huic calix mulsi impingendus est,
ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi ?
ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta :

Ex opibus summis opis egens Hector
tuae.

huic subvenire debemus : quaerit enim
auxilium.

Quid petam praesidi, aut exsequar ? quo-
ve nunc auxilio, aut fuga

Freta sum ! arce et urbe orba sum . quò
accedam ? quò applicem ?

Cui nec arae patriae domi stant : fractae
et disjectae jacent :

Fana flamma deflagrata : tostis alti stant
parietes,

Deformati, atque abiecte crispa.

scis, quae sequantur : et illud in primis,

O pater, ô patria, ô Priami domus !

Septum altifono cardine templum,

Vidi ego te, adstante ope barbarica,

Tectis caelatis, laqueatis,

Auro, ebore instructam regifice.

ô poëtam egregium ! quanquam ab his
cantoribus Euphorionis contemnitur.
sentit omnia repentina et nec-opinata es-
se graviora. exaggeratis igitur regis opi-

bus, quae videbantur sempiternae fore,
quid adjungit?

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Jovis aram sanguine turpari.

praeclarum carmen. est enim et rebus,
et verbis, et modis lugubre. eripiamus
huic aegritudinem. quo modo? colloce-
mus in culcita plumea: psaltriam addu-
camus: hedychrum incendamus: demus
scutellam dulciculae potionis: aliquid
videamus et cibi. haec tandem bona
sunt, quibus aegritudines gravissimae de-
trahantur? tu enim paulo ante ne intelli-
gere te quidem alia ulla dicebas. revocari
igitur oportere a moerore ad cogitatio-
nem bonorum, conveniret mihi cum E-
picuro, si, quid esset bonum, conveniret.

²⁰ Dicet aliquis: quid ergo? tu Epicurum
existimas ita voluisse, aut libidinosas ejus
fuisse sententias? ego vero minime: vi-
deo enim ab eo dici multa severe, multa
praeclare. itaque, ut saepe dixi, de acu-
mine agitur ejus, non de moribus. quam-
vis adspernetur voluptates eas, quas mo-
do laudavit: ego tamen meminero, quod
videatur ei summum bonum. non enim

verbo solum posuit voluptatem, sed etiam
 explanavit quid diceret. 'saporem,
 'inquit, et corporum complexum, et lu-
 'dos atque cantus, et formas eas, quibus
 'oculi jucunde moveantur.' num fingo?
 num mentior? cupio refelli. quid enim
 laboro, nisi ut veritas in omni quaestione
 explicetur? at idem ait, non crescere vo-
 luptatem dolore detracto; summamque
 voluptatem, nihil dolere. paucis verbis
 tria magna peccata. unum, quod secum
 ipse pugnat: modo enim, ne suspicari qui-
 dem se quidquam bonum, nisi sensus quasi
 titillarentur voluptate: nunc autem, sum-
 mam voluptatem esse, dolore carere. po-
 testne magis secum ipse pugnare? alterum
 peccatum, quod, cum in natura tria sint:
 unum, gaudere: alterum, dolere: terti-
 um, nec gaudere, nec dolere: hic primum
 et tertium putat idem esse, nec distinguit
 a non dolendo voluptatem. tertium pec-
 catum commune cum quibusdam, quod,
 cum virtus maxime expetatur, ejusque
 adipiscendae causa philosophia quaesita
 sit, ille a virtute summum bonum separa-
 vit. at laudat, et saepe, virtutem. et
 quidem C. Gracchus, cum largitiones

maximas fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. quaerit, audiente populo Romano, quid sibi constet, cum ea lege frumentum petat, quam dissuaserat. 'nolo, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere liceat: sed si facias, partem petam.' parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dispensari? lege orationes Gracchi: patronum aerarii esse dices. negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. negat ullam in sapientem vim esse fortunae: tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. non istam dicit voluptatem. dicat quamlibet. nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars infit. age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur ejus esse, qui dolore

summum malum metiatur, mentionem facere virtutis. Et queruntur quidem ²¹ Epicurei, viri optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in voluptate. et illi pugnant; et quidem vicinorum fidem implorant: multi autem sunt, qui statim convolent. ego sum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum quod egerint. quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane animosa defendatur sententia: pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad censores dicere audeant. sed cum istis aliàs, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. tantum admo-nebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere nisi quod expediat, si-

21
 22 ve omnia referre ad utilitatem suam: quoniam haec plausibilia non sunt, ut in finem gaudeant, gloriose loqui desinant. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent exsistere, si nec-opinatò quid evenerit. est id quidem magnum, ut supra dixi. etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. sed non sunt in hoc omnia: quanquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam exspectatus: et magis subita tempestas, quam ante provisa, terret navigantes vehementius: et ejusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter nec-opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperiās, nisi omnia videri subita majora: et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpā contractum malum aegritudinem acriorem facit. quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut iisdem malis manentibus non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Carthagenenses multi Romae servierunt, Mace-

dones rege Perse capto. vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare: 'Haec omnia vidi' --- sed et jam decantaverant fortasse. eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu et statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres: magisque memoverant Corinthi subito adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. legimus librum Clitomachi, quem ille everfa Carthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. in eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. cum ita positum esset, Videri fore in aegritudine sapientem, patriâ captâ: quae Carneades contrâ dixerit, scripta sunt. tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta inveteratae ne desideratur quidem. nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quò ipsa res immutari soleat, aut possit; sed id,

quod ratio debuerat, usus docet, minora
 23 esse ea, quae sint visa maiora. Quid ergo
 opus est, dicet aliquis, ratione, aut om-
 nino consolatione illa, qua solemus uti,
 cum levare dolorem moerentium volu-
 mus? haec enim fere tum habemus in
 promptu, Nihil oportere inopinatum vi-
 deri. aut qui tolerabilius feret incommo-
 dum, qui cognoverit necesse esse homini
 tale aliquid accidere? haec enim oratio
 de ipsa summa mali nihil detrahit: tan-
 tummodo affert, nihil evenisse, quod non
 opinandum fuisset. neque tamen genus
 id orationis in consolando non valet: sed
 id haud sciam an plurimum. ergo ista
 nec-opinata non habent tantam vim, ut
 aegritudo ex his omnis oriatur. feriunt
 enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut
 ea, quae accidunt, maiora videantur. quia
 recentia sunt, videntur, non quia repen-
 tina. duplex est igitur ratio veri re-
 periendi, non in iis solum, quae mala,
 sed in iis etiam, quae bona videntur. nam
 aut ipsius rei natura, qualis et quanta sit,
 quaerimus, ut de paupertate nonnun-
 quam, cuius onus disputando levamus,
 docentes quam parva et quam pauca sint,

quae natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. hîc Socrates commemoratur, hîc Diogenes, hîc Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo fordido sapientia.

cum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani: sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint et ferant caeteri. De paupertate agitur: ²⁴ multi patientes pauperes commemorantur. de contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores: eorumque, cui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec filetur illud potentissimi regis anapaeſtum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad supremum diem perventurus. similiter commemorandis exemplis orbitates quo-

que liberorum praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. sic perpeffio caeterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta fint, exiftimata videantur. ita fit fenfim cogitantibus, ut, quantum fit ementita opinio, appareat. atque hoc idem et Telamo ille declarat,

Ego cum genui, moriturum fcivi;
et Thefeus,

Futuras mecum commentabar miferias;
et Anaxagoras, ‘ fciebam me genuiffe
‘ mortalem.’ hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi effe extimescendas. et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nifi quod ratio quaedam fanat illos, hos ipfa natura; intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum fit effe maximum, nequaquam effe tantum, ut vitam beatam poffit evertere. hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major fit: non, ut illi putant, ut, cum duobus pares cafus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec-

opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in moerore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut vi-
deo nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud:

Mortalis nemo est, quem non attingat
dolor,

Morbusque. multi sunt humandi li-
beri,

Rursum creandi: morsque est finita om-
nibus.

Quae generi humano angorem nequid-
quam afferunt.

Reddenda est terrae terra: tum vita om-
nibus

Metenda, ut fruges. sic jubet necessitas. negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos consolandos esse ac-

commodatam. mihi vero longe videtur
 fecus. nam et necessitas ferendae condi-
 tionis humanae quasi cum deo pugnare
 cohibet, admonetque esse hominem: quae
 cogitatio magnopere luctum levat: et e-
 numeratio exemplorum, non ut animum
 malevolorum oblectet, affertur, sed ut il-
 le, qui moeret, ferendum sibi id censeat,
 quod videat multos moderate et tran-
 quille tulisse. omnibus enim modis fulci-
 endi sunt, qui ruunt, nec cohaerere pos-
 sunt propter magnitudinem aegritudinis.
 ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chry-
 sippus, quasi λύσιν, id est solutionem totius
 hominis, appellatam putat. quae tota po-
 terit evelli, explicata, ut principio dixi,
 causa aegritudinis. est enim nulla alia,
 nisi opinio et iudicium magni praesentis
 atque urgentis mali. itaque et dolor cor-
 poris, cuius est morsus acerrimus, per-
 feretur spe proposita boni. et acta aetas
 honeste ac splendide tantam affert conso-
 lationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non
 tangat aegritudo, aut per leviter pungat a-
 26 nimi dolor. Sed ad hanc opinionem mag-
 ni mali cum illa etiam opinio accessit, o-
 portere, rectum esse, ad officium pertine-

re, ferre illud aegre, quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, pae-dores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. hinc ille Agamemnon Homericus, et idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonsam
comam.

in quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, 'quasi calvitio moeror levaretur.' sed haec omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filii mortem hostias immolasset. at quàm rhetorice! quàm copiose! quas sententias colligit! quae verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. quae nemo probaret, nisi inscitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime moerere oportere. ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

LIBER TERTIUS. 187

Qui miser in campis moerens errabat
Alcis,

Ipse suum cor edens, hominum vestigia
vitans.

et Niobe fingitur lapidea, propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quandam et rabiem, fingi in canem esse conversam. sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miseram nunc me prolo-
qui

Coelo atque terrae Medeaï miserias.

- 27 Haec omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii iudicio fieri. quod si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad moestitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. quid? ipsa remissio luctûs cum est consecuta, in-

tellectumque est nihil profici moerendo,
nonne res declarat fuisse totum illud vo-
luntarium? quid ille Terentianus ipse se
puniens, id est *ἐαυτὸν τιμωρὸς*:

Decrevi tantisper me minus injuriae,
Chremes, meo gnato facere, dum fiam
miser.

hic decernit, ut miser sit. num quis igitur
quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum depu-
tem----

malo se dignum deputat, nisi miser sit.
vides ergo opinionis esse, non naturae
malum. quid, quos res ipsa lugere pro-
hibet? ut apud Homerum quotidianae ne-
ces, interitusque multorum, sedationem
moerendi afferunt: apud quem ita dici-
tur:

Namque nimis multos atque omni luce
cadentes

Cernimus: ut nemo possit moerore va-
care.

Quo magis est aequum tumultis manda-
re peremptos

Firmo animo, et luctum lacrymis fini-
re diurnis.

ergo in potestate est abjicere dolorem,

cum velis, tempori fervientem. an est ullum tempus, (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendae aegritudinis causa serviamus? constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, cum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusus viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: posteaquam Tyrum venissent, tum afflicti lamentarique coepisse. timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit? ²⁸ Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. voluntate igitur et iudicio suscipi aegritudinem confitendum est. idque indicatur eorum patientia, qui cum multa sint saepe perpeSSI, facilius ferunt, quidquid accidit: obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc tristis primum illuxisset
dies,

Nec tam aerumnoso navigavissem salo:
Effent dolendi causa; ut injecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.

Sed jam subactus miseriis obtorpei.

defatigatio igitur miseriarum aegritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam causam atque fontem esse moeroris. philosophi summi, neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes: neque insipientia ullum majus malum est: neque tamen lugent. quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis. quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest: quae omnium maxima est. itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam

diuturnam, quorum id nihil interesset ; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset : quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. querebatur igitur se tum, cum illa videre coepisset, exstingui. quid ? ex caeteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare, et multa sibi etiam atque etiam esse discenda ? neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est pejus, haerere intelligant, aegritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. quid, qui non putant lugendum viris ? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem : qualis L. Paulus, duobus, paucis diebus, amissis filiis : qualis M. Cato, praetore designato mortuo filio : quales reliqui, quos in consolatione collegimus. quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et moerorem esse non putabant viri ? ergo id, quod alii rectum opinantes aegritudini se solent dedere, id ii turpe putantes aegritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opini-

one esse aegritudinem. Contra dicun-²⁹
tur haec. quis tam demens, ut sua volun-
tate moereat? natura affert dolorem. cui
quidem Crantor, inquiunt, vester ceden-
dum putat. premit enim, atque instat,
nec resisti potest. itaque Oileus ille apud
Sophoclem, qui Telamonem antea de A-
jaxis morte consolatus esset, is cum au-
disset de suo, fractus est. de cuius commu-
tata mente sic dicitur:

Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnam
dictis allevans,
Non idem, cum fortuna mutata impe-
tum
Convertat, clade subita frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta et praecepta exci-
dant.

haec cum disputant, hoc student efficere,
naturae obfisti nullo modo posse. ii ta-
men fatentur, graviores aegritudines sus-
cipi, quam natura cogat. quae est igitur a-
mentia, ut nos quoque idem ab aliis requi-
ramus? sed plures sunt causae suscipien-
di doloris. primum illa opinio mali, quo
vifo atque persuaso aegritudo insequitur
necessario. deinde etiam gratum mor-

tuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quaedam. existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga perculsi afflicti se et stratos esse fateantur. sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui aequo animo moriantur: qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat quam se. praeclarum illud est, et, si quaeris, rectum quoque et verum: ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aequae ac nosmetipsos amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus quam semet, ego illum plus quam me. perturbatio vitae si ita sit, atque officiorum omnium, consequatur. sed de hoc aliàs. Nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus quam ipsi velint, si sentiant: plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levare, adjunguntque, consolatores

ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit: utrumque dissolvitur. sunt enim ista non naturae vitia, sed culpa. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. nam et qui non levantur, ipsi ad miseriam invitant: et qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. est enim proprium stultitiae aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. nam si et eadem res est, et idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt mediocritates. ³¹ quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum. sin opinabiles, opinio tota tollatur. satis dictum esse arbitror, aegritu-

dinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. hoc autem verbum sic interpretatur, ut non tantum illud recens esse velit, quod paulo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor; quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum. quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique non appellabatur recens, cum vetustate exaruit. haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut suppressere, nec pati manare longius, aut ad aliam traducere. sunt, qui unum officium consolantis putent, docere malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. sunt, qui abducunt a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui fa-

tis putant ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil novi. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem moerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligunt. alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in consolationem unam coniecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli; cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,

Mederi posse rationem iracundiae.

respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens,

Non adgravescens vulnus illidat manus.

Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera, et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui moereat, disputandum: tertia, summam esse stultitiam frustra con-

fici moerore, cum intelligas nihil posse profici. nam Cleanthes. quidem sapientem consolatur: qui consolatione non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, fuscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. quid enim dicemus, cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis bajulum interesse: cum se Alcibiades affligeret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? quid? illa Lyconis qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunae et corporis incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? ad Epicuri consolationem satis est ante

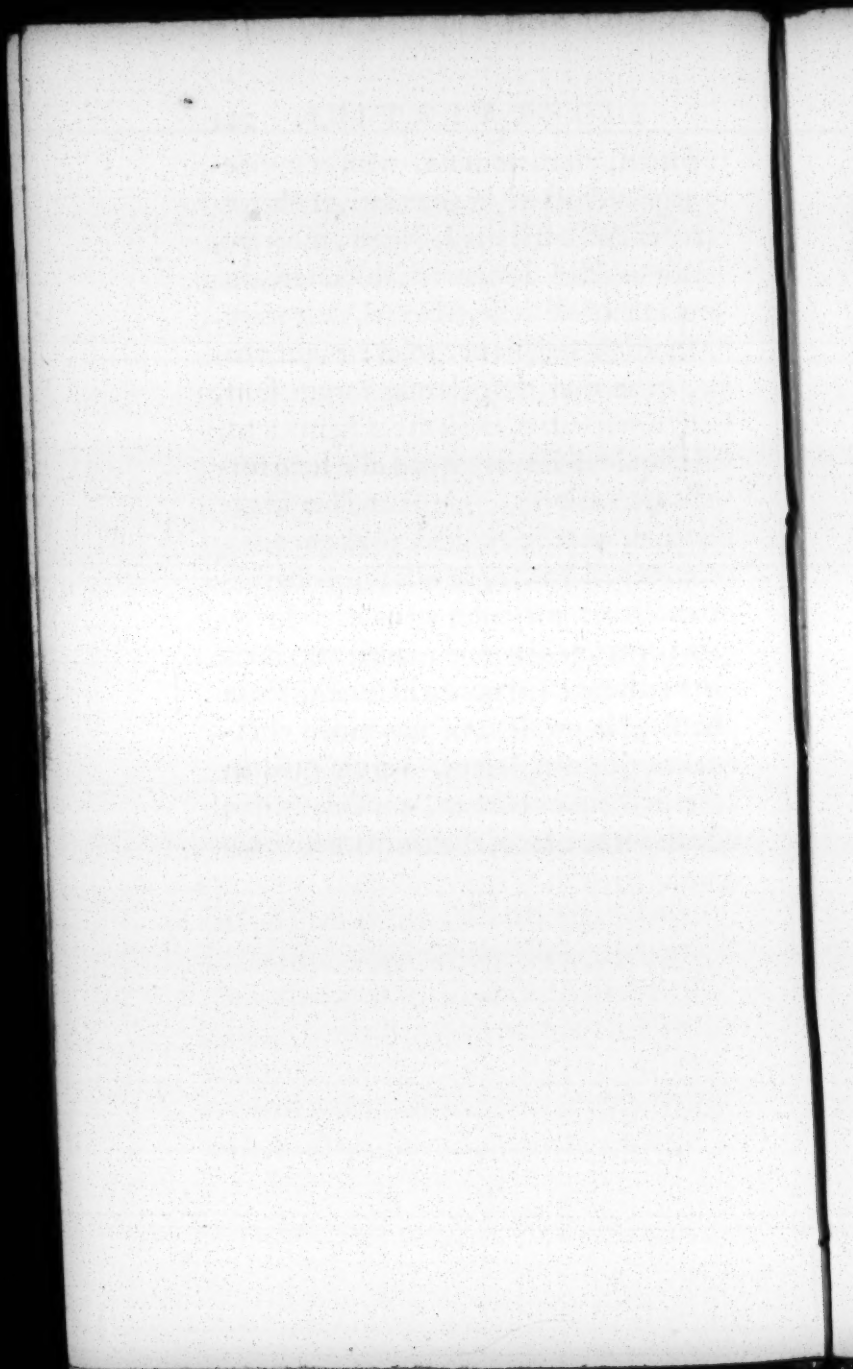
dictum. Ne illa quidem consolatio fir-³³
 missima est, quanquam et usitata est, et
 saepe prodest: Non tibi hoc soli. prodest
 haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec
 omnibus. sunt enim, qui respuant: sed
 refert, quo modo adhibeatur. ut enim tu-
 lerit quisque eorum, qui sapienter tulle-
 runt, non quo quisque incommodo af-
 fectus sit, praedicandum est. Chrysippi
 ratio ad veritatem firmissima est: ad tem-
 pus aegritudinis difficilis. magnum opus
 est, probare moerenti, illum suo iudicio,
 et quod se ita putet oportere facere, moe-
 rere. nimirum igitur, ut in causis non
 semper utimur eodem statu, (sic enim ap-
 pellamus controversiarum genera) sed ad
 tempus, ad controversiae naturam, ad
 personam accommodamus: sic in aegritu-
 dine lenienda. nam, quam quisque cu-
 rationem recipere possit, videndum est.
 sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a
 te propositum, aberravit oratio. tu enim
 desapiente quaesieras: cui aut malum vi-
 deri nullum potest, quod vacet turpitu-
 dine: aut ita parvum malum, ut id obru-
 atur sapientia, vixque appareat, qui ni-
 hil opinione affingat, assumatque ad ae-

gritudinem: nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciarī, luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quaeretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen ut videremus, quidquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore

34 contractum. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitremur. sunt enim certa, quae de paupertate: certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant. separatim certae scholae sunt de exilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, et de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros disperitiunt. opus enim quaerunt: quanquam plenae disputationes delectationis sunt. et tamen, ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur: sic philosophia, cum univer-

sam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obsudit exilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit; singulorum rerum sunt propriae consolationes: de quibus audies tu quidem, cum voles: sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere. hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa moerens: morsus tamen et contractiunculae quaedam animi relinquentur. hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum: quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. atqui stirpes sunt aegritudinis quàm multae, quàm amarae! quae, ipso trunco everso, omnes elidendae sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. superest enim nobis hoc, cuiusmodi est, otium. sed ratio una omnium est aegri-

tudinum, plura nomina. nam et invidere aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, moerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, affligi, desperare. haec omnia definiunt Stoici: eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne ulla unquam possit exsistere. magnum opus et difficile. quis negat? quid autem praeclarum, non idem arduum? sed tamen id se effecturam philosophia profitetur: nos modo curationem ejus recipiamus. verum quidem haec haec haec. caetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

LIBER QUARTUS.

DE RELIQUIS ANIMI PERTURBA- TIONIBUS.

CUM multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quae sero admodum expetita in hanc civitatem e Graecia transtulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caeremoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum, peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica libera-

ta. nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de Republica scripsimus. hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, et culta videantur. erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis est enim, qui putet, cum floretet in Italia Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea, quae Magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset; nostrorum hominum, ad eorum doctissimas voces, aures clausas fuisse? quin etiam arbitror, propter Pytha-

goreorum admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. nam cum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent, regisque ejus aequitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem; eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem fuisse crediderunt.

² Et de conjectura quidem haecenus. vestigia autem Pythagoreorum quanquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentes suas, a cogitationum intentione, cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere; gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et carmina. quanquam id quidem etiam XII. tabulae declarant, condi jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius in-

juriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratuum fides praecinunt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinae. mihi quidem etiam Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistolâ quâdam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur. multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis: quae praetereo, ne ea, quae peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. sed, ut ad propositum redeat oratio: quàm brevi tempore, quot et quanti poëtae, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. sed de caeteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus. Sapien-³ tiae studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Laelii aetatem et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim: quibus adolescentibus Soicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos: qui cum reipublicae nullam unquam partem attigissent, esset-

que eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. qui cum caetera literis mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam literis, persecuti sunt. itaque illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permanfit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta: si-ve propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, si-ve etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus, C. Amafinius exstitit dicens. cujus libris editis commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam; si-ve quod erat cognitu perfacilis; si-ve quod invitabatur illecebris blandis voluptatis; si-ve etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. post Amafi-

nium autem multi ejusdem aemuli rationis multa cum scripssissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim judicia libera: nos institutum tenebimus, nullisque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile semper requiremus. quod cum saepe aliàs, tum nuper in Tusculano studiose egimus. itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, sic acta res est. MARCUS. dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. AUDITOR. non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. MARCUS. aegritudine quidem, hesternae disputatione, videbatur: nisi forte temporis causa assentiebare. AUDITOR. minime vero. nam mihi egregie probata est oratio tua. MARCUS. non igitur existimas

cadere in sapientem, aegritudinem? AUDITOR. prorsus non arbitror. MARCUS. atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. quid enim? metusne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. restant duae perturbationes, laetitia gestiens et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. AUDITOR. sic prorsus intelligo. MARCUS. utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paululum remigare? AUDITOR. quidnam est istuc? non enim intelligo. MARCUS. quia Chrysippus et Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi praetermittunt. quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem. AU-

DITOR. isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. MARCUS. est id quidem rectius : sed post requires, si quid fuerit obscurius. AUDITOR. faciam equidem. tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. MARCUS. enitar equidem : sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. quoniam, quae Graeci *ἀνάθη* vocant, nobis Perturbationes appellari magis placet, quam Morbos : in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar : qui animum in duas partes dividunt ; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in particepe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam : in illa altera motus turbidos, tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. sit igitur hic fons. utamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus et partitionibus : qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime. Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit,

quod *παθος* ille dicit, averſa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, perturbationem eſſe appetitum vehementiorem: ſed vehementiorem eum volunt eſſe, qui longius diſceſſerit a naturae conſtantia. partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis naſci, et ex duobus opinatis malis: ita eſſe quatuor. ex bonis libidinem, et laetitiam: ut ſit laetitia, praefentium bonorum; libido, futurorum. ex malis metum, et aegritudinem naſci cenſent: metum, futuris; aegritudinem, praefentibus. quae enim venientia metuuntur, eadem efficiunt aegritudinem inſtantia. laetitia autem et libido in bonorum opinione verſantur: cum libido ad id, quod videtur bonum, illeſta et inflammata rapiatur: laetitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur et geſtiat. natura enim omnes ea, quae bona videntur, ſequuntur, fugiuntque contraria. quamobrem ſimul objecta ſpecies cujuſpiam eſt, quod bonum videatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura. id cum conſtanter prudenterque ſit, ejuſmodi appetitionem Stoici *βῆλῆσιν* appellant, nos

appellamus Voluntatem. eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. quae autem rationi adversa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata: quae in omnibus stultis invenitur. itemque, cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud Gaudium dicitur. cum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa laetitia gestiens vel nimia dici potest: quam ita definiunt, Sine ratione animi elationem. quoniamque ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quae declinatio si cum ratione fiet, Cautio appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente: quae autem sine ratione et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. est igitur metus rationi adversa cautio. praesentis autem mali, sapientis affectio nulla est. stulti autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit ani-

mi, adversante ratione, contractio. sic quatuor perturbationes sunt, tres constantiae, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur. Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et opinione. itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. est igitur aegritudo, opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur. laetitia, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur. metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu jam praesens esse atque adesse. sed quae iudicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus recessum quendam animi et fugam; laetitia profusam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. opinionem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur : ut aegritudini invidentia, (utendum est enim, docendi causâ, verbo minus usitato: quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, moeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. metui autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. voluptati malevolentia laetans malo alieno, delectatio, jactatio et similia. libidini ira, excandescencia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et caetera ejusmodi. haec autem definiunt hoc modo. Invidentiam esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant invidenti. nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur invidere : ut, si Hectori Agamemnon. qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. aemulatio autem dupliciter il-

la quidem dicitur, ut et in laude et in vicio nomen hoc sit. nam et imitatio virtutis aemulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur: est enim laudis: et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. obrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. misericordia est aegritudo ex miseria alterius, injuriâ laborantis: nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur. angor est aegritudo premens. luctus, aegritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. moeror, aegritudo flebilis. aerumna, aegritudo laboriosa. dolor, aegritudo crucians. lamentatio, aegritudo cum ejulatu. sollicitudo, aegritudo cum cogitatione. molestia, aegritudo permanens. afflictatio, aegritudo cum vexatione corporis. desperatio, aegritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. quae autem subjecta sunt sub metu, ea sic definiunt: pigritiam, metum consequentis laboris: terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor,

et dentium crepitus consequatur : timorem, metum mali appropinquantis : pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam omnem mihi
exanimato expectorat :

exanimationem, metum subsequenter, et quasi comitem pavoris: conturbationem, metum excutientem cogitata : formidinem, metum permanentem. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut malevolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo. delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens : et qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum : quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tanquam illiquefactae voluptates. jactatio, est voluptas gestiens, et se efferens insolentius. quae autem libidini subjecta sunt, ea sic definiuntur, ut ira sit libido poenendi ejus, qui videatur laesisse injuriâ. excandescencia autem sit ira nascens, et modò existens, quae *θυμωσις* Graece dicitur: odium, ira inveterata: inimicitia, ira ulciscendi tempus observans : discor-

dia, ira acerbior, intimo odio et corde concepta: indigentia, libido inexplibilis: desiderium, libido ejus, qui nondum adfit, videndi. distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quae dicuntur de quodam aut quibusdam: quae καληγορηματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. indigentia, rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae. omnium autem perturbationum fontem esse dicunt Intemperantiam: quae est a tota mente et a recta ratione defectio, sic averfa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut hae rectae rationi parent; conservatque considerata judicia mentis: sic huic inimica intemperantia omnem animi statum inflamat, conturbat, incitat. itaque et aegritudines, et metus, et reliquae perturbationes omnes
 10 gignuntur ex ea. Quemadmodum cum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis; in corpore morbi aegrotationesque nascuntur: sic pravarum opinionum conturbatio, et ipsarum inter

se repugnantia, sanitate spoliatur animum, morbisque perturbatur. ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocantur illi *νοσήματα*, eaque, quae sunt eis morbis contraria, quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis *ἀρρώσημα*, hisque item oppositae contrariae offensiones. hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. intelligatur igitur, perturbationem, iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper. cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tanquam in venis medullisque infederit, tum existit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae. Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et laetitia. nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quae-

dam Socratica medicina, quae sanaret eam cupiditatem : permanat in venas, et inhaeret in visceribus illud malum, existitque morbus et aegrotatio : quae avelli inveterata non possunt: eique morbo nomen est avaritia. similiterque caeteri morbi : ut gloriae cupiditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quae Graece φιλογυνεία dicitur : caeterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu, ut odium mulierum, quale in μισογυνεία est ; ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut inhospitalitas est. quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt. definiunt autem animi aegrotationem, opinionationem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda sit, inhaerentem et penitus insitam. quod autem nascitur ex offensione ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam, tanquam fugienda. haec autem opinatio est judicare.

se scire quod nesciat. aegrotationi autem talia quaedam subiecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, liguritio, vinolentia, cupedia, et si qua similia. est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens et penitus insita. similisque est ejusdem generis definitio reliquarum. offensionum autem definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens et penitus insita. similiterque definitur et mulierum odium, ut Hippolyti; et ut Timonis, generis humani. Atque ut ad valetudinis similitudinem¹² veniam, eaque collatione utamur aliquando, sed parcius quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores, (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia jam sint, sed quia saepe sint) alii ad metum, alii ad aliam perturbationem: ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quae ab ira differt, estque aliud iracundum esse, aliud iratum: ut differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando,

LIBER QUARTUS. 221

nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem et ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. in multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. ergo et invidi, et malevoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, aegrotatio dicitur, dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, Facilitas nominetur, in malis Proclivitas, ut significet lapsionem: in neutris habeat superius nomen. Quo modo autem in corpore est morbus, et aegrotatio, et vitium; sic in animo. Morbum appellant totius corporis corruptionem: Aegrotationem, morbum cum imbecillitate: Vitium, cum partes corporis inter se dissident; ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valetudinis corporis conquassatione et

perturbatione gignuntur: vitium autem,
 integra valetudine, ipsum ex se cernitur.
 sed in animo tantummodo cogitatione
 possumus morbum ab aegrotatione se-
 jungere. Vitiositas autem est habitus aut
 affectio in tota vita inconstans, et a se ip-
 sa dissentiens. ita fit, ut in altera, corrup-
 tione opinionum morbus efficiatur et ae-
 grotatio: in altera, inconstantia et repug-
 nantia. non enim omne vitium partes
 habet dissentientes: ut eorum, qui non
 longe a sapientia absunt, affectio est illa
 quidem discrepans sibi ipsa, dum est insi-
 piens, sed non distorta, nec prava. mor-
 bi autem et aegrotationes partes sunt vi-
 tiositatis: sed perturbationes, sintne ejus-
 dem partes, quaestio est. vitia enim affec-
 tiones sunt manentes: perturbationes
 autem moventes, ut non possint affecti-
 onum manentium partes esse. atque ut
 in malis attingit animi naturam corporis
 similitudo, sic et in bonis. sunt enim in
 corpore praecipua, pulchritudo, vires,
 valetudo, firmitas, velocitas: sunt item in
 animo. ut corporis est temperatio, cum
 ea congruunt inter se, e quibus consta-
 mus: sanitas sic animi dicitur, cum ejus

judicia opinionesque concordant. eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam subsequenter, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, cum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. et, ut corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; eaque dicitur pulchritudo: sic in animo, opinionum judiciorumque aequabilitas et constantia, cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. itemque viribus corporis, et nervis, et efficacitati similes, similibus quoque verbis animi vires nominantur. velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quae eadem ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt; corpora possunt. sed corporum offensiones sine cul-

pa accidere possunt, animorum non item. quorum omnes morbi et perturbationes ex adspersione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum existunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. inter acutos autem et hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit. non enim multa efferata et immania: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. aegrotationes autem morbi quoque animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus vitia sublata esse possunt, quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. habes ea quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici: quae logica appellant, quia differuntur subtilius. ex quibus quoniam tanquam e scruposis cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus: mo-

do satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. AUDITOR. prorsus satis : sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum.

15 MARCUS. quando et aliis locis de virtute diximus, et saepe dicendum erit, (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans, conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis: ex ea proficiuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, omnisque recta ratio : quanquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. hujus igitur virtutis contraria est vitiositas, (sic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant: nam malitia certi cujusdam vitii nomen est; vitiositas omnium) ex qua concitantur perturbationes, quae sunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitati-que motus, averfi a ratione, et inimicissimi mentis, vitaeque tranquillae. important enim aegritudines anxias atque a-

cerbas, animosque affligunt, et debilitant metu. iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. quae si quando adepta est id, quod ei fuerit concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil ipsi constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est. Quid autem est non ¹⁶ miserius solum, sed foedius et deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali significantes poëtae impendere apud inferos saxum Tantalos faciunt,

Ob scelera, animique impotentiam, et superbiloquentiam.

ea communis poena stultitiae est. omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquis talis terror impendet. atque ut haec tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et me-

tum: sic hilariiores illae, cupiditas avide
semper aliquid expetens, et inanis alacri-
tas, id est, laetitia gestiens, non multum
differunt ab amentia. ex quo intelligitur,
qualis ille sit quem tum moderatum, aliàs
modestum et temperantem, aliàs constan-
tem continentemque dicimus: nonnun-
quam haec eadem vocabula ad frugalita-
tis nomen, tanquam ad caput, referre vo-
lumus. quod nisi eo nomine virtutes con-
tinerentur, nunquam ita pervulgatum il-
lud esset, ut jam proverbii locum obtine-
ret, 'hominem frugi omnia recte facere.'
quod idem cum Stoici de sapiente dicunt,
nimis admirabiliter nimisque magnifice
17 dicere videntur. Ergo is, quisquis est,
qui moderatione et constantia quietus a-
nimo est, sibi que ipse placatus, ut nec ta-
bescat molestiis, nec frangatur timore,
nec sitienter quid expetens ardeat deside-
rio, nec alacritate fatili gestiens deliquet-
cat, is est sapiens, quem quaerimus, is
est beatus: cui nihil humanarum rerum
aut intolerabile ad demittendum ani-
mum, aut nimis laetabile ad efferendum
videri potest. quid enim videatur ei mag-
num in rebus humanis, cui aeternitas om-

nis totiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi; ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat. quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit: idemque concitatus, et abstractus ab integra certaue ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem. quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt: sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardentius, aut adeptus efferas te insolenter?

nec porro malum, quo aut oppressus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristitia, aut nimis laeta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia: sapientes ne attingat quidem omnino. Etenim quis erit tandem modus iste? quaeramus enim modum aegritudinis, in quo operae plurimum ponitur. aegre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatûs, scriptum apud Fannium est: sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit. moderatius igitur ferre debuit. quid si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset aegritudo nova, sed ea modica: magna tamen facta esset accessio. quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exilium, si pro singulis malis aegritudines accederent? summa ea fieret, quae non sustineretur. qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucade praecipitaverit, sustinere se, cum velit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incita-

tus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quaeque crescentia perniciofa sunt, eadem sunt vitiofa nascentia. aegritudo autem, caeteraeque perturbationes, amplificatae certe pestiferae sunt. igitur etiam susceptae continuo in magna pestis parte versantur. etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaeque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive labuntur, sustinerique nullo modo possunt. Quid, quod iidem Peripatetici¹⁹ perturbationes istas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? quorum est talis oratio. primum multis verbis iracundiam laudant: contem fortitudinis esse dicunt, multoque et

in hostem et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitant; 'praelium rectum est hoc fieri: con-
 'venit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria.' haec nullam habent vim, nisi irâ excanduit fortitudo. nec vero de bellatoribus solum disputant: imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae. oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae: quae etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat: eamque, quam Lenitatem nos dicimus, vitioso Lentitudinis nomine appellant. nec vero solum hanc libidinem laudant, (est enim ira, ut modò definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quae-

rentibusque respondebat, Miltiadis tro-
paeis se e somno suscitari. cui non sunt
auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere
se aiebat, si quando opificum antelucanâ
victus esset industriâ. philosophiae deni-
que ipsius principes nunquam in suis stu-
diis tantos progressus sine flagranti cupi-
ditate facere potuissent. ultimas terras
lustrasse Pythagoram, Democritum, Pla-
tonem accepimus: ubi enim quid esset,
quod disci posset, veniendum iudicave-
runt. num putamus haec fieri sine sum-
mo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam ²⁰
aegritudinem, quam nos ut tetram et im-
manem belluam fugiendam esse diximus,
non sine magna utilitate a natura dîcunt
constitutam, ut homines castigationibus,
reprehensionibus, ignominiis affici se in
delicto dolerent. impunitas enim pecca-
torum data videtur eis, qui et ignominiam
et infamiam ferunt sine dolore. morderi
est melius conscientîâ. ex quo est illud e
vita ductum ab Afranio. nam cum disso-
lutus filius,

Heu me miserum!
tum severus pater,
Dummodo doleat aliquid, doleat quod
lubet.

reliquas quoque partes aegritudinis utiles esse dicunt : misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indigentium sublevandas: ipsum illud aemulari, obrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videant consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se : metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. haec tamen ita disputant, ut refecanda esse fateantur; evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse : ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment: quae cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere ? AUDITOR. mihi vero dicere aliquid ; itaque exspecto, quid ad ista. MARCUS. reperiam fortasse: sed illud ante. videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia ? plane enim dicunt quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladiantur illi, per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod oc-

currat in hac quaestione, e quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. ita enim definit, ut 'perturbatio sit 'aversa a ratione, contra naturam, animi commotio:' vel brevius, ut 'perturbatio sit appetitus vehementior:' vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. quid ad has definitiones possim dicere? atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque differentium: illa quidem ex rhetorum pompa, 'ardores animorum, cotesque virtutum.' an vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? gladiatorum id quidem. quanquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. colloquantur, congregiuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacidianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem et vincam, si id quaeritis, inquit:

Verum illud credo fore: in os prius accipiam ipse,

Quam gladium in stomacho, sura, ac pul-
monibu' sisto,

Odi hominem : iratus pugno : nec lon-
gius quidquam

Nobis, quam dextrae gladium dum ac-
commodet alter:

Usque adeo, studio atque odio illius,
effero irâ.

22 At sine hac gladiatoria iracundia vide-
mus progredientem apud Homerum A-
jacem multa cum hilaritate, cum depug-
naturus esset cum Hectore: cujus, ut ar-
ma sumpsit, ingressio laetitiam attulit fo-
ciis, terrorem autem hostibus: ut ipsum
Hectorem, quemadmodum est apud Ho-
merum, toto pectore trementem provo-
casse ad pugnam poeniteret. atqui hi col-
locuti inter se, priusquam manum conse-
rerent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa
quidem pugna iracunde rabioseve fece-
runt. ego ne Torquatum quidem illum,
qui hoc cognomen invenit, iratum exi-
stimo Gallo torquem detraxisse: nec Mar-
cellum apud Clastidium ideo fortem fuif-
se, quia fuerit iratus. de Africano qui-
dem, quia notior est nobis propter recen-
tem memoriam, vel jurare possum, non

illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum Pelignum scuto protexit, gladiumque hosti in pectus infixit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in coelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? an etiam Theus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. neque enim est ulla fortitudo, quae rationis est experta. Contemnendae res²³ sunt humanae: negligenda mors est: patibiles et dolores et labores putandi. haec cum constituta sint iudicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo: nisi forte quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse de-

claravit, 'nunquam privatum esse sapi-
 'entem,' iratus videtur fuisse Tib. Grac-
 cho, tum, cum consulem languentem re-
 liquit, atque ipse privatus, ut si consul
 esset, qui rempublicam salvam esse vel-
 let, se sequi iussit. nescio, ecquid ipsi nos
 fortiter in republica fecerimus. si quid
 fecimus, certe irati non fecimus. an est
 quidquam similis insaniae, quàm ira?
 quam bene Ennius initium dixit insa-
 niae. color, vox, oculi, spiritus, impo-
 tentia dictorum atque factorum, quam
 partem habent sanitatis? quid Achille
 Homérico foedius? quid Agamemnone
 in iurgio? nam Ajacem quidem ira ad fu-
 rorem mortemque perduxit. non igitur
 desiderat fortitudo advocatam iracundi-
 am. fatis est instructa, armata, parata
 per sese. nam isto modo quidem licet di-
 cere, utilem vinolentiam ad fortitudi-
 nem, utilem etiam dementiam, quod et
 insani et ebrii multa faciunt saepe vehe-
 mentius. semper Ajax fortis: fortissimus
 tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Da-
 nais inclinantibus,

Summam rem perfecit manus, praelium
restituit infaniens.

Dicamus igitur utilem insaniam? tracta²⁴
definitionem fortitudinis: intelliges, e-
am stomacho non egere. fortitudo est i-
gitur Affectio animi, legi summae in per-
petiendis rebus obtemperans; vel Con-
servatio stabilis iudicii in eis rebus, quae
formidolosae videntur, subeundis et re-
pellendis, vel Scientia rerum formidolo-
sarum contrariarumque perferendarum
aut omnino negligendarum, conservans
earum rerum stabile iudicium: vel brevi-
us, ut Chrysippus. nam superiores defi-
nitiones erant Sphaeri, hominis in pri-
mis bene definientis, ut putant Stoici:
sunt enim omnino omnes fere similes: sed
declarant communes notiones, alia magis
aliâ. quo modo igitur Chrysippus? forti-
tudo est, inquit, scientia perferendarum
rerum, vel affectio animi in patiendo ac
perferendo, summae legi parens sine timo-
re. quamvis licet insectemur istos, ut Car-
neades solebat, metuo ne soli philosophi
sint. quae enim istarum definitionum non
aperit notionem nostram, quam habemus
omnes de fortitudine, tectam atque invo-

lutam? qua aperta, quis est, qui aut bel-
 latori, aut imperatori, aut oratori quae-
 rat aliquid, neque eos existimet sine ra-
 bie quidquam fortiter facere posse? quid?
 Stoici, qui omnes insipientes insanos es-
 se dicunt, nonne ista colligunt? remove
 perturbationes, maximeque iracundiam:
 jam videbuntur monstra dicere. nunc
 autem ita differunt, sic se dicere, omnes
 stultos insanire, ut male olere omne coe-
 num. at non semper. commove: senties.
 sic iracundus non semper iratus est. la-
 cesse; jam videbis furem. quid? ista
 bellatrix iracundia, cum domum rediit,
 qualis est cum uxore? cum liberis? cum
 familia? an tum quoque est utilis? est igi-
 tur aliquid, quod perturbata mens meli-
 us possit facere, quam constans? an quis-
 quam potest sine perturbatione mentis
 irasci? bene igitur nostri, cum omnia es-
 sent in morbis vitia, quod nullum erat
 iracundia foedius, iracundos solos mor-
 25 boses nominaverunt. Oratorem vero
 irasci minime decet: simulare non dede-
 cet. an tibi irasci tum videmur, cum quid
 in causis acrius et vehementius dicimus?
 quid? cum jam rebus transactis et prae-

teritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Ecquis hoc animadvertit? vincite---- num aut egisse unquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione: sed aguntur leniter, et mente tranquilla. libidinem vero laudare, cujus est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. quid? vos studia, libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. jam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? at commode dixit Afranius:

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

dixit enim de adolescente perduto ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. et quidem ipsam illam iram centurio habet, aut signifer, vel caeteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. utile est

LIBER QUARTUS. 241

enim uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de
 26 sapiente quaerimus. At etiam aemulari utile est, obrectare, misereri. cur misereare potius quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus: sed alios, si possumus, levare aegritudine. obrectare vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari, quid habet utilitatis, cum sit aemulantis, angere alieno bono, quod ipse non habeat: obrectantis autem, angere alieno bono, quod id etiam alius habeat? quis id approbare possit, aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? nam solum habere velle, summa dementia est. mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? de cuius excellentia multa qui-

dem dici quamvis fufe lateque possint, sed brevissime illo modo, Sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam, cognitionemque quae cujusque rei causa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. in hanc tu igitur, tanquam in mare, quod est ventis subjectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale ei, cui nihil subitum est quod homini evenire possit? nam quod aiunt nimia refecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus: quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda sunt. Sed quoniam suspi- 27
cor te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere, (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis) videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi insensa atque ini-

mica natura, ut corporibus tot res saluta-
 res, animis nullam invenerit. de quibus
 hoc etiam est merita melius, quod corpo-
 rum adjumenta adhibentur extrinsecus,
 animorum salus inclusa in his ipsis est. sed
 quo major est in eis praestantia et divini-
 or, eo majore indigent diligentia. ita-
 que bene adhibita ratio cernit, quid op-
 timum sit; neglecta, multis implicatur er-
 roribus. ad te igitur mihi jam conver-
 tenda omnis oratio est. simulas enim
 quaerere te de sapiente: quaeris autem
 fortasse de te. earum igitur perturbatio-
 num, quas exposui, variae sunt curatio-
 nes. nam neque omnis aegritudo unâ ra-
 tione sedatur. alia est enim lugenti, alia
 miseranti, alia invidenti adhibenda me-
 dicina. est etiam in omnibus quatuor per-
 turbationibus illa distinctio, utrum ad u-
 niversam perturbationem, quae est ad-
 spernatio rationis, aut appetitus vehe-
 mentior, an ad singulas, ut ad metum, li-
 bidinem, reliquasque melius adhibeatur
 oratio: et utrum illudne non videatur ae-
 gre ferendum, ex quo suscepta sit aegri-
 tudo, an omnium rerum tollenda omni-
 no aegritudo: ut si quis aegre ferat, se

pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse: an hominem aegre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum: aegritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur. Sed omnis ejusmodi perturbatio animi²⁸ placatione abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo. verumtamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, cum objicimus moerentibus imbecillitatem animi effoeminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. putat aliquis esse voluptatem bonum: alius autem pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari po-

test. illa autem altera ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem utilior, sed rarò proficit, neque est ad vulgus adhibenda. quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de caeteris rebus discrepantium, philosophorum. inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione averfas, esse vitiosas: ut, etiam si nec mala sint illa, quae metum aegritudinemve; nec bona, quae cupiditatem, laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. talis autem nec moerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores quam suos animos esse du-

cunt. Quare omnium philosophorum,²⁹ ut ante dixi, una ratio est medendi; ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum; sed de ipsa sit perturbatione dicendum. itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut sive quod honestum est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque conjunctum, sive illa tria genera bonorum; tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibita oratio. continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura: quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitae. itaque non sine causa, cum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates:

Neque tam terribilis ulla fando oratio
est,

Nec fors, nec irâ coelitum investum
malum,

Quod non natura humana patiendo efferat.

est autem utilis ad persuadendum, ea, quae acciderunt, ferri et posse et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. et si aegritudinis sedatio et hesternae disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) moerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. de quo pauca dicenda sunt. est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali. itaque nonnulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant. alii autem metum praemolestiam appellabant, quod est quasi dux consequentis molestiae. quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum esse in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effoeminatum, fractum, abjectumque faciamus. sed quanquam de

ipsius metûs inconstantia, imbecillitate,
 levitate dicendum est, tamen multum pro-
 dest, ea, quae metuuntur, ipsa contem-
 nere. itaque, sive casu accidit, sive con-
 silio, percommode factum est, quod eis
 de rebus, quae maxime metuuntur, de
 morte et de dolore, primo et proximo die
 disputatum est. quae si probata sunt, me-
 tu magna ex parte liberati sumus. ac de
 malorum opinione haëtenus. Videamus³¹
 nunc de bonorum, id est, de laetitia
 et de cupiditate. mihi quidem in tota ra-
 tione ea, quae pertinet ad animi pertur-
 bationem, una res videtur causam conti-
 nere, omnes eas esse in nostra potestate,
 omnes iudicio susceptas, omnes volunta-
 rias. hic igitur error est eripiendus, haec
 detrahenda opinio: atque ut in malis opi-
 natis, tolerabiliora; sic in bonis, sedatiora
 sunt efficienda ea, quae magna et laetabilia
 dicuntur. atque hoc quidem commune
 malorum et bonorum: ut, si jam difficile sit
 persuadere, nihil earum rerum, quae per-
 turbant animum, aut in bonis, aut in malis
 esse habendum, tamen alia ad alium mo-
 tum curatio sit adhibenda, aliaque ratione
 malevolus, alia amator, alia rursus anxius,

LIBER QUARTUS. 249

alia timidus corrigendus. atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis et malis, negare unquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. sed loquimur nunc more communi. sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, caetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque laetitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo: et ut nimis afflicti molestia, sic animi elati laetitia jure judicantur leves. et cum invidere aegritudinis sit: malis autem alienis voluptatem capere laetitiae: utrumque immanitate et feritate quadam proponenda castigari solet. atque ut diffidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, laetari non decet: quoniam docendi causa a gaudio laetitiam distinguimus. illud jam supra diximus, fieri contractionem animi recte nunquam posse, elationem posse: aliter enim Naevianus ille gaudet Hector,

250 TUSCULANARUM

Laetus sum laudari me abs te, pater, a
 laudato viro :
 aliter ille apud Trabeam,
 Laena delinita argento nutum observa-
 bit meum :
 Quid velim, quid studeam ; adveniens
 digito impellam januam :
 Fores patebunt. de improviso Chrysis
 ubi me adspexerit,
 Alacris obviam mihi veniet, complex-
 um exoptans meum,
 Mihi se dedet.

quàm haec pulchra putet, ipse jam di-
 cet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.
 Haec laetitia quàm turpis sit, satis est di-
 ligenter attendentem penitus videre. et³²
 ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum,
 cum fruuntur venereis voluptatibus : sic
 flagitiosi, qui eas inflammato animo con-
 cupiscunt. totus vero iste, qui vulgo ap-
 pellatur amor, (nec, hercule, invenio,
 quo nomine alio possit appellari) tantae
 levitatis est, ut nihil videam, quod pu-
 tem conferendum. quem Caecilius,
 ----deum qui non summum putet,

LIBER QUARTUS. 251

Aut stultum, aut rerum esse imperitum
existimet :

Cui in manu sit, quem esse dementem
velit,

Quem sapere, quem sanari, quem in
morbum injici,

Quem contra amari, quem arcessiri,
quem expeti.

ô praeclaram emendatricem vitae, poë-
ticam! quae amorem, flagitii et levitatis
auctorem, in concilio deorum collocan-
dum putet. de comoedia loquor : quae,
si haec flagitia non probaremus, nulla es-
set omnino. quid ait ex tragoedia prin-
ceps ille Argonautarum ?

Tu me amoris magis, quam honoris,
servavisti gratiâ.

quid ergo ? hic amor Medae quanta mi-
seriarum excitavit incendia! atque ea ta-
men apud alium poëtam patri dicere au-
det, se conjugem habuisse

Illum, amor quem dederat, qui plus
pollet potiorque est patre.

33 Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabu-
lis in hoc flagitio versari ipsum videmus
Jovem. ad magistros virtutis, philoso-
phos, veniamus: qui amorem negant stu-

pri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi et concessi sunt amores. bene ergo Ennius:

Flagitii principium est nudare inter cives corpora.

qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt: eoque magis, quod seipsi continent et coërcent. atque ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poëtae velint: aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poëtae de se ipsi et carminibus edant, et cantibus? fortis vir in sua republica cognitus, quae de juvenum amore scribit Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poësis est amatoria. maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis. Atque ho-³⁴

LIBER QUARTUS. 253

rum omnium libidinosos esse amores videmus. philosophi sumus exorti, et auctore quidem nostro Platone, quem non injuriâ Dicaearchus accusat, qui amoris auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie definiunt. qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. vacat enim omni libidine. haec autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum ab insania, qualis in Leucadia est:

Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim curae.

at id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

nihil verius. probè et ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

sic insanus videtur etiam suis. at quas tragoedias effecit?

Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune invoco,

Vosque adeo venti.

mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:

Nam quid ego te appellem Venus? eam prae libidine negat curare quidquam. quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut ei illud, quod cupiat, ostendat quàm leve, quàm contemnendum, quàm nihil sit omnino, quàm facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. abducendus est etiam nonnunquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia. loci denique mutatione, tanquam aegroti non convalescentes, saepe curandus est. etiam novo quodam amore veterem amorem tanquam clavo clavum ejiciendum putant. maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudine: sed ut haec omittas, perturbatio ipsa

mentis in amore foeda per se est. nam ut illa praeteream, quae sunt furoris, haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

injuriae,

Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursus. incerta haec si postules

Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

haec inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset: et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas detereret. Ira vero? quae, quamdiu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet: cuius impulsu existit etiam inter fratres tale iurgium:

Quis homo te exsuperavit usquam gentium impudentia?

Quis autem malitiâ te?

236 TUSCULANARUM

nosti quae sequuntur. alternis enim verbis intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae: ut facile appareat, Atrai filios esse, ejus, qui meditatur poenā in fratrem novam:

Maior mihi moles, majus miscendum malum,

Quī illius acerbum cor contundam et comprimam.

quae igitur hae erunt moles? audi Thyestem ipsum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser

Manderem natos.

eorum viscera apponit: quid est enim, quò non progrediatur ira? eodem, quò furor. itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente: horum enim potestas in totum animum esse debet. his aut subtrahendi sunt ei, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant, (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. defervescere

autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. ex quo illud laudatur Archytae : qui cum villico factus esset iratior, ‘ quo te modo, inquit, ac-
 37 ‘ cepissem, nisi iratus essem?’ Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? potest utilis esse insania? aut naturalem? an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira; aut alius alio magis iracundus esset: aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido: aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram, ut Alexandrum regem videmus; qui cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. tanta vis fuit poenitendi. quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est, et opinio gravis,

non temere assentiens: metus quoque est diffidentia expectati et impendentis mali. et, si spes est expectatio boni: mali expectationem esse necesse est metum. ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. ergo ut constantia, scientiae; sic perturbatio, erroris est. qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid; ii sunt ejusmodi constituti quasi mala valetudine animi; sanabiles tamen: ut de Socrate dicitur. cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a caeteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa sibi signa, sed ratione, a se dejecta diceret. ergo, ut optima quisque valetudine affectus potest videri, ut natura, ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corpo-

38 ribus, aegrius depellitur quam perturba-
 tio: citiusque repentinus oculorum tu-
 mor sanatur, quam diuturna lippitudo
 depellitur. Sed cognita jam causa per-
 turbationum, quae omnes oriuntur ex ju-
 diciis opinionum et voluntatibus, sit jam
 hujus disputationis modus. scire autem
 nos oportet, cognitis, quoad possunt ab
 homine cognosci, bonorum et malorum
 finibus, nihil a philosophia posse aut ma-
 jus aut utilius optari, quam haec, quae a
 nobis hoc quatrinduo disputata sunt. mor-
 te enim contempta, et dolore ad patien-
 dum levato, adjunximus sedationem ae-
 gritudinis: qua nullum homini malum
 majus est. etsi enim omnis animi pertur-
 batio gravis est, nec multum differt ab a-
 mentia, tamen ita caeteros, cum sint in
 aliqua perturbatione aut metûs, aut lae-
 titiae, aut cupiditatis, commotos modo
 et perturbatos dicere solemus: at eos, qui
 se aegritudini dediderunt, miseros, af-
 flictos, aerumnosos, calamitosos. itaque
 non fortuitò factum videtur, sed a te ra-
 tione propositum, ut separatim de aegri-
 tudine et de caeteris perturbationibus dis-
 putaremus. in ea est enim fons miseria-

rum et caput. sed et aegritudinis et reli-
quorum animi morborum una sanatio est:
omnes opinabiles esse et voluntarios, ea
reque suscipi, quod ita rectum esse videat-
ur. hunc errorem, quasi radicem malo-
rum omnium, stirpitus philosophia se ex-
tracturam pollicetur. demus ergo nos
huic excolendos, patiamurque nos sana-
ri. his enim malis insidentibus non mo-
do beati, sed ne fani quidem esse possu-
mus. aut igitur negemus quidquam ra-
tione confici, cum contrà nihil sine rati-
one recte fieri possit: aut cum philosophia
ex rationum collatione constet, ab ea,
si et boni et beati volumus esse, omnia ad-
jumenta et auxilia petamus bene beate-
que vivendi.

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

LIBER QUINTUS.

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM
SE IPSA ESSE CONTENTAM.

Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. placere enim tibi admodum sensi et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsâ esse contentam. quod etsi difficile est probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunae: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. nihil est enim omnium, quae in philosophia trac-

tantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. nam cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non praeclare et ab illis positam et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus formula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur, vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere: interdum et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corpo-

rum doloribus congruentes, et separatim
 suis angoribus et molestiis implicatos.
 sed in hoc me ipse castigo, quod ex alio-
 rum et ex nostra fortasse mollitia, non ex
 ipsa virtute, de virtutis robore existimo.
 illa enim, si modo est ulla virtus, quam
 dubitationem avunculus tuus, Brute, sus-
 tulit; omnia, quae cadere in hominem
 possunt, subter se habet: eaque despici-
 ens casus contemnit humanos: culpa-
 que omni carens, praeter se ipsam, nihil
 censet ad se pertinere. nos autem omnia
 adversa tum venientia metu augentes,
 tum moerore praesentia, rerum naturam,
 quam errorem nostrum, damnare malu-
 2 mus. Sed et hujus culpaе et caete-
 rorum vitiorum peccatorumque nostro-
 rum omnis a philosophia petenda correc-
 tio est. cujus in finem cum a primis tem-
 poribus aetatis nostra voluntas studium-
 que nos contulisset, his gravissimis casi-
 bus in eundem portum, ex quo eramus
 egressi, magna jactati tempestate confu-
 gimus. ô vitae philosophia dux! ô virtutis
 indagatrix, expultrixque vitiorum! quid
 non modo nos, sed omnino vita homi-
 num sine te esse potuisset? tu urbes pepe-

risti : tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti : tu eos inter se primò domiciliis, deinde conjugis, tum literarum et vocum communione junxisti : tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. ad te confugimus : a te opem petimus : tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. est autem unus dies, bene et ex praeceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. at philosophia quidem tantum abest, ut, proinde ac de hominum est vitâ merita, laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. vituperare quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audeat? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? sed, ut opinor, hic error et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt : nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. quam rem anti-

quissimam cum videamus, nomen ta-
 3 men confitemur esse recens. Nam sa-
 pientiam quidem ipsam quis negare po-
 test non modo re esse antiquam, verum
 etiam nomine? quae divinarum humana-
 rumque rerum, tum initiorum, causarum-
 que cujusque rei cognitione hoc pulcher-
 rimum nomen apud antiquos assequeba-
 tur. itaque et illos septem, qui a Graecis
 σοφοί, sapientes a nostris, et habebantur,
 et nominabantur; et multis ante seculis
 Lycurgum, cujus temporibus Homerus
 etiam fuisse ante hanc urbem conditam
 traditur; etiam heroicis aetatibus Ulyf-
 sem et Nestorem accepimus et fuisse, et
 habitos esse sapientes. nec vero Atlas sus-
 tinere coelum, nec Prometheus affixus
 Caucaſo, nec stellatus Cepheus cum uxore,
 genero, filio traderetur, nisi coelestium
 divina cognitio nomen eorum ad erro-
 rem fabulae traduxisset. a quibus duc-
 ti deinceps omnes, qui in rerum contem-
 platione studia ponebant, sapientes et ha-
 bebantur, et nominabantur: idque eorum
 nomen usque ad Pythagorae manavit ae-
 tatem: quem, ut scribit auditor Platonis
 Ponticus Heraclides, vir doctus in pri-

mis, Phliuntem ferunt venisse, eumque
 cum Leonte, principe Phliafiorum, doc-
 te et copiose disseruisse quaedam. cujus
 ingenium et eloquentiam cum admiratus
 esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime
 arte confideret. at illum artem quidem
 se scire nullam, sed esse Philosophum. ad-
 miratum Leontem novitatem nominis,
 quaesivisse, quinam essent philosophi, et
 quid inter eos et reliquos interesset. Py-
 thagoram autem respondisse, similem sibi
 videri vitam hominum, et mercatum e-
 um, qui haberetur maximo ludorum ap-
 paratu totius Graeciae celebritate. nam
 ut illic alii corporibus exercitatis glori-
 am et nobilitatem coronae peterent: alii
 emendi aut vendendi quaestu et lu-
 cro ducerentur: esset autem quoddam
 genus eorum, idque vel maxime inge-
 nuum, qui nec plausum, nec lucrum
 quaererent, sed visendi causa venirent,
 studioseque perspicerent quid ageretur
 et quo modo: item nos quasi in merca-
 tûs quandam celebritatem ex urbe ali-
 qua, sic in hanc vitam ex alia vita et na-
 tura profectos; alios gloriae servire, alios
 pecuniae: raros esse quosdam, qui,

‘ caeteris omnibus pro nihilo habitis, re-
 ‘ rum naturam studiose intuerentur: hos
 ‘ se appellare sapientiae studiosos, id est
 ‘ enim philosophos: et ut illic liberalissi-
 ‘ mum esset, spectare, nihil sibi acquiren-
 ‘ tem, sic in vita longe omnibus studiis
 ‘ contemplationem rerum cognitionem-
 4 ‘ que praestare.’ Nec vero Pythagoras
 nominis solum inventor, sed rerum eti-
 am ipsarum amplificator fuit. qui cum
 post hunc Phliasium sermonem in Italiam
 venisset, exornavit eam Graeciam, quae
 Magna dicta est, et privatim et publice,
 praestantissimis et institutis et artibus. cu-
 jus de disciplina aliud tempus fuerit for-
 tasse dicendi. sed ab antiqua philosophia
 usque ad Socratem, qui Archelaum, A-
 naxagorae discipulum, audierat, numeri
 motusque tractabantur, et unde omnia
 orirentur, quove reciderent: studioseque
 ab his siderum magnitudines, intervalla,
 cursus anquirebantur, et cuncta coelestia.
 Socrates autem primus philosophiam de-
 vocavit e coelo, et in urbibus collocavit,
 et in domos etiam introduxit, et coëgit
 de vita et moribus, rebusque bonis et ma-
 lis quaerere. cujus multiplex ratio dis-

putandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. e quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitramur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset similimum veri, quaereremus. quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. et quatrIdui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris, misimus: quinto autem die, cum eodem in loco confedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

AUDITOR. non mihi videtur ad beate⁵ vivendum satis posse virtutem.

MARCUS. at hercule Bruto meo videtur: cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo.

AUDITOR. non dubito. nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc, quod mihi dixi videre, quale sit: de quo a te disputari volo.

MARCUS. nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? AUDITOR.

prorsus nego. MARCUS. quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute?

AUDITOR. certe satis. MARCUS. potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? AUDITOR. quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. haec etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata. MARCUS. quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? AUDITOR. tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata quam potata delectant. velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus,

imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate; ut ad eas cursim perrectura, nec eas beata vita a se desertas passura videatur. cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. quamobrem hoc nunc quaeramus. virtutes autem noli vereri ne exposculent et querantur se a beata vita esse relictas. si enim nulla virtus prudentiâ vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M. Atilio, Q. Caepione, M. Aquilio recordatur: beatamque vitam, si imaginibus potius uti quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum retinet ipsa prudentia, negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse commune. MARCUS. facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est praefscribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? AUDITOR. actum vero, et aliquantum quidem. MARCUS. atqui, si ita est, profligata jam haec et paene ad

exitum adducta quaestio est. AUDITOR. quo tandem modo? MARCUS. quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatæ nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet: si debilitatem, caecitatem: si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contingit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? adde eodem exilia, luctus, orbitates. qui rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et furem videbimus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid elatus ille levitate, inanique laetitia exsul-

tans et temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae fuitiles laetitiae exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. quod si est, qui vim fortunae, qui omnia humana, quae cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat: idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate, quid est, cur is non beatus sit: et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos?

AUDITOR. atqui alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo. alterum autem jam integrum non est: superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. MAR-

CUS. nimirum igitur confecta res est. videtur enim ad exitum venisse quaestio.

AUDITOR. propemodum id quidem.

MARCUS. verumtamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. nam geometrae cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concessio et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia: et si alio loco disputata sunt. quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc probato consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata vita virtute contenta sit; nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. sed tamen non agunt sic. nam et de honesto et de summo bono separatim libri sunt: et cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim.

propriis enim, et suis argumentis, et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. cave enim putes, ullam in philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius aut majus. nam quid proficitur, ô dii boni ! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus : ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi : ut esset semper denique beatus. sed videro, quid efficiat. tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem. qua ipsa non fuit contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmitus crederemus. AUDI-⁸ TOR. vellem id quidem : sed habeo paululum, quod requiram. ego enim assentior, eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si

quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur beatam vitam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse nisi virtutem bonum. sed Brutus tuus, auctore Aristo et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. MARCUS. quid igitur? contra Brutumne me dictururum putas? AUDITOR. tu vero, ut videtur: nam praefinire non est meum. MARCUS. quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristo nuper, cum Athenis imperator apud eum diversarer, dissensio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. dicebantur haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex maiore parte pleraeque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam: quae genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte

clauderet, tamen ex multo maiore parte
 obtinere nomen suum. haec nunc enu-
 cleare non ita necesse est: quanquam non
 constantissime dici mihi videntur. nam
 et qui beatus est, non intelligo, quid re-
 quirat, ut sit beator: si est enim quod de-
 fit, ne beatus quidem est: et, quod ex ma-
 iore parte unamquamque rem appellari
 spectarique dicunt, est ubi id isto modo
 valeat. cum vero tria genera malorum
 esse dicant: qui duorum generum malis
 omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint
 in fortuna, omnibus oppressum corpus et
 confectum doloribus, huic paululumne
 ad beatam vitam deesse dicemus, non mo-
 do ad beatissimam? hoc illud est, quod
 Theophrastus sustinere non potuit. nam
 cum statuisset, verbera, tormenta, cruci-
 atus, patriae everfiones, exilia, orbita-
 tes magnam vim habere ad male misere-
 que vivendum, non est ausus elate et am-
 ple loqui, cum humiliter demisseque sen-
 tiret. Quam bene, non quaeritur: con-
 stanter quidem certe. itaque mihi place-
 re non solet, consequentia reprehende-
 re, cum prima concesseris. hic autem ele-
 gantissimus omnium philosophorum et e-

ruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum : vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non adscendere. non usquam id quidem dicit omnino, sed, quae dicit, idem valent. possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam:

Vitam regit fortuna, non sapientia.
negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse constantius. si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus, in casu atque fortuna; nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad cor-

pus pertinentium, quam consilium valere? an malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. laudat tenuem victum. philosophi id quidem: sed si Socrates aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. negat, quemquam jucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter justeque vivat. nihil gravius, nihil philosophia dignius, nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret. quid melius, quam fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis, tum cum maxime contra fortunam gloriatur? quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, ‘occupavi te, inquit, Fortuna, atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.’ praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceri-

bus medullisq; condideris; et definieris, summum bonum firma corporis affectione explorataque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? quo modo? isto enim
 10 bono jam exspoliari potes. Atque his capiuntur imperiti: et propter huiusmodi sententias istorum hominum est multitudo. acute autem disputantis illud est, non quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. quid dicam bonos, perspicuum est. omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, tum sapientes, tum viros bonos dicimus. videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adjuncto malo. neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cummulata bonorum complexio. hanc assequi virtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo,

debilitas, caecitas, interitus patriae, exilium, servitus denique. in his tot et tantis (atque etiam plura possunt accidere) potest esse sapiens: nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. at si ea mala sunt, quis potest praestare, sapientem semper beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore esse possit? non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut, cum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant semper beatum esse sapientem. quos si titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quae his contraria sint, pro nihilo ducere. tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. neque hunc

et haec loqui, quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi ullo modo potest. qua gloria commotus Epicurus exoritur: cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. hic dignitate hujus sententiae capitur: sed nunquam id diceret, si ipse se audiret. quid est enim, quod minus conveniat quam ut is, qui vel summum vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, 'quam hoc suave est,' tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia. AUDITOR. adducis me, ut tibi assentiar. sed tua quoque vide ne desideretur constantia. MARCUS. quonam modo? AUDITOR. quia legi tuum nuper quartum de Finibus. in eo mihi videbare, contra Catonem differens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, li-

ceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. MARCUS. tu quidem tabellis obsignatis agis mecum: et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. nos in diem vivimus. quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. itaque soli sumus liberi. verum tamen, quoniam de constantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, si ita esset, tum, ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret. quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. quàm sibi conveniat, ipse viderit. gloriâ quidem hujus sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus. Et si Zeno Citiaeus, advena quidam, et ignobilis verborum opifex, insinuassee se in antiquam philosophiam videtur: hujus sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur; apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum:

velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo
 quaesitum, Archelaum, Perdiccae filium,
 qui tum fortunatissimis haberetur, non-
 ne beatum putaret? “haud scio, inquit:
 “nunquam enim cum eo collocutus
 “sum.” “ain tu? an tu aliter id scire non
 ‘potes?’ “nullo modo.” ‘tu igitur ne
 ‘de Persarum quidem rege magno potes
 ‘dicere, beatusne sit?’ “an ego possum,
 “cum ignorem, quàm sit doctus, quàm
 “vir bonus?” ‘quid? tu in eo sitam vi-
 ‘tam beatam putas?’ “ita prorsus exi-
 “stimo, bonos, beatos: improbos, mi-
 “seros.” ‘miser ergo Archelaus?’ “cer-
 “te, si injustus.” videturne omnem hic
 beatam vitam in una virtute ponere? quid
 vero in Epitaphio? quo modo idem?
 ‘nam cui viro, inquit, ex se ipso apta
 ‘sunt omnia, quae ad beate vivendum
 ‘ferunt, nec suspensa aliorum aut bono
 ‘casu, aut contrario, pendere ex alteri-
 ‘us eventis, et errare coguntur: huic op-
 ‘time vivendi ratio comparata est. hic
 ‘est ille moderatus, hic fortis, hic sapi-
 ‘ens, hic, et nascentibus, et cadentibus
 ‘cum reliquis commodis, tum maxime
 ‘liberis, parebit et obediet praecepto illi

‘veteri:’ “neque enim laetabitur unquam, nec moerebit nimis;” quod semper in se ipso omnem spem reponet sui. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto¹³ augustoque fonte nostra omnis manabit oratio. unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quae quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. itaque et arbores, et vites, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepesfacta frondescent; neque est ullum, quod non ita vi-geat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante, perfecta sint. facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspicui potest. namque alias bestias nantes aquarum incolas esse voluit: alias, volucres, coelo frui libero: serpentes quasdam, quasdam esse gradientes: earum ipsarum partim

solivagas, partim congregatas: immanes alias, quasdam autem cicures: nonnullas abditas terraque tectas. atque earum quaeque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. et ut bestiis aliud aliis praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam praestantius. etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparisonem: humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi eum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. hic igitur, si est excultus, et si ejus acies ita curata est, ut ne caecetur erroribus; sit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus. et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatam est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes beati sunt. et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. sed mihi videntur etiam beatissimi. quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffi-

dit, beatus esse quî potest? At diffidat ¹⁴ necesse est, qui bona dividit tripartitò. quî enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere? atqui, nisi stabili, et fixo, et permanente bono, beatus esse nemo potest. quid ergo ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, ‘ non sane optabilis quidem ista, inquit, rudentibus apta fortuna.’ an dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quod vita beata complectitur, si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse; inexpugnabilem, septum atque munitum, non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio cum

in adeundo periculo et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. quî autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? quî autem poterit esse celsus, et rectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? an Lacedaemonii Philippo minitanti per literas, se omnia, quae conarentur, prohibitorum, quaesiverunt, 'num se esset etiam 'mori prohibitorus:' vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum; quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet: temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? haec

efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata. Atqui ¹⁵ cum perturbationes animi miseram; sedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus in malis opinatis; in bonorum autem errore laetitia gestiens, libidoque versentur: cum haec omnia cum consilio et ratione pugnent: his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. atqui etiam omne bonum laetabile est: quod autem laetabile, id praedicandum et prae se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum. si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. at quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. solum igitur bonum, quod honestum. ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet

esse miserrimum. an dubitas, quin praestans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, (adde etiam, si libet, pernicitatem et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam) si fuerit is, qui haec habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo: dubitabisne eum miserum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. quod si ita est: ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum. ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. quod si ita est, laudabile sit necesse est: bonum igitur omne laudabile: ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. quod ni ita tenebimus; multa erunt, quae nobis bona di-

cenda sint. Omitto divitias: quas, cum¹⁶ quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. quod enim est bonum, id non quivis habere potest. omitto nobilitatem famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quae Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, ‘lenitudo orationis, mollitudo corporis.’ ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? at enim eadem Stoici praecipua vel producta dicunt, quae bona isti dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant. nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. sic enim princeps ille philosophiae differebat. ‘qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, fac-

'tis vitam.' affectus autem animi in bono viro laudabilis : et vita igitur laudabilis boni viri : et honesta ergo, quoniam laudabilis : ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur. etenim, pro deorum atque hominum fidem ! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare ? semper in animo ejus esse placidissimam pacem ? vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus ? at semper sapiens talis : semper igitur beatus. jam vero quid potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit ? refert autem omnia ad beate vivendum : beata igitur vita laudabilis : nec quidquam sine virtute laudabile : beata igitur vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur. nec in misera vita quidquam est praedicabile aut gloriandum : nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. et est in aliqua vita praedicabile aliquid, et gloriandum,

ac prae se ferendum: ut Epáminondas,
- Consiliis nostris laus est attonsa Laco-
num:

ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,
Nemo est, qui factis me aequiperare
queat.

quod si est, beata vita glorianda, et prae-
dicanda, et prae se ferenda est: nihil est
enim aliud, quod praedicandum et prae
se ferendum sit. quibus positis, intelligis
quid sequatur. et quidem, nisi ea vita be-
ata est, quae est eadem honesta: sit aliud
necesse est melius vita beata. quod erit e-
nim honestum, certe fatebuntur esse me-
lius. ita erit beata vita melius aliquid:
quo quid potest dici perversius? quid?
cum fatentur satis magnam vim esse in
vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum
est, eandem vim in virtute esse ad beatam
vitam? contrariorum enim contraria
sunt consequentia. quo loco quaero,
quam vim habeat libra illa Critolai: qui
cum in alteram lancem animi bona im-
ponat, in alteram corporis et externa;
tantum propendere illam boni lancem
putet, ut terram et maria deprimat. Quid 18

LIBER QUINTUS. 293

ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, et extenuantem caetera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi sit, virtutum interitus consequetur. nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus futurae aegritudinis sollicita expectatio. in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere:

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. at nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. quae nisi sunt, sublata virtus est. atqui si in virtute satis est praesidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re unquam terreamur, semperque simus invicti. sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, ni-

hil obftet. ergo omnia profluenter, abfolute, profpere. igitur beate. fatis autem ad fortiter vivendum virtus poteft. fatis ergo etiam ad beate. etenim ut ftultitia, etfi adepta eft quod concupivit, nunquam fe tamen fatis confeutam putat : fic fapientia femper eo contenta eft quod adef, neque eam unquam fui poenitet. Similemne putas C. Laelii unum confu-¹⁹ latum fui, et eum quidem cum repulfa (fi cum fapiens et bonus vir, qualis ille fuit, fuffragiis praeteritur, non populus a bono confule potius quam ille a vano populo repulfam fert) fed tamen utrum malles, te, fi poteftas effet, femel, ut Laelium, confulem, an, ut Cinna, quater ? non dubito, tu quid refponfurus fis : itaque video, cui committam. non quemvis hoc idem interrogarem. refponderet enim alius fortaffe, fe non modo quatuor confulatus uni anteponere : fed unum diem Cinnae, multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius fi digito quem attigiffet, poenas dediffet. at Cinna, collegae fui, confulis Cn. Octavii, praecidi caput iuffit, P. Crassi, L. Caefaris, nobiliffimorum hominum, quorum

virtus fuerat domi militiaeque cognita :
 M. Antonii, omnium eloquentissimi,
 quos ego audierim : C. Caesaris, in quo
 mihi videtur fuisse specimen humanita-
 tis, salis, suavitatis, leporis. beatusne i-
 gitur, qui hos interfecit? mihi contra
 non solum eo videtur miser, quod ea fe-
 cit; sed etiam quod ita se gessit, ut ea fa-
 cere ei liceret. etsi peccare nemini licet.
 sed sermonis errore labimur. id enim li-
 cere dicimus, quod cuique conceditur.
 utrum tandem beatior C. Marius, tum
 cum Cimbricae victoriae gloriam cum
 collega Catulo communicavit, paene al-
 tero Laelio, (nam hunc illi dico similli-
 mum) an cum civili bello victor, iratus,
 necessariis Catuli deprecantibus non se-
 mel respondit, sed saepe, Moriatur? in
 quo beatior ille, qui huic nefariae voci
 paruit, quam is, qui tam sceleratè impe-
 ravit. nam cum accipere, quam facere
 praestat injuriam : tum morti jam ipsi ad-
 ventanti paulum procedere obviam, quod
 fecit Catulus, quam, quod Marius, talis
 viri interitu sex suos obruere consulatus,
 et contaminare extremum tempus aeta-
 20 tis. Duodequadráginta annos tyran-

nus Syracusanorum fuit Dionysius, cum v. et xx. natus annos dominatum occupavisset. qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem? atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et injustum. ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa quae concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur. qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus, (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque et aequalium familiaritatibus et consuetudine propinquorum; haberet etiam more Graeciae quosdam adolescentes amore conjunctos: credebatur eorum nemini. sed iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis, et feris barbaris corporis custodiam committebat. ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodam mo-

do ipse se incluserat. quin etiam, ne ton-
 fori collum committeret, tondere filias
 suas docuit. ita sordido ancillarique ar-
 tificio regiae virgines, ut tonstriculae,
 tondebant barbam et capillum patris. et
 tamen ab iis ipsis, cum jam essent adul-
 tae, ferrum removit, instituitque, ut can-
 dentibus juglandium putaminibus bar-
 bam sibi et capillum adurerent. cumque
 duas uxores haberet, Aristomachen, ei-
 vem suam, Doridem autem Locrensem,
 sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia spe-
 cularetur et perscrutaretur antè. et, cum
 fossam latam cubiculari lecto circumde-
 disset, ejusque fossae transitum ponticulo
 ligneo conjunxisset: eum ipsum, cum
 forem cubiculi clauserat, detorquebat. i-
 demque cum in communibus suggestis
 consistere non auderet, concionari ex
 turri alta solebat. atque is cum pila lude-
 re vellet, (studiose enim id factitabat) tu-
 nicamque poneret, adolescentulo, quem
 amabat, tradidisse gladium dicitur. hîc
 cum quidem familiaris jocans dixisset:
 ‘ huic quidem certe vitam tuam commit-
 ‘ tis:’ arrisissetque adolescens: utrum-
 que jussit interfici: alterum, quia viam

demonstravisset interimendi sui ; alterum, quia id dictum risu approbavisset. atque eo facto sic doluit, ut nihil gravis tulerit in vita. quem enim vehementer amarat, occiderat. sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. quanquam hic quidem tyrannus ipse judicavit quam esset beatus. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus ²¹ Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum ; negaretque unquam beatiorum quemquam fuisse : visne igitur, inquit, ô Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam ? cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo, textili stragulo, magnificis operibus picto : abacisque complures ornavit argento auroque caelato. tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum illius intuentes diligenter ministrare. aderant unguenta, coronae : incendebantur odores : mensae conquistissi-

mis epulis exstruebantur. fortunatus sibi Damocles videbatur. in hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum : nec manum porrigebat in mensam : jam ipsae defluebant coronae : denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquid terroris impendeat ? atque ei ne integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibusque libertatem et jura redderet : iis enim se adolescens improvisa aetate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis : quorum cum alterum vadem mortis accepisset ; alter, ut vadem suum liberaret, praestò fuisset ad horam morti destinatum : ‘ utinam ego, inquit, tertius ‘ vobis amicus adscriberer ! ’ quàm huic erat miserum, carere consuetudine ami-

corum, societate victus, sermone omnino familiari ! homini praesertim docto a puero, et artibus ingenuis erudito. muscorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum : quàm bonum, nihil ad rem. in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est. adhuc neminem cognovi poetam, (et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. sic se res habet. te tua, me delectant mea. sed, ut ad Dionysium redeamus ; omni cultu et victu humano carebat : vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris : neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur. non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium. Ex eadem urbe humilem homunculum a²³ pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedes. cujus ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indaga-

vi sepulcrum. tenebam enim quosdam
 fenariolos, quos in ejus monumento esse
 inscriptos acceperam : qui declarabant,
 in summo sepulcro sphaeram esse posi-
 tam cum cylindro. ego autem, cum om-
 nia collustrarem oculis, (est enim ad por-
 tas Agragianas magna frequentia sepul-
 crorum) animadverti columellam non
 multum e dumis eminentem : in qua ine-
 rat sphaerae figura, et cylindri. atque e-
 go statim Syracusanis (erant autem prin-
 cipes mecum) dixi, me illud ipsum arbi-
 trari esse, quod quaererem. immissi cum
 falcibus multi purgarunt et aperuerunt
 locum. quo cum patefactus esset aditus,
 ad adversam basim accessimus. apparebat
 epigramma exesis posterioribus partibus
 versiculorum, dimidiatis fere. ita nobi-
 lissima Graeciae civitas, quondam vero
 etiam doctissima, sui civis unius acutissi-
 mi monumentum ignorasset, nisi ab ho-
 mine Arpinate didicisset. sed redeat un-
 de aberravit oratio. quis est omnium, qui
 modo cum musis, id est, cum humanita-
 te et cum doctrina habeat aliquod com-
 mercium, qui se non hunc mathemati-
 cum malit, quam illum tyrannum? si vi-

tae modum actionemque quaerimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiae; qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius caede et injuriis, cum et diurno et nocturno metu. age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. quae regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. bonum autem mentis est virtus. ergo hac beatam vitam contineri necesse est. hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, (ut supra dixi: sed dicendum idem illud paulo uberius videtur) plena gaudiorum sunt. ex perpetuis autem plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur ut ea exsistat ex honestate. Sed, ne verbis solum attin-²⁴ gamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. sumatur enim

nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. primum ingenio eximio sit necesse est. tardis enim mentibus virtus non facile comitatur. deinde ad investigandam veritatem studio incitato. ex quo triplex ille animi foetus existet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturae: alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas differendi, tum veritas iudicandi. quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia coelo inhaerentia cum ejus ipsius motu congruere certis infixis sedibus; septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant. horum nimirum adspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. inde est indagatio nata ini-

tiorum et tanquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quaeque cuiusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, et quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineat: in qua omnia delata gravitate medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo. Haec tractanti animo, ²⁵ et noctes et dies cogitanti exsistit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat: ex quo insatiabili gaudio compleatur. ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum, studium incendit illius aeternitatis imitandae: neque se in brevitate vitae collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas et necessitate nexas videt. quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum ratio tamen mensque moderatur. haec ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et ceteriora considerat? hinc illa cognitio

LIBER QUINTUS. 305

virtutis existit: efflorescunt genera, partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda. quibus et talibus rebus exquisitis hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera et falsa dijudicat, differendi ratio et scientia: ex qua cum summa utilitas existit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. sed haec otii. transeat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam: quid eo possit esse praestantius, cum prudentia utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? adjuuge fructum amicitiarum: in quo a doctis positum est cum consilium omnis vitae consentiens et paene conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. quid haec tandem vita de-

siderat, quo sit beatior? cui refertae tot tantisque gaudiis fortuna ipsa cedat necesse est. quod si gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse necesse est. AUDITOR. etiamne in cruciatu, ²⁶ atque tormentis? MARCUS. an tu me in viola putabas, aut in rosa dicere? an Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit, (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit) nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, 'quam pro nihilo puto!' cum praefertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate: haec nostra, honesta, turpia, irrideat; dicatque, nos, in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut leve aut asperum in corpore sentiatur. huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, cum sit omne et bonum ejus et malum in potestate fortunae: tum dicere, se

beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit non modo, summum malum esse dolorem, sed etiam solum? nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem: sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum: ut si quis aestuans, cum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusus fuisse. non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae voluptates. sed cum is dicat semper beatum esse sapientem; cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? me quidem auctore etiam Peripatetici, veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

²⁷ Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus usum me plu-

ribus quam soleo, intelligo, recedamus.
 sint sane illa genera bonorum, dum cor-
 poris et externa jaceant humi, et tantum-
 modo, quia sumenda sunt, appellentur
 bona. alia autem illa divina longe late-
 que se pandant, coelumque contingant:
 ut ea qui adeptus sit, cur eum beatum mo-
 do, et non beatissimum etiam dixerim? do-
 lorem vero sapiens extimescet? is enim
 huic maxime sententiae repugnat. nam
 contra mortem nostram atque nostro-
 rum, contraque aegritudinem et reliquas
 animi perturbationes satis esse videmur
 superiorum dierum disputationibus arma-
 ti et parati. dolor esse videtur acerrimus
 virtuti adversarius. is ardentis faces in-
 tentat: is fortitudinem, magnitudinem a-
 nimi, patientiam se debilitaturum mina-
 tur. huic igitur succumbet virtus? huic be-
 ata sapientis et constantis viri vita cedit?
 quàm turpe, ô dii boni! pueri Spartiatae
 non ingemiscunt verberum dolore lania-
 ti. adolescentium greges Lacedaemone
 vidimus ipsi incredibili contentione cer-
 tantes pugnis, calcibus, unguibus, morfu
 denique; ut exanimarentur, priusquam
 se victos faterentur. quae barbaria India

vastior, aut agrestior? in ea tamen gente
 primum ii, qui sapientes habentur, nudi
 aetatem agunt, et Caucaſi nives hiema-
 lemque vim perferunt ſine dolore: cum-
 que ad flammam ſe applicaverint, ſine ge-
 mitu aduruntur. mulieres vero in India,
 cum eſt cuiuſvis earum vir mortuus, in
 certamen iudiciumque veniunt, quam
 plurimum ille dilexerit. plures enim ſin-
 gulis ſolent eſſe nuptae. quae eſt victrix,
 ea laeta, proſequentibus ſuis, unà cum
 viro in rogum imponitur: illa victa, moeſ-
 ta diſcedit. nunquam naturam mos vin-
 ceret: eſt enim ea ſemper invicta. ſed nos
 umbris, deliciis, otio, languore, deſidia
 animum infecimus: opinionibus, malo-
 que more delinitum mollivimus. Aegyp-
 tiorum morem quis ignorat? quorum im-
 butae mentes pravitatis erroribus, quam
 vis carnificinam prius ſubierint, quam
 ibim, aut aſpidem, aut ſelem, aut canem,
 aut crocodilum violent: quorum etiam ſi
 imprudentes quippiam fecerint, poenam
 nullam recuſent. de hominibus loquor.
 quid beſtiae? non frigus, non famem, non
 montivagos atque ſilveſtres curſus, luſ-
 trationeſque patiuntur? non pro ſuo par-

tu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? omitto, quae perferant quaeque patiantur ambitiosi, honoris causa: laudis studiosi, gloriae gratia: amore incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est. sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, unde deflexit. Dabit, dabit, inquam, ²⁸ se in tormenta vita beata: nec iustitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam profecuta, cum tortoris os viderit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante dixi) limenque carceris. quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapi-ent, ad quemcumque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium, nihil, quod poenitere possit, facere, nihil invitum, splendide, constanter, graviter, honeste omnia: nihil ita

LIBER QUINTUS. 311

exspectare, quasi certo futurum: nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare judiciis. quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est. qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere: cum id sit in sapiente situm; non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit: ita sit semper vita beata sapientis. habes, quae fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu
 29 melius attuleris, etiam verissime. AUDITOR. melius quidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, ut, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet: quod paulo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos; id velim audire, quemadmodum

his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. MARCUS. utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti : quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in omnes partes ; ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, judicari. et quoniam videris hoc velle, ut quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus, sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat ; nos illud quidem cum pace agemus. si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt ; confecta res est : necesse est semper beatum esse sapientem. sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae possit omnium sententiis et disciplinis convenire. Sunt autem hae de finibus, ut ³⁰ opinior, retentae defensaeque sententiae : primum simplices quatuor : nihil bo-

num, nisi honestum, ut Stoici: nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: nihil bonum, nisi naturae primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disse-
 rebat. haec igitur simplicia. illa mixta. tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici: nec multo veteres Academici secus. voluptatem cum honestate Dinomachus et Callipho copulavit. indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. hi quid possint obtinere videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. et Peripateticorum quidem explicata causa est: praeter Theophrastum, et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant. reliquis quidem licet facere id quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. quam cum ad coelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reli-

qua ex collatione facile est conterere, atque contemnere. nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicunt, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sunt. quanquam enim sint in quibusdam malis: tamen hoc nomen beati longe et late patet. Nam ut quaestuosa merca-³¹ tura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omnis tempestatis calamitate semper vacet, sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. sequetur igitur, horum ratione, vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam minimis blandimentis corrupta deferet. eadem Caliphontis erit, Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. reliqui habere se videntur angustius: enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui disertum illum Carneadem cu-

rent defendere. nemo est enim, quin eorum bonorum animum putet esse iudicem, eumque condocesceat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. nam quae tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis causa, et hercle omnium reliquorum. quis enim parum est contra mortem aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat: nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. de morte enim ista sentit, ut, dissoluto animante, sensum extinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. idem de dolore certa habet, quae sequatur: cujus magnitudinem brevitatem consolatur, longinquitatem lenitate. quid tandem? isti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius se habent quam Epicurus? an ad caetera, quae mala putantur, non et Epicurus et reli-

qui philosophi satis parati videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum. Hic vero ipse quam parvo est contentus? nemo de tenui victu plura dixit. etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amor, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant: cum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? an Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere non poterunt? illius epistola fertur his verbis, ‘ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. Mihi amictui est Scythicum tegmen: calciamento, solorum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte, caseo, carne vescor. quare ut ad quietum me licet venias. munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.’ omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, hoc eodem animo esse potuerunt. Socrates, in pompa cum magna vis auri argenti-que ferretur, ‘quam multa non desi-

2 ' dero !' inquit. Xenocrates, cum lega-
 ti ab Alexandro quinquaginta ei talenta
 attulissent, quae erat pecunia temporibus
 illis, Athenis praefertim, maxima: ab-
 duxit legatos ad coenam in Academiam :
 iis apposuit tantum, quod satis esset, nul-
 lo apparatu. cum postridie rogarent eum,
 cui numerari juberet: ' quid? vos he-
 ' sterna, inquit, coenula non intellexis-
 ' tis, me pecunia non egere?' quos cum
 tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne
 adspernari regis liberalitatem videretur.
 at vero Diogenes liberius, ut Cynicus,
 Alexandro roganti, ut diceret, si quid o-
 pus esset, ' nunc quidem paululum, in-
 ' quit, a sole.' offecerat videlicet apri-
 canti. et hic quidem disputare solebat,
 quanto regem Persarum vita fortunaque
 superaret. sibi nihil deesse: illi nihil sa-
 tis unquam fore. se ejus voluptates non
 desiderare, quibus nunquam satiari il-
 le posset: suas eum consequi nullo mo-
 33 do posse. Vides, credo, ut Epicurus
 cupiditatum genera diviserit, non nimis
 fortasse subtiliter, utiliter tamen: par-
 tim esse naturales, et necessarias: partim
 naturales, et non necessarias: partim

neutrum. necessarias satiari posse pæne nihilo: divitias enim naturae parabiles esse. secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum. tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus ejiciendas putavit. hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singillatim extenuantur: quarum genera non contemnunt: quaerunt tamen copiam. nam et obscenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio fitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valetudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non ob sit; prodesse nunquam. totumque hoc de voluptate sic ille praecepit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. i-

taque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit: et dolorem suscipiat, maiorem efficientem voluptatem; omniaque iucunda quanquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen. quocirca corpus gaudere tamdiu, dum praesentem sentiret voluptatem: animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere vententem, nec praeteritam praeterfluere sinere. ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, cum expectationi speratarum voluptatum, perceptarum memoria iungeretur. atque iis similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta
 34 sit. Etenim quis hoc non videt, desiderii ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse iucundius. nunquam videlicet ficiens biberat. nec esuriens Ptolemaeus ederat: cui cum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo

pane jucundius. Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret: respondisse, se, quo melius coenaret, opsonare ambulando famem. quid? victum Lacedaemoniorum in phiditiis nonne videmus? ubi cum tyrannus coenavisset Dionysius, negavit se jure illo nigro, quod coenae caput erat, delectatum. tum is, qui illa coxerat: 'minime mirum, condimenta enim defuerunt.' quae tandem, inquit ille? 'labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis.' his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quidquid obiectum est, quod modo natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. quanquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque

gignuntur cū copia facili, tum suavitatem praestanti? addē ficitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu. adde integritatem valetudinis. confer suaves, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatemque victus
 35 esse in desiderio, non in satietate. Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis, ferunt, cum coenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: ‘ vestrae quidem coenae non solum in praesentia, sed etiam postero die jucundae sunt.’ quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos: in qua scriptum est his fere verbis: ‘ quō cum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum: caeteraque quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur unquam,

‘ moderatus vero multo minus. quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?’ quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali opulentissimi Syriae regis error agnoscitur, qui incidi iussit in busto:

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido

Hausit: at illa jacent multa et praeclara relictæ.

quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non finit? signis, credo, tabulis, ludis. si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. quae qui privati habent, nec tam multa et raro vident, cum in sua rura venerunt: quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. dies me deficiet, si velim paupertatis causam defende-

re. aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam
 36 parvis rebus egeat, quam vilibus. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? vide, ne plus commendatio in vulgus, et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aequam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri: ‘hic est ille Demosthenes.’ quid hoc levius? at quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per se expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. ‘veni Athenas, inquit Democritus: neque me quisquam ibi agnovit.’ constantem hominem et gravem! qui gloriatur, a gloria se abfuisse. an tibicines, ii que, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multò arte majore praeditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stul-

tius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contemnas, eos aliquid putare esse universos? ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro. universos ait Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sunt: ' nemo de nobis unus ' excellat: sin quis exstiterit, alio in loco et apud alios sit.' an hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum justus esset? quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio literato? iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo coelum, terras, maria cognoscimus. Contempto igitur honore, contemptâ etiam pecuniâ, quid relinquitur, quod ex-

timeſcendum ſit? exilium, credo: quod
 in maximis malis ducitur. id ſi propter
 alienam et offenſam pöpli voluntatem
 malum eſt: quam ſit ea contemnenda,
 paulo ante dictum eſt. ſin abeſſe a patria
 miſerum eſt: plenae miſerorum provin-
 ciae ſunt; ex quibus admodum pauci in
 patriam revertuntur. at multantur bo-
 nis exules. quid tum? parumne multa
 de toleranda paupertate dicuntur? jam
 vero exilium, ſi rerum naturam, non ig-
 nominiam nominis quaerimus, quantum
 demum a perpetua peregrinatione dif-
 fert? in qua aetates ſuas philoſophi no-
 biliffimi conſumpſerunt, Xenocrates,
 Crantor, Arceſilas, Lacydes, Ariſtote-
 les, Theophraſtus, Zeno, Cleanthes,
 Chryſippus, Antipater, Carneades, Pa-
 naetius, Clitomachus, Philo, Antiochus,
 Poſidonius, innumerabiles alii: qui, ſe-
 mel egreſſi, nunquam domum reverte-
 runt. at enim non erit ſine ignominia.
 ignominia afficere poterit ſapientem? de
 ſapiente enim haec omnis oratio eſt; cui
 jure id accidere non poſſit: nam jure ex-
 ulantem conſolari non oportet. poſtre-
 mo ad omnes caſus facillima ratio eſt eo-

rum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocumque haec loco suppeditent, ibi beate queant vivere. itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem se esse diceret, Mundanum, inquit. totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. quid T. Albucius? nonne animo aequissimo Athenis exul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in republica quiescens Epicuri legibus paruisset. qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. num stulte anteposuit exilii libertatem domesticae servituti? Jam vero motus animi, sollicitudines, aegritudinesque oblivione leniuntur, tra-

ductis animis ad voluptatem. non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? etiam. nam ista ipsa contemnit. primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, caeteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit. animus accipit quae videmus. animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare. sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paulo obscoenius, sed non absurda sententia est:

cujus caecitatem cum mulierculae lamentarentur, 'quid agitis? inquit: an vobis 'nulla videtur voluptas esse nocturna?' Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. C. autem Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris no-³⁹ bis Cn. Aufidius praetorius et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, et videbat in literis. Diodotus Stoicus, caecus, multos annos domi nostrae vixit. is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue quam antea versaretur, et cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videretur, geometriae munus tuebatur, verbis praeci- piens discipulis, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum,

LIBER QUINTUS. 329

eum quidam quaereret, quid ei caecitas
 attulisset, respondisse, 'puero ut uno es-
 set comitator.' ut enim vel summa pau-
 pertas tolerabilis sit, si liceat, quod qui-
 busdam Graecis quotidie: sic caecitas fer-
 ri facile possit, si non desint subsidia vale-
 tudinum. Democritus, luminibus amissis,
 alba scilicet et atra discernere non pote-
 rat: at vero bona, mala; aequa, iniqua;
 honesta, turpia; utilia, inutilia; magna,
 parva poterat; et sine varietate colorum
 licebat vivere beate; sine notione rerum
 non licebat. atque hic vir impediri animi
 etiam aciem adspectu oculorum arbitra-
 batur: et, cum alii saepe, quod ante pedes
 esset, non viderent, ille infinitatem om-
 nem peregrinabatur, ut nulla in extremi-
 tate consisteret. traditum est etiam, Ho-
 merum caecum fuisse. at ejus picturam,
 non poësim, videmus. quae regio, quae
 ora, qui locus Graeciae, quae species for-
 mae, quae pugna, quae acies, quod remi-
 gium, qui motus hominum, qui ferarum,
 non ita expictus est, ut, quae ipse non
 viderit, nos ut videremus, effecerit? quid
 ergo aut Homero ad delectationem ani-
 mi ac voluptatem, aut cuiquam docto de-

fuisse unquam arbitramur? aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros et patrimonia sua reliquissent? huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, nunquam inducunt deplorantem caecitatem suam: at vero Polyphemum Homerus cum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere. recte hic quidem: nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior. In surditate vero quidnam est mali? erat surdaster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, injuriâ. Epicurei nostri Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. at vocem citharoedi non audiunt: ne stridorem quidem ferrae tum, cum acuitur: aut grunnitum, cum jugulatur, suis: nec, cum quiescere volunt,

LIBER QUINTUS. 331

fremitum murmurantis maris. et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes. deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. tum, ut paulo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requirit. congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis: qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim praesto est, quoniam mors ibidem est, aeternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: 'magnum vero, inquit, effecisti, si cantharidis vim consecutus es.' Paulus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur, 'in tua id quidem potestate est.' multa primo die, cum de ipsa morte quaereremus: non pauca etiam postero, cum ageretur

de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quae in Graecorum conviviis obtinetur; aut bibat, inquit, aut abeat. et recte. aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi: aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquant. haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit et Hieronymus. quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat: omneque quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant: et tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obscurentur. alii autem haec ne bona quidem ducunt: in animo reponunt omnia. quorum controversiam solebat tanquam ho-

norarius arbiter judicare Carneades.
 nam cum, quaecumque bona Peripateti-
 cis, eadem Stoicis commoda viderentur:
 neque tamen Peripatetici plus tribuerent
 divitiis, bonae valetudini, caeteris re-
 bus generis ejusdem, quam Stoici: cum
 ea re, non verbis ponderarentur; cau-
 sam esse dissidendi negabat. quare hunc
 locum caeterarum disciplinarum philo-
 sophi quemadmodum obtinere possint,
 ipsi viderint. mihi tamen gratum est,
 quod de sapientium perpetua bene vi-
 vendi facultate dignum quiddam philo-
 sophorum voce profitentur. sed quoni-
 am manè est eundum, has quinque die-
 rum disputationes memoriâ comprehen-
 damus. equidem me etiam conscriptu-
 rum arbitror: ubi enim melius uti possu-
 mus hoc, cuicuiusmodi est, otio? ad Bru-
 tumque nostrum hos libros alteros quin-
 que mittemus: a quo non modo impul-
 si sumus ad philosophicas scriptiones, ve-
 rum etiam lacessiti. in quo quantum cae-
 teris profuturi sumus, non facile dixerim-
 us: nostris quidem acerbissimis dolo-
 ribus, variisque, et undique circumfusus
 molestiis, alia nulla potuit inveniri le-
 vatio.

LIBRARY OF THE

UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL.

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLVIII.

RECORDS OF THE
SOUTH AND NORTH
RECORDS OF THE
SOUTH AND NORTH

